UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO

Nataša REMIC

ZOISOV VRT DANES - POUSTVARITEV VZHODNEGA PARTERJA NA BRDU PRI KRANJU V ODNOSU DO ŠIRŠEGA PROSTORA

DIPLOMSKO DELO
Univerzitetni študij

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA
ODDELEK ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO

Nataša REMIC

ZOISOV VRT DANES – POUSTVARITEV VZHODNEGA PARTERJA NA BRDU PRI KRANJU V ODNOSU DO ŠIRŠEGA PROSTORA

DIPLOMSKO DELO
Univerzitetni študij

ZOIS GARDEN TODAY – REINTERPRETATION OF THE EAST PARTERRE AT BRDO PRI KRANJU IN RELATION TO THE WIDER AREA

GRADUATION THESIS
University studies

Ljubljana, 2016

Diplomsko delo je zaključek univerzitetnega študija krajinske arhitekture. Opravljeno je bilo na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Zgodovinska dokumentacija je bila pridobljena v knjižnici Antona Tomaža Linharta v Radovljici, Mestni knjižnici Kranj ter v arhivu Brda. Podatki so bili povzeti tudi po obstoječi literaturi o krajinsko arhitekturnih spomenikih v Sloveniji, metodah varovanja in obnavljanja kulturnih spomenikov, o zgodovini, razvoju in današnjem stanju parka Brdo ter o pomenu rodbine Zois za razvoj krajinskega oblikovanja parkovne ureditve. Podatki o sedanjem stanju širšega in ožjega dela obravnavanega območja so bili pridobljeni tudi na terenu.

Diplomsko nalogo je odobrila študijska komisija Oddelka za krajinsko arhitekturo in za mentorja imenovala prof. dr. Ano Kučan.

Komisija za oceno in zagovor:

Predsednik: doc. dr. Valentina SCHMITZER
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Član: prof. dr. Ana KUČAN
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Član: doc. Darja MATJAŠEC
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Datum zagovora:

Podpisana izjavljam, da je diplomsko delo rezultat lastnega raziskovalnega dela. Izjavljam, da je elektronski izvod identičen tiskanemu. Na univerzo neodplačno, neizključno, prostorsko in časovno neomejeno prenašam pravici shranitve avtorskega dela v elektronski obliki in reproduciranja ter pravico omogočanja javnega dostopa do avtorskega dela na svetovnem spletu preko Digitalne knjižnice Biotehniške fakultete.

Nataša Remic

KLJUČNA DOKUMANTACIJSKA INFORMACIJA

ŠD Dn

DK UDK 712.23/25:711.168(497.4 Brdo pri Kranju)(043.2)

KG Brdo pri Kranju/krajinska arhitektura/formalni vrt/kulturna dediščina/ obnova/poustvaritev

AV REMIC, Nataša

SA KUČAN, Ana (mentorica)

KZ SI-1001 Ljubljana, Jamnikarjeva 101

ZA Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

LI 2016

IN ZOISOV VRT DANES – POUSTVARITEV VZHODNEGA PARTERJA NA BRDU PRI KRANJU V ODNOSU DO ŠIRŠEGA PROSTORA

TD Diplomsko delo (univerzitetni študij)

OP XI, 91, [17] str., 4 pregl., 39 sl., 15 pril., 65 vir.

IJ sl

JI sl/en

AL Diplomska naloga obravnava zgodovinski park Brdo pri Kranju, enega najpomembnejših kulturnih spomenikov s področja oblikovanja krajine pri nas. Namen naloge je predstavitev predloga obnove nekdanje ureditve formalnega vrta v osi vzhodnega vhoda v dvorec. Nova ureditev bo predstavljala dodano vrednost parku in pripomogla k prepoznavnosti zgodovinskega pomena Brda pri Kranju. Pred podrobnejšim pregledom zgodovine parka je predstavljen pomen krajinsko arhitekturne dediščine na Slovenskem ter možnosti varovanje in obnove tovrstnih spomenikov. Na kratko so predstavljena nekatera dodatna izhodišča pri pripravi predloga nove ureditve. Na podlagi zbranih podatkov je sledila vrsta primerjav in analiz. Rezultati teh so pripomogli k nekaterim ključnim odločitvam o oblikovanju nove parkovne ureditve, katere namen je poustvaritev nekdanjega ambienta formalnega vrta ob spoštovanju ohranjenih objektov dediščine, nekaterih kakovostnih posegov v parkovno ureditev in nenazadnje tudi do potreb današnjega in jutrišnjega dne. V zaključku naloge je predstavljena tako programska kot tudi strukturna prenova parka Brdo pri Kranju, v osi grad - Predoslje.

KEY WORDS DOCUMENTATION

ŠD Dn

DK UDC 712.23/25:711.168(497.4 Brdo pri Kranju)(043.2)

KG Brdo pri Kranju/ landscape architecture/ formal garden/ cultural heritage/ renovation / reinterpretation

AV REMIC, Nataša
SA KUČAN, Ana (supervisor)

KZ SI-1001 Ljubljana, Jamnikarjeva 101

ZA University of Ljubljana, Biotehnical Faculty, Department of Landscape Architecture

LI 2016

IN ZOIS GARDEN TODAY – REINTERPRETATION OF THE EAST PARTERRE AT BRDO PRI KRANJU IN RELATION TO THE WIDER AREA

TD Graduation Thesis (University studies)

OP XI, 91, [17] p., 4 tab., 39 fig., 15 ann., 65 ref.

IJ sl

JI sl/en

AL The thesis deals with the historical park Brdo pri Kranju, which is one of the most important cultural monuments in reference to landscape architecture in Slovenia. The aim of the thesis is to present a proposal for the renovation of the formerdesign of the formal garden on axis of the east entrance to the mansion. The new landscape design will bring added value to the park and contribute to the recognition of the historical significance of Brdo pri Kranju. The thesis presents the importance of landscape architecture heritage in Slovenia, possibilities for the protection and restoration of such monuments and a detailed outline of the park's history. It briefly portrays additional bases for the proposal of the new landscape design. The collected data was used to perform a series of comparisons and analyses. The results contributed to taking key decisions on designing the proposal, the purpose of which is to make a reinterpretation of the former formal garden with respect to the preserved heritage sites, quality park rearrangements as well as to the needs of today and tomorrow. The thesis concludes with a presentation of the structural renovation of the park Brdo pri Kranju, on the axis of the mansion to Predoslje.

KAZALO VSEBINE

KLJUČNA DOKUMANTACIJSKA INFORMACIJA III
KEY WORDS DOCUMENTATION IV
KAZALO VSEBINE V
KAZALO SLIK VIII
KAZALO PREGLEDNIC X
KAZALO PRILOG XI

1 UVOD 1
1.1 OPREDELITEV PROBLEMA 2
1.2 DELOVNA HIPOTEZA 3
1.3 CILJI IN NAMEN NALOGE 4
1.4 METODA DELA 4
2 RAZVOJ, OHRANJANJE IN VAROVANJE SPOMENIKOV VRTNO ARHITEKTURNEGA OBLIKOVANJA NA OBMOČJU SLOVENIJE 6
2.1 RAZVOJ UMETNOSTI OBLIKOVANJA VRTOV NA OBMOČJU SLOVENIJE 6
2.2 OHRANJANJE, VAROVANJE IN OBNOVA SPOMENIKOV VRTNE UMETNOSTI V SLOVENIJI 9
2.2.1 Dediščina vrtne umetnosti na slovenskem 9
2.2.2 Obnova 9
2.2.2.1 Pristopi k obnovi vrtno arhitekturne dediščine 11
2.2.3 Varovanje 13
3 ZGODOVINA BRDA PRI KRANJU 15
3.1 ZAČETKI BRDSKE GOSPOŠČINE 15
3.2 BRDO – PRVI RENESANČNI DVOREC NA KRANJSKEM 17
3.3 POSESTVO BRDO PRI KRANJU IN BARONI ZOISI 18
3.4 BRDO PO RODBINI ZOIS 20
3.5 ZGODOVINA OBLIKOVANJA KRAJINE 22
3.5.1 Začetki oblikovanja krajine 22
3.5.2 Razcvet krajinsko arhitekturnega oblikovanja na Brdu 23
3.5.3 Brdo – prvi botanični park na Slovenskem 26
3.5.4 Park v 20. stoletju 31
3.5.5 Stanje parka danes 35
4 DODATNA IZHODIŠČA ZA PRIPRAVO PREDLOGA POUSTVARITVE ZOISOVEGA VRTA 40
4.1 BRDO PRI KRANJU – KULTURNI SPOMENIK DRŽAVNEGA POMENA 40
4.2 SMERNICE IN NAČRTI KULTURNOVARSTVENIH USTANOV 42

4.2.1 Kulturno varstvene smernice k programskim zasnovam za ureditveni načrt 42
4.2.2 Konservatorski načrt 43
4.3 PREGLED RAZVOJNIH PROGRAMOV ZADNJIH 20. LET 44
4.3.1 Generalni razvojni koncept 44
4.3.2 Strateški razvojni načrt 44
4.3.3 Koncept urejanja: 2010–2020 45
4.4 PRENOVA PARTERNIH POLJ NA JUŽNI STRANI GRADU 46
4.5 SODELOVANJE Z ODDELKOM ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO BIOTEHNIŠKE FAKULTETE V LJUBLJANI 47
4.5.1 Brdo pri Kranju - predlogi ureditve parka 47
4.5.2 Idejna zasnova za prenovo parka Brdo 48
4.5.3 Načrt sanacije in odstranitve drevnine 50
5 OBNOVA PARKA OB OSI MED GRADOM BRDO IN CERKVIJO SVETEGA SIKSTA V PREDOSLJAH 52
5.1 PREDSTAVITEV KARTOGRAFSKIH ZAPISOV 52
5.1.1 Jožefinski vojaški zemljevid 52
5.1.2 Posestna karta 53
5.1.3 Franciscejski kataster 54
5.2 PRIMERJAVA KARTOGRAFSKIH VIROV 56
5.2.1 Pregled in primerjalna analiza interpretacij Posestne karte iz leta 1797 in —Franciscejskega katastra iz leta 1826 56
5.2.2 Primerjava kartografskih virov 60
5.3 KRATEK PREGLED RAZVOJA OŽJEGA OBRAVNAVANEGA OBMOČJA 64
5.4 KRATEK PREGLED KOMPOZICIJSKIH ZNAČILNOSTI PRETEKLIH ZASNOV 65
5.5 PRISTOP K OBLIKOVANJU NOVE PARKOVNE UREDITVE 69
5.5.1 Delitev ožjega območja obravnave 73
5.5.1.1 Ureditev zgornjega dela nekdanje ureditve formalnega vrta 74
5.5.1.2 Ureditev spodnjega dela nekdanje ureditve formalnega vrta 75
5.5.2 Poustvarjanje vzorcev znotraj parternih polj 75
5.6 PREDOLG PROGRAMA 76
5.7 PREDLOG VPELJAVE IZBRANIH VZORCEV PRETEKLIH ZOISOVIH UREDITEV V OBSTOJEČI PROSTOR IN ČAS OBRAVNAVANEGA AMBIENTA 77
5.7.2 Detajl parternega polja 79
5.8 PREDLOG PREUREDITVE VSTOPNEGA OBMOČJA POSESTVA 79
6 SKLEP IN RAZPRAVA 81
7 POVZETEK 83

8 VIRI 85
8.1 CITIRANI VIRI 85
ZAHVALA
PRILOGE

KAZALO SLIK

Slika 1: Naslovnica zvezka Jožefinskega vojaškega zemljevida (Rajšp in sod., 1998) 7
Slika 2: Samostan Stična (Valvasor, faksimili 2011) 7
Slika 3: Vrste pristopov k urejanju zgodovinskih vrtov glede na količino različnih vrst podatkov (Šturm, 2003: 56) 10
Slika 4: Levo - skica grba rodbine Egkh (Valvasor, 2001), desno – grb baronov Egkh-Hungerspach (levo) in vitezov Egkh (desno) (Slana, 2009) 16
Slika 5: Levo – skica, desno - grafika gradu Brdo iz časa rodbine Egkh (Valvasor, 1679) 17
Slika 6: Ladislav Benesch: Brdo v času Zoisa z njihovim grbom (Slana, 2009) 18
Slika 7: levo - Zoisova zvončnica, desno – Zoisova vijolica (Slana, 2009) 19
Slika 8: Dvorec Brdo 1932 – 1935, pogled z jugovzhoda (Slana, 2009) 20
Slika 9: Izsek iz Jožefinske vojaške karte, ki prikazuje opisane parkovne prvine (Rajšp in sod., 1998) 24
Slika 10: Načrt (levo), risba južnega dela parka na Brdu (desno), Georg Potente (Slana, 2009) 32
Slika 11: Brdo 1937, pogled z juga (Konservatorski …, 2012) 32
Slika 12: Bazen, delo arhitekta Lunačka sredi 70. let 20. stoletja (foto: Remic, 2016) 33
Slika 13: Nacionalnega nogometnega centra, pogled z jugozahoda (foto.: Remic, 2016) 34
Slika 14: Brdo pri Kranju (foto: JGZ Brdo pri Kranju, 2010) 35
Slika 15: Pogled izpred bazena proti vzhodu (foto: Remic, 25.6.2016) 36
Slika 16: Pogled iz vstopnega območja proti oranžeriji in gradu v ozadju (foto: Remic, 25.6.2016) 36
Slika 17: Pogled v osi proti Predosljam aprila (levo) in junija (desno) (foto: Remic, 16.4., 25.6.2016) 37
Slika 18: Pogled iz vstopnega območje proti severu (foto: Remic, 23.7.2016) 37
Slika 19: Toplar za hotelom, Brdo pri Kranju (foto: JGZ Brdo pri Kranju) 40
Slika 20: Skica parternega polja (Dobrilovič, 1999: 3.1) 47
Slika 21: Skice predlaganih rešitev študentske delavnice (Brdo …, 2004) 48
Slika 22: List Jožefinskega vojaškega zemljevida (Rajšp in sod., 1998) 52
Slika 23: Izsek Posestne karte (Kolšek, 2004) 54
Slika 24: Izsek iz Franciscejskega katastra (Kolšek, 2004) 55
Slika 25: Shema glavnih prostorskih elementov 56
Slika 26: Shematski prikaz situacije Jožefinskega vojaškega zemljevida (1764 – 1785) 61
Slika 27: Shematski prikaz situacije Posestne karte (1797) 62
Slika 28: Shematski prikaz situacije Franciscejskega katastra (1826) 63
Slika 29: Leto 1797 (Kučan in sod., 2006) 66
Slika 30: Park v obdobju Karađorđevićev (1935 -1937), (Kučan in sod., 2006) 66
Slika 31: Leta 2006 (Kučan in sod., 2006) 66

Slika 32: Shema stanja prostorskih prvin okoli leta 1750, pred uvajanjem tujerodnih rastlinskih vrst (Dobrilovič, 2002: 68) 67
Slika 33: Shema prostorskih sprememb, nastalih z uvajanjem nasadov tujerodni rastlinskih vrst (Dobrilovič, 2002: 70) 68
Slika 34: Odprti prostori – ščiteni gabariti vzhodnega parterja (Kučan in sod., 2006: 7.2) 69
Slika 35: Variacije izpeljav vzorcev parterrnih členitev izvornih ureditev 76
Slika 36: Pomanjšana situacija izseka nove parkovne ureditve 77
Slika 37: Pogled na novo ureditev z jugovzhoda 78
Slika 38: Pogled z osi grad - Predoslje na cerkev svetega Siksta 78
Slika 39: Primer izvedbe konstrukcije dvignjene tratne ploskve (NAUE ..., 2011) 79

KAZALO PREGLEDNIC

Preglednica 1: Pregled različnih interpretacij izbranih vrtnih elementov, prikazanih na situaciji posestne karte iz leta 1797 57
Preglednica 2: Pregled različnih interpretacij izbranih vrtnih elementov, prikazanih na situaciji Franciscejskega katastra iz leta 1826 59
Preglednica 3: Kratek pregled razvoja parka na ožjem obravnavanem območju 64
Preglednica 4: Predstavitev razvoja predlagane zasnove 70

KAZALO PRILOG

Priloga A: Tloris obstoječega stanja parka
Priloga B: Tloris nove ureditve Zoisovega vrta – širše obravnavano območje
Priloga C: Tloris izseka ožjega obravnavanega območja
Priloga D: Shema objektov
Priloga E: Shema zgodovinske vrednosti objektov
Priloga F: Shema utrjenih površin
Priloga G: Shema klasifikacije utrjenih površin
Priloga H: Shema tratnih površin
Priloga I: Shema vodnih površin
Priloga J: Shema ploskovnih prostorskih elementov
Priloga K: Shema koridorjev dolgih pogledov
Priloga L: Shema drevnine
Priloga M: Shema volumenskih prostorskih prvin
Priloga N: Shema linijskih prostorskih prvin
Priloga O: Shema vrednosti ohranjenih zgodovinskih prostorskih elementov

1 UVOD

Park Brdo pri Kranju »je ena redkih dovolj celovito ohranjenih velikopoteznih krajinskih ureditev na Slovenskem, ki ima zgodovinsko pričevalno vrednost in nesporne oblikovne kakovosti« (Kučan in sod., 2006). Vrednost zgodovinske pričevalnosti območja potrjuje tudi dejstvo, da je bilo Brdo marca 2008 razglašeno za kulturni spomenik državnega pomena (Odlok …, 2008), hkrati pa sodi med naše najpomembnejše protokolarne objekte visokega standarda. Leta 2001 je bil pogozdeni del posestva razglašen za gozd s posebnim namenom (Uredba o spremembi …, 2001), kasneje pa je prejel še nazive lovišče s posebnim namenom (Uredba o ustanovitvi …, 2004), naravna vrednota – parkovni kompleks (Pravilnik …, 2004), območje Nature 2000 (Uredba o spremembah …, 2014) ter ekološko pomembno območje (Uredba o ekološko …, 2004). Brdo se tako uvršča v vrh seznama objektov oblikovane naravne dediščine, ki je bil pripravljen na nekdanjem Zavodu Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine.

Merilo visoke ravni krajinskega oblikovanja kažejo že izvorna zasnova parka ter nekatere kasnejše ureditve. Med najpomembnejše strukturne in vsebinske določilnice sodijo ureditve baronov Žiga in Karla Zoisa na Brdu na prelomu 18. v 19. stoletje. Strokovnjaki ocenjujejo obdobje delovanja bratov Zois na Brdu za najvrednejše v zgodovini parka (Kučan, 2013), tako z vidika oblikovanja krajine, kot tudi doprinosa k intelektualnemu razvoju Slovencev. V 19. in 20. stoletju je sledila vrsta večinoma manj primernih posegov v prostor, vendar so se bistvene strukturne značilnosti prostora iz obdobja življenja Zoisov ohranile do danes. Brdo je torej primer parka, kjer lahko razberemo strukturo in oblikovne značilnosti različnih obdobij zgodovine, katerih pojavne oblike so se skozi čas bolj ali manj uveljavile in pustile v parkovnem prostoru prevladujoč pečat (Kolšek, 2004; Koruza, 2009).

Na Brdu se je odvijal pomemben del dogodkov slovenske zgodovine, predvsem pomembno je obdobje lastnikov rodbine Zois med letoma 1753 in 1929. Bogata zbirka arhivskega gradiva iz časa življenja in delovanja bratov Zois na Brdu ter prizadevanje mnogih strokovnjakov sta pripomogla k boljšemu odnosu do oblikovane krajine v parku in predvsem do višje ravni razumevanja pomembnosti celostnega načrtovanja posegov v zgodovinsko vreden prostor. Prve večje spremembe k prepoznavnosti nekdanjega duha romantične krajine krajinskega vrta so bile na Brdu izvedene med letoma 2007 in 2010, ko je bila sanirana poškodovana in odstranjena neprimerna ali neprimerno uporabljena vegetacija. Stroka pa opozarja tudi na pomen obnove davno izginulega in ob nekaterih posegih popolnoma zanemarjenega Zoisovega formalnega vrta[7] vzhodno ob gradu, ki predstavlja ožje območje obravnave diplomske naloge (Kolšek, 2004).

[7] Vrt osnovan na geometrijskih formah in simetriji. Vrhunec razvoja doseže v italijanski renesansi in francoskem baroku, 16. in 17. stoletje. Na slovenskem se je pojavljal predvsem v obliki manjših podeželskih renesančno-baročnih vrtov (Flis, 2012). V diplomski nalogi se nanaša na formalno urejen vrt v osi vzhodnega vhoda v dvorec, upodobljen na Posestni karti 1797 in Franciscejskem katastru 1826.

1.1 OPREDELITEV PROBLEMA

O zgodovini Brda in o bogatem parkovnem razvoju območja je ohranjenega dovolj gradiva, ki omogoča podrobne raziskave različnih strok, kot so zgodovina, umetnostna zgodovina, krajinska arhitektura in botanika. Skupaj z ohranjenimi zgodovinskimi viri je tako po eni strani na voljo obsežna zbirka gradiva o brdskem parku, po drugi pa le skope informacije o glavnem predmetu obravnave, formalnem vrtu. Poleg tega je bil vrt po letu 1826 očitno opuščen, saj ga na krajinskih upodobitvah s preloma stoletja ni več zaslediti, v osemdesetih letih 20. stoletja, ko so na mestu dveh parternih[8] polj nekdanjega formalnega vrta zgradili bazen, pa je bil njegov nekdanji obstoj popolnoma zanemarjen. Neprimerni posegi v prostor nekdanjega vrta so se nadaljevali do preloma tisočletja, ko se je zavest o zgodovinski vrednosti parka začela dvigati. Skozi zgodovino preteklega stoletja so bile tako v prostoru zabrisane bolj ali manj vse sledi nekdanje ureditve formalnega vrta.

Eno od vprašanj diplomske naloge je obseg obnove vrta. Če bi želeli s poustvaritvijo povzeti celotno območje vrta, bi bila potrebna rušitev objekta bazena, medtem ko so bili nekateri montažni objekti že odstranjeni. Prav tako bi bila nujna korenita sprememba vstopnega dela parka, ki prekine povezavo formalnega vrta s cerkvijo svetega Siksta v Predosljah.

Glavni vir proučevanja nastanka, razvoja in propada nekdanjega Zoisovega formalnega vrta vzhodno od gradu predstavljata risbi Posestne karte iz leta 1797 in Franciscejskega katastra iz leta 1826 ter prispevki izbranih avtorjev, ki prispevajo k razumevanju vrtnih ureditev prikazanih na omenjenih risbah. Kljub podrobnim raziskavam arhivskega gradiva se interpretacije o formalnem vrtu med raziskovalci razlikujejo. Poleg tega nimamo na voljo nekaterih ključnih podatkov, kot so čas nastanka prvotne poznorenesančne zasnove formalnega vrta, leto preureditve v zgodnjebaročnem slogu, povod zanjo in razvoj ter leto, ko so vrt popolnoma opustili in ga nadomestili s tratno površino. Pomanjkljive so tudi informacije o vsebinskih podrobnostih vrtnih parterjev.

V parku so se skozi zgodovino uveljavljali različni oblikovalski slogi. Park je najbolj zaznamoval angleški krajinski slog, katerega prepoznavnost je bila s kasnejšimi neprimernimi ureditvami na nekaterih delih že močno okrnjena. S sanacijo in odstranitvijo drevnine, ki sta bili med leti 2007 in 2010 izvedeni po načrtih Oddelka za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete v Ljubljani in v skladu s smernicami ZVKDS[10], se je parkovni ureditvi v dobršni meri povrnil duh krajinskega sloga.

Izvorno sega vzorec enakomerno razporejenih pravokotnih gred formalnega vrta do renesančnih zelenjavnih vrtov (Kolšek, 2004), kasneje je bil preoblikovan v osem večjih

[8] fr. *parterre,* pomeni ploskovita ornamentirana površina pred stavbo. Okrasna polja vsebujejo rastlinske in iz neživih materialov urejene talne vzorce (Kolšek, 2003). Del baročne ureditve, ki izraža določeno funkcijsko celoto: *parterre de broderie* – vezeninasti parter, *parterre d´eau* – vodni parter, *parterre de gazon* – travnati parter z ornamenti v segmentih (Toman, 2004; Peternel, 2011).
[10] Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije

parternih polj. Večina avtorjev meni, da gre za zgodnjebaročno preureditev, a Kolškova (2004) nestrinjanje argumentira z ugotovitvijo, da gre za nov pojav modnih tratnih parterjev s stiliziranimi cvetličnimi ornamenti in zvezdastimi motivi, ki so bili značilni za uporabne vrtove na prelomu stoletja. Prisotno je torej tudi vprašanje časovnega izhodišča obnove. Dejstvo, da današnje stanje parka izžareva angleški krajinski slog, predstavlja dilemo, na kakšen način obnoviti formalno zasnovo vrta, da bo v njem čutiti duha tedanjega časa in da se bo sočasno vpenjal v celostno zasnovo parka.

Poleg upoštevanja celostnega oblikovanja parka je pomembna tudi ponovna vzpostavitev nekdanje povezave s širšim prostorom oziroma cerkvijo v Predosljah. Ob vsem tem mora poustvaritev zadoščati potrebam protokolarnih storitev. Prav z ozirom na potrebe protokolarnega servisa je potrebna tudi vsebinska in programska opredelitev poustvarjenega vrta ter pripadajočega objekta Oranžerije. S tem se soočimo tudi s problemom obnove oziroma preureditve arhitekturnega objekta.

Nenazadnje je v obravnavanem primeru problem obnove same. Za rekonstrukcijo ni na voljo niti spomeniške substance niti dovolj podrobnega gradiva, zato je edini primeren način obnove vrta poustvaritev. Poustvaritev ne poskuša biti zgodovinsko natančna, ampak je poskus reinterpretacije originalnih namenov oblikovalca (Šturm, 2003). Kljub temu, da nov vrt z zgodovinsko reminiscenco[11] ni predmet varovanja, bi lahko v veliki meri prispeval k uveljavitvi značaja pretekle zasnove. Poleg tega je poustvaritev lahko zavajajoča in daje vtis avtentičnosti zasnove, kadar posnema izvirnik. Slogovno ustrezanje izvirniku ali stilni vrt je način, sredstvo, s katerim se javnosti pokažejo značilnosti določenega zgodovinskega obdobja. Imitacija domnevnega zgodovinskega stanja torej ni najprimernejša, poustvaritev ga zgolj interpretira v novem oblikovnem ključu. Kot spomin na nekdanjo zasnovo vrta in njegovo vzdušje se prikažejo določene vrtne sestavine (Šturm, 2003).

1.2 DELOVNA HIPOTEZA

Prva delovna hipoteza predpostavlja, da je pomen krajinskih ureditev skozi čas slabo reprezentiran, predvsem na ožjem območju obravnave. Primeren nivo prezentacije edinstvenega kulturnega spomenika pa predstavlja priložnost za uvedbo novega programa, ki bi pomenil dodano vrednost. Druga hipoteza predpostavlja, da je najvrednejše obdobje krajinskih ureditev na Brdu iz časa bratov Zois. Vpliv njunega urejanja je v širši krajinski ureditvi prisoten še danes, ni pa prisotne reminiscence na vzhodno parterno ureditev in pomembno vsebino tega obdobja. Tretja hipoteza temelji na predpostavki, da je pomemben izbor primerne metode za obnovo vzhodnega dela parka, saj so kasnejši posegi v krajino močno zabrisali Zoisove ureditve, na ožjem obravnavanem območju praktično ni materialnih ostalin parka. Četrta hipoteza pa zagovarja predpostavko, da lahko elemente najvrednejših obdobij vstavimo v novo ureditev tako, da ohranimo vse glavne prvine

[11] Reminiscenca - nejasen, navadno čustveno obarvan spomin; zgodovinska reminiscenca – sestavina, element umetniškega dela, ki oblikovno, motivno spominja na kako drugo umetniško delo (SSKJ, 2016)

zgodovinskih ureditev, kot tudi objekt Bazen iz kasnejšega obdobja, ki sicer ne predstavlja dodane vrednosti parku, vendar je element kulturne dediščine. Zadnja hipoteza predpostavlja, da so originali ohranjenega gradiva podrobno in kvalitetno opisani v različnih virih, na podlagi katerih je možno izbrati vzorce, ki jih želimo poustvariti.

1.3 CILJI IN NAMEN NALOGE

Primarni cilj diplomske naloge je izdelava predloga poustvaritve oziroma reinterpretacije nekdanjega formalnega vrta, po katerem bi lahko na novo oblikovano ureditev kar najbolje vpeli v širši prostorski in časovni kontekst. Predlagana rešitev bi obenem z veliko mero spoštovanja do preteklosti s sodobno oblikovano zasnovo izžarevala duha nekdanjega časa in prostora. Namen izdelave predloga poustvaritve je podati osnovna izhodišča in kar najboljšo možno osnovo za pridobitev konservatorskega programa in pripravo konkretnega načrtovalskega načrta. Za dosego glavnega cilja je potrebna dobra priprava, ki obsega več podciljev:

- Kakovostno prenovo formalnega vrta pogojuje poznavanje zgodovine parka Brdo, zato naloga proučuje zgodovino parka, ki zajema pregled obstoječe literature na temo parka Brdo ter bratov Zois.
- Za razumevanje zasnove nekdanjega formalnega vrta sta potrebna pregled in primerjava interpretacij formalnega vrta. V nadaljevanju je sledi pregled inventarizacijskih shem, analiz in rezultatov že obstoječih idejnih predlogov.
- Potrebna je izdelava inventarizacijskih in analitičnih shem današnjega stanja parka, ki predstavljajo teoretično osnovo za pripravo predloga obnove nekdanje ureditve prostora.
- Treba je tudi opredeliti način obnove obravnavanega dela parka, ki bo na primeren način predstavljal davno izgubljeni vrt in tako dopolnil identiteto zgodovinskega parka.
- Predlog obnove obravnavanega dela parka upošteva smernice varovanja kulturne dediščine in potrebe sodobne funkcije parka, ki je pogoj za oživitev ureditve.

1.4 METODA DELA

Temelj izdelave diplomske naloge predstavlja pridobitev čim bolj kakovostnih, zanesljivih in aktualnih podatkov o parku Brdo. Postopek izdelave diplomske naloge je vključeval:

- terenski ogled s spremljanjem stanja in fotografskim dokumentiranjem obravnavanega območja parka;
- zbiranje podatkov, literature in ustnih virov o zgodovini parka Brdo. Pri pridobivanju podatkov in literature so mi bili v pomoč tudi posamezniki kolektiva JGZ Brdo in Oddelka za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete v Ljubljani;
- pregled zgodovine in razvoja vrtnega oblikovanja na Slovenskem, predvsem v času življenja bratov Zois, ter proučitev in podroben pregled zgodovine parka in s poudarkom na ožjem območju obravnave;

- proučitev delovanja bratov Zois na Brdu in njun doprinos k razvoju znanosti in kulture v slovenskem prostoru;
- pregled in opredelitev nekdanjih kartografskih zapisov, različnih interpretacij formalnega vrta in obstoječih predlogov obnovitve in preureditve parka Brdo;
- opis in predstavitev možnih načinov obnove zgodovinske ureditve ter utemeljitev izbire načina obnove;
- na podlagi raziskovanja pripravljen predlog poustvaritve ali interpretacije nekdanje ureditve ožjega območja parka. Predlagan je projektni in vsebinski program za novo ureditev s pripadajočim objektom Oranžerija, preurejenim vstopnim delom parka in povezovalno osjo med gradom in cerkvijo v Predosljah;
- opredelitev glavnih elementov poustvarjene ureditve ter likovno oblikovnih in arhitekturnih smernic.

2 RAZVOJ, OHRANJANJE IN VAROVANJE SPOMENIKOV VRTNO ARHITEKTURNEGA OBLIKOVANJA NA OBMOČJU SLOVENIJE

2.1 RAZVOJ UMETNOSTI OBLIKOVANJA VRTOV NA OBMOČJU SLOVENIJE

Po Ogrinovih besedah je bil družbeno-politični in kulturni razvoj v slovanskih deželah mnogo bolj razpet med različne vplive kot v romanskih ali germanskih deželah, vendar so sprejemali vrtno-umetnostne tokove, ki so se pretakali po Evropi (Ogrin,1993). Tokovi vrtne umetnosti so se, navadno z zamudo, vgrajevali v ureditve, svojevrstno so jih interpretirali in jim dodajali lastno identiteto. Mestoma so se s prilagajanjem regionalnim posebnostim in finančnim zmožnostim razvile različice slogov vrtne umetnosti (Vardjan, 1992).

V Sloveniji je, po navedbah Eme Umek (1992), za obdobje do 18. stoletja arhivsko gradivo o parkih redko, obstajale naj bi zgolj posamezne omembe v dokumentih in načrtih. Alenka Kolšek (2005) pa trdi, da se je obdobje z največ podatki o objektih vrtne umetnosti začelo že v 17. stoletju. Prav v predbaročnem času, ko se med seboj mešajo značilnosti srednjega veka in renesanse, ni mogoče slediti vsem stopnjam periodike vrtne umetnosti v Evropi (Ogrin,1992). Slogovna obdobja je na podlagi doslej znane dokumentacije in materialnih ostalin nemogoče jasno razbrati. To izpričujeta tudi Valvasorjeva in Vischerjeva topografija (Ogrin, 1995).

Slava vojvodine Kranjske (izdana leta 1689 z naslovom *Die Ehre des Hertzogtums Crain*) Janeza Vajkarda Valvasorja in *Topografija vojvodine Štajerske* (izdana leta 1681) avtorja Georga Matthäusa Vischerja sta temeljni deli za proučevanje zgodovine vrtnega oblikovanja na Slovenskem. Tomanova se v diplomski nalogi (2004) kritično opredeli do verodostojnosti grafik. Ni vprašljiv obstoj upodobljenih vrtov, temveč natančnost njihovega prikaza. Več natančnosti je bilo posvečeno izrisu glavnega objekta, krajino in parkovne ureditve pa so bakrorezci na podlagi hitrih skic s terena dodelali po svoje. To lahko sklepamo po ponavljanju podobne ali celo enake ornamentike v parterjih, po razlikah v natančnosti izrisa in prikaza parkovnih ureditev med bakrorezi obeh avtorjev, po povsem neobičajni, odmaknjeni in nezanimivi legi ornamentiranega parterja, po tem, ali posamezna podrobnost bistveno odstopa od slogovnega značaja vrta, in tudi, ker ponekod sedanje stanje parkov in njihova umeščenost v prostor ne izpričujeta podobnosti z upodobitvami v zgoraj navedenih delih (Toman, 2004; Ogrin, 1995). Poleg omenjenih del je eden najpogosteje uporabljenih zgodovinskih virov za proučevanje zgodovine razvoja vrtne umetnosti Franciscejski kataster (1827-1832), sledita mu Jožefinski (1785-1789) in Terezijanski (1748-1756) (Šturm, 2003).

Naše ozemlje je bilo dolga leta del avstro-ogrsko kraljevine. Vpliv kulturnih tokov iz Avstro-Ogrske lahko razberemo iz slovenske kulturne dediščine (Ogrin,1993). Pravzaprav so se na območju Slovenije » […] zabeležila vsa pomembna zgodovinska obdobja, nekatera celo z bogato tvornostjo.« (Ogrin, 1995). Žal se je zaradi političnih in družbenih nemirov skozi zgodovino slovanskih narodov do danes ohranilo izredno malo nekoč bogate dediščine vrtne umetnosti (Ogrin,1993). Predvsem pa skoraj ni ohranjenih del v svoji avtentični obliki (Ogrin, 1995). Vrtna umetnost je bila nekoč »[…] statusni simbol, obeležje družbenega

položaja, gibalo civilizacijskega razvoja, kulturna tradicija kontinuitete določene kreacije.« (Vardjan, 1992: 27). Predvsem po drugi svetovni vojni je vsa ta bogata dediščina skoraj popolnoma izginila, v večini primerov zaradi opustitve vzdrževanja. Večina velikopoteznih parkov je danes le še senca tega, kar so nekoč bili.

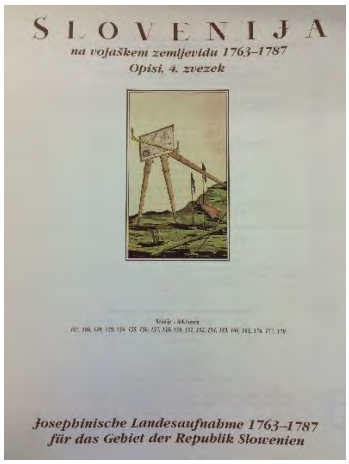

Slika 1: Naslovnica zvezka Jožefinskega vojaškega zemljevida (Rajšp in sod., 1998)

Nekoč oblikovani vrtovi ob gradovih Leskovec, Strmol, Žovnek in nekaterih drugih so tako postali zelenjavne gredice, saj se je s spremembo namembnosti gradov spremenila tudi namembnost vrtov. Nekaj je tudi skrajnih primerov popolnega uničenja. Ostanejo pa nekateri potencialno ohranjeni vrtovi, kot so zdraviliški in mestni parki, botanični vrtovi (zlasti arboretum Volčji potok) ter parki ob objektih reprezentančne vsebine. Izpostaviti gre predvsem Brdo pri Kranju, Vilo Bled ter Snežnik. Kljub temu je tudi pri naštetih historični pomen mnogokrat močno obledel (Vardjan, 1992).

Slika 2: Samostan Stična (Valvasor, faksimili 2011)

Ogrin navaja, da so na Slovenskem najzgodnejši delno ohranjeni zaprti vrtovi ob samostanih oz. klaustrih, zagotovo pa je vrtna umetnost ob graščinah in dvorcih na Slovenskem številčnejša od 17. stoletja dalje. Prisotnost renesančnih vrtov tako izpričujeta deli Valvasorja in Vischerja (Ogrin, 1992, 1993, 1995).Vendar večina renesančnih vrtov s svojo

preprosto zasnovo še vedno kaže bolj srednjeveške značilnosti kot renesančne. Temu gre pripisati predvsem pogostost turških vpadov. Po porazu Turkov na Dunaju se je namreč razcvetela graditeljska dejavnost. Obnavljali so stare dvorce ter predvsem na ravnini gradili nove (Ogrin,1993). Starejši dvorci so imeli predvsem obrambno funkcijo, zato je tudi njihova lega predstavljala zadrego pri oblikovanju vrtov. Primeri takih vrtov so predvsem na Kranjskem, medtem ko so na ravninskem delu Štajerske nastajale večje in enotnejše vrtne zasnove (Ogrin, 1992). Najbolj celovito in kompleksno zasnovo v tem času so imeli objekti v Begunjah, Slovenski Bistrici in Črncih. Po porazu Turkov, ko obramba ni bila več na prvem mestu, pa se začne vzpostavljati tudi odnos do arhitekture. Prvo delo na Slovenskem, kjer je bilo vzpostavljeno pravo sožitje med arhitekturo in vrtom oz. okolico, je dvorec Dornava z velikopotezno baročno zasnovo (Ogrin, 1992). A kljub temu, da je barok v slovenskem prostoru pustil največji pečat, dediščina vrtne umetnosti iz tega obdobja praktično ni ohranjena.

V 18. stoletju namreč pride do velikih sprememb v družbeno-gospodarskih razmerah (Ogrin,1993). Kolškova (2004) navaja, da se je v zadnji četrtini 18. stoletja pogled na urejanje zemljiških posesti močno spremenil. Temu so botrovale predvsem razsvetljenska miselnost, razvoj botanične znanosti, kmetijske reforme, politične spremembe ter razvoj trgovine in potovanj (Kolšek, 2004). Nastalo je novo gibanje v vrtni arhitekturi, t. j. angleški krajinski slog, ki se v slovenskem prostoru ni razvil do čiste oblike. Obstoječe vrtove ob graščinah in dvorcih so preurejali in širili v novem duhu. Dodajali so jase, jezera in ogromno tujerodnih rastlinskih vrst sajenih posamezno ali v gruče organskih oblik. Gašperlin ugotavlja, da takšno oblikovanje vrtov nakazuje vpliv romantičnega gibanja (Gašperlin, 2010), medtem ko Ogrin zaključi, da ti vrtovi sodijo v zvrst zbirateljskih vrtov z značilnostmi angleškega krajinskega sloga (Ogrin, 1992). Razlog, zakaj se angleški krajinski slog ni razvil v čisti obliki, Ogrin razlaga s tem, da je geometrijski barok v primerjavi z lahkotnim angleškim slogom učinkoviteje podpiral družbeno avtoriteto zemljiške gospode (Ogrin, 1995). Poleg zbirateljskih vrtov so bile v tem času pogoste tudi ″olepšane kmetije″ ali *ferme ornée.* Gre za ″krajinske izboljšave″ ruralne posesti s prvinami krajinskega oblikovanja oziroma oblikovane krajine (Kolšek, 2004; Gašperlin, 2010). Tako so se znotraj angleškega krajinskega sloga zaradi različnih pristopov oblikovalcev vrtov razvile številne različice sloga (Gašperlin, 2010), oziroma je, kot razlaga Kolškova (2005), krajinski vrt zaradi različnih pristopov izgubil svojo izvirno idejo in postal hibrid različnih slogov. Primeri takšnih hibridov so se razvili v zdraviliških in mestnih parkih ter ob podeželskih in primestnih dvorcih aristokratov in meščanov. Park na Brdu denimo, ki je že v 15. stoletju z zajezitvijo potoka dobil tri ribnike, je predvsem po zaslugi lastnikov Zoisov postal podoben hibrid. Kot že omenjeno, ga Dušan Ogrin (1992) uvršča med zbirateljske vrtove, medtem ko Alenka Kolšek ugotavlja, da so se ob koncu 18. stoletja na njem uresničile nekatere ″krajinske izboljšave″ ruralne posesti, torej je park tudi primer *ferme ornée* (Kolšek, 2004).

Novih slogovnih inovacij na Slovenskem ni bilo vse do dvajsetega stoletja. V času med obema vojnama je k nam iz nemških dežel prišel slog, imenovan arhitektonski vrt (Ogrin, 1995). Zanj je značilno ponovno vračanje od filozofskih in oblikovnih načel angleškega krajinskega sloga nazaj k formalnim, arhitekturnim vrtnim oblikam. Te so namreč najbolje

odražale družbeni položaj lastnikov (Kolšek, 2005). Primeri takih vrtov so bili ob mestnih in primestnih vilah, kjer so bili glavni gradniki vrta ortogonalno tlakovane steze, stopnišča, vodni bazeni, škarpe, zidovi, pergole in grote. Vegetacijsko so prevladovale dekorativne rastlinske oblike in barve ter ekspresivne formacije vegetacijskih volumnov in tratnih ploskev (Kolšek, 2005). Ohranjenih primerov arhitektonskih vrtov pri nas je malo, med najbolj izstopajočimi so Strmol, Lesce, Hansenov vrt ter najbolje ohranjen med njimi vrt družine Kunej v Radgoni (Ogrin, 1995).

2.2 OHRANJANJE, VAROVANJE IN OBNOVA SPOMENIKOV VRTNE UMETNOSTI V SLOVENIJI

2.2.1 Dediščina vrtne umetnosti na slovenskem

Profesor Ogrin (1993, 1995) v svojih delih večkrat poudarja, kako neprimerljivo majhna je dediščina vrtne umetnosti v primerjavi z grajeno dediščino. Eden glavnih razlogov za to, ugotavlja Kolškova, je naravno gradivo, ki je glavni gradnik vrta. »To specifično gradivo dela vrtno umetnost v času in prostoru najbolj minljivo, saj je izpostavljeno naravnim procesom rasti in atmosferskim učinkom. Že ob najmanjši odsotnosti urejanja in nege postaja vrt divjina, njegova izvirna sporočilnost postaja neberljiva in izgine.« (Kolšek, 2005: 108) Kljub minljivosti naravnega materiala kot najpomembnejšega gradnika vrta, pa naj bi izgubi vrtne umetnosti po Ogrinovih besedah botrovale prezidave in širjenja vil ali dvorcev, nenadzorovana rast mest in mnogokrat tudi nova brezobzirna prometna povezava. Ogromno vrednih ureditev je bilo uničenih tudi z menjavo sloga, predvsem kadar je bila ta družbeno-politično pogojena (Ogrin, 1993).

Slovenska krajinsko-arhitekturna dediščina je po Ogrinovih besedah v malo boljšem stanju, kot je katastrofalno (Ogrin, 1995). Čeprav se je v slovenskem prostoru tekom zgodovine razvila pestra krajinsko-arhitekturna tvornost, se je od nje ohranilo izredno malo. Še pred desetletjem v Sloveniji ni bilo moč dobiti niti celovitega pregleda nad tem, kar je na našem ozemlju nastalo, kaj je ohranjenega in v kakšnem stanju je (Ogrin, 1993; Vardjan, 1993). Po Ogrinovih besedah niti en sam ohranjen objekt vrtne arhitekture ne kaže ustrezne kulturno-zgodovinske podobe, mnogi pa celo propadajo (Ogrin, 1993, 1995).

Poleg varovanja kulturne dediščine na državnem nivoju so izrednega pomena tudi mednarodne organizacije, pogodbe in srečanja na področju varstva kulturne in vrtno arhitekturne dediščine (Šturm, 2003).

2.2.2 Obnova

Cilj obnove kulturnih spomenikov in spomenikov vrtne umetnosti je preprečitev njihovega propadanja in uničenja ter njihova primerna predstavitev javnosti. Objekte vrtne arhitekture je prvotno treba ustrezno obnoviti, nato navadno zadostuje ustrezno varovanje.

Hafner (1992) poudarja, da je za kakovostno obnovo in varovanje potrebno poglobljeno poznavanje vrtne arhitekture in objektivnost meril ocenjevanja. Vsak objekt vrtne arhitekture predstavlja specifičen problem pri obnovi in vsak zahteva svojstven pristop, odvisen od časa in prostora. Zato je pri reševanju problemov obnove izrednega pomena interdisciplinarnost in strokovna usposobljenost. Pri sami izvedbi obnove je pomembno v postopku slediti več zaporednim fazam prenove. Prva v postopku je raziskovalno analitični del, kateri sledi vrednotenje obravnavane dediščine. Po zaključenem vrednotenju je na vrsti faza izdelave projektnega programa, na podlagi katerega se izdela konservatorski projekt obnove. Zadnja faza v postopku je obnova spomenika vrtne arhitekture. Hafner navaja tri možne metode konservatorskih posegov: ohranjanje stanja, anastiloza[12] ter rekonstrukcija spomenika (Hafner, 1992).

Z eno največjih težav pri postopku obnove spomeniških objektov se srečamo že v prvi fazi zbiranja podatkov. Redko je na voljo dovolj zanesljive dokumentacije, na podlagi katere bi lahko izvedli ustrezno rekonstrukcijo. Največkrat pa nam ni v pomoč niti stanje objekta, saj nam njegova zgradba navadno ne daje zanesljive opore za prenovo (Ogrin, 1995). Šturmova (Šturm, 2003) ugotavlja, da se zato o načinu obnove spomenika odločamo predvsem na podlagi tako količine kot tudi kvalitete pridobljenih podatkov. Izbiramo med dvema okvirnima ciljema posegov. Prvi je ohranjanje stanja oziroma konservacija, drugi pa različne stopnje in načini spreminjanja oziroma izboljševanja stanja, z drugo besedo obnova stanja. Najznačilnejši posegi, ki se uporabljajo pri obnovi vrtno arhitekturne dediščine, so restavracija, rekonstrukcija in poustvaritev ali reinterpretacija (Šturm, 2003).

Slika 3: Vrste pristopov k urejanju zgodovinskih vrtov glede na količino različnih vrst podatkov (Šturm, 2003: 56)

[12] Način obnove, s katerim uničeno zgradbo ali spomenik obnovimo z uporabo izvirnih arhitekturnih elementov. Ta način obnove je dopusten le, v kolikor je prvotno stanje mogoče natančno dokumentirati na podlagi verodostojnih informacij (Pirkovič, 2011).

2.2.2.1 Pristopi k obnovi vrtno arhitekturne dediščine

Probleme in možne rešitve pri postopkih obnove spomenikov oblikovane narave podrobneje opisujejo Hafner (1992), Vardjan (1992) ter v svojem diplomskem delu Tina Šturm (2003).

O zgodovini Brda pri Kranju je, za razliko od večine ostalih slovenskih graščin[13] in gospoščin[14], veliko znanega. Kljub prizadevanju veliko raziskovalcev pa tega ne moremo trditi za park. Predvsem je malo znanega o obravnavanem parterju vzhodno od dvorca, ki je delo bratov Žiga in Karla Zoisa. Nesporno je botanik Karel ustanovil na Brdu prvi botanični park na Slovenskem, kar v magistrskem delu potrjuje Marko Dobrilovič (2002). Kljub temu razen posestne karte iz leta 1797 in Franciscejskega katastra iz leta 1826 o dotičnem vzhodnem parterju ni oprijemljivih podatkov. Dejstvo o izredno skopih podatkih predstavlja pri postopku obnove parterja velik problem že pri odločitvi izbire pristopa, saj o parterju pričata zgolj dva grafična prikaza, ni pa nikakršne spomeniške substance. Zato je smiselno predstaviti pristope k obnovi vrtno arhitekturne dediščine, povzete iz diplomskega dela Šturmove (2003), saj so njeni pristopi najbolj primerni za primer obnove parka oz. parterja na Brdu pri Kranju.

Restavracija

Restavracija zgodovinskih parkov in vrtov je možna, kadar je ohranjen dobršen del spomeniške substance. Gre za obnovo grajene in organsko-biološke komponente. Obnova prvobitnosti mora temeljiti na zanesljivi znanstveni podlagi. Pri vegetaciji je ostarelo drevnino pogosto treba zamenjati z novo. V kolikor gre za sadilni material iz obstoječe drevnine, je še vedno govora o restavraciji (Šturm, 2003, cit. po Kolšek 2002). Manjša popravila gradbenih ostalin naj bi uporabljala avtentične detajle in materiale, ki so skladno vključena v original. Ob večjih popravilih se mora novo jasno ločiti od izvirnih delov. Restavracija slovenskih vrtno-arhitekturnih objektov največkrat ni možna zaradi povsem propadlih ali izredno slabo ohranjenih objektov.

Rekonstrukcija

Rekonstrukcija pomeni sodobna obnova (Hafner, 1992). Ta način obnove je primeren, kadar ni na voljo spomeniške substance ali je ta močno okrnjena, obstaja pa nesporna dokumentacija o objektu. Hafner (1992) navaja, da se zanjo odločimo le v primeru, ko 1) ni mogoče izvesti (uresničiti) druge oblike obnove, 2) kadar je objekt izjemno pomemben v kulturni dediščini določene dobe na naših tleh, 3) kadar je mogoče doživeti šele rekonstruiran objekt v popolni zgodovinski in spomeniški pričevalnosti in 4) kadar šele takšen objekt daje identiteto določenemu ambientu oziroma širšemu prostoru. Precejšnje število vrtno-arhitekturnih spomenikov je, zaradi zakonitosti odmiranja vegetacijskega

[13] Manjša, neutrjena grajska stavba, upravni sedež gospoščine (Jakič, 1999).
[14] Gospoščina ali zemljiško gospostvo je bila gospodarsko organizacijska in pravna oblika fevdalnega sistema (Vodnik …, 2009)

gradiva, povsem propadlih, ali pa je ohranjenih tako malo njihovih elementov, da je rekonstrukcija edini možen način obnove (Hafner, 1992). Poleg tega v večini primerov spomenikov vrtne arhitekture ni možna rekonstrukcija izvirnih detajlov. Pogosto se v takšnih primerih uporablja metoda analogije, kar pomeni, da lahko detajle nadomestimo s kopijami znanih primerov, značilnih za določeno obdobje. Postopka rekonstrukcije zaradi pomanjkanja podatkov pogosto ni možno izvesti na celotni površini vrtno-arhitekturnega spomenika. V takem primeru se detajlno rekonstruira del objekta, celotna zasnova pa se obnovi le v osnovnih kompozicijskih prvinah (Šturm, 2003).

Poustvaritev ali reinterpretacija[15]

Natančnost zgodovinskih dejstev za poustvaritev nima bistvenega pomena. Iz varstvenega vidika je vrednost poustvaritve vprašljiva, saj gre za poskus reinterpretacije namenov oblikovalca. S tem pristopom se obnavlja objekte, o katerih ni zanesljivih podatkov, njihova zgodovinska pričevalnost pa je močno okrnjena oziroma nima izrazitih in zahtevanih spomeniških lastnosti. ″Ko ni dovolj ostalin za restavracijo, ne dovolj informacij za rekonstrukcijo in želimo ustvariti zaokroženo spomeniško celoto, nam preostane poustvaritev″ (Šturm, 2003: 61). Šturmova povzema iz različnih strokovnih prispevkov, da kljub temu, da vrtno-arhitekturni spomeniki z vložki zgodovinske reminiscence ne spadajo neposredno pod varstvo zgodovinskih vrtov, lahko veliko »[…] prispevajo k ohranjanju in uveljavitvi tradicionalnega značaja vrtnih prostorov in drobcev preteklih vrtnih zasnov.« (Šturm, 2003: 61)

Ker gre za poustvaritev, mora končni rezultat jasno razlikovati med spomeniško substanco in sodobnimi posegi. Posegi prilagojeni stilu spomenika so zato ob pomanjkanju dokumentacije za rekonstrukcijo sporni. Zato je bolje, da poustvaritev ne imitira domnevnega zgodovinskega stanja, vendar ga interpretira v novem sodobnem oblikovnem ključu. Šturmova navaja po Kolškovi, da se pri tem nekatere vrtne sestavine prikažejo kot spomin na nekdanje stanje in tamkajšnje vzdušje (Šturm, 2003, cit. po Kolšek 2002; 2003). Gre za poskus ohranjanja nekdanjega duha prostora in revitalizacije izgubljene funkcije zgodovinskega vrta. S takšnim posegom je mogoče zagotoviti obstoj spomenika in njegovo vključitev v življenje.

Pri poustvaritvi torej ni na voljo spomeniške substance zgodovinskega vrta, prav tako zaradi pomanjkanja podatkov ne moremo govoriti o rekonstrukciji. Poustvaritev oziroma interpretacija mora biti zato drznejša in se nadaljuje na točki, kjer se začnejo domneve. Klasičen konservatorski poseg meje, kjer se začne hipoteza, nikoli ne prekorači (Šturm, 2003).

Dodatki pri obnovah kulturnih spomenikov so dovoljeni le izjemoma, in sicer le v primeru, ko ne prizadenejo zanimivih delov, tradicionalnega okvira, ravnotežja kompozicije objekta ter njegovega razmerja do ostalega prostora. Pod opisanimi pogoji je dopustno izvajanje

[15] Nova, drugačna interpretacija oziroma poustvarjanje umetniškega dela (SSKJ, 2016).

poustvaritev oziroma dodajanje novih elementov. Takšen način obnove imenujemo interpolacija. Interpolacija je najsvobodnejši in najobčutljivejši način obnove kulturnega spomenika. Za izvedbo interpolacije je potreben razmislek o tem, na kakšen način in do kolikšne mere je potrebno in smiselno poustvarjati zgodovinski ambient ter kdaj prenehamo s konserviranjem in začnemo z dodajanjem novih elementov (Šturm, 2003).

Ne glede na to, da je poustvaritev zelo svoboden način obnove kulturnega objekta in ne ohranja vedno duha preteklosti, je pomembno spoštovanje in ohranjanje spomeniške substance ter harmoničnosti celote. Rezultat mora biti doprinos sodobnega časa k zgodovinskemu kontekstu in stari substanci. Med njima se vzpostavi odnos, dialog, ki bo zasnovo nadgradil in bo pomenil dodano vrednost. Ta mora biti vzpostavljen v zgodovinskih ambientih kulturne dediščine, odnos do spomeniške substance pa mora biti jasen in dosleden (Šturm, 2003).

Slednja metoda obnove je opisana nekoliko podrobneje, saj je najprimernejša za poskus obnove oziroma poustvaritve vzhodnega parterja na Brdu pri Kranju. Kljub temu da je dvorec Brdo s parkom eden najpomembnejših spomenikov vrtno-arhitekturne dediščine na slovenskem in je bilo o njem že ogromno napisanega, spomeniške substance parterja vzhodno od dvorca skorajda ni več. Iz časa rodbine Zois so vzhodno od dvorca ohranjena le steklenjak oziroma oranžerija severno od parterja ter del leta 1786 utrjene dovozne poti do Predoselj (Kolšek, 2004). Poleg tega je o tem delu parka ohranjene izredno malo zanesljive dokumentacije, predvsem po smrti oskrbnika Urbančiča leta 1796 in Karla Zoisa 1799 pa o stanju parka sploh ni več konkretnih podatkov. Edini zanesljivi dokument po njuni smrti je Franciscejski kataster iz leta 1826, ki prikazuje bistveno spremembo prav v ureditvi vzhodnega parterja. Vse do leta 1929, ko je rodbina Zois izgubila lastništvo nad posestvom, je o razvoju parka znanega le malo (Kolšek, 2004). Neznano je obdobje skoraj stotih let razvoja posestva. O stanju parka imamo na razpolago več podatkov zopet po letu 1929.

2.2.3 Varovanje

Parki in vrtovi so bili v primerjavi z arhitekturno dediščino relativno pozno priznani kot samostojna kategorija, potrebna varstva. Šturmova v diplomskem delu navaja, da so se prve ideje in poskusi obnov zgodovinskih vrtov v svetu pojavili konec 19. stoletja, resnejše obravnave vrtno arhitekturne dediščine pa ni bilo vse do 70. let 20. stoletja (Šturm, 2003).

V okviru zakonodaje so bili lahko v Sloveniji parki in vrtovi prvič zaščiteni v času po drugi svetovni vojni. Objekti parkovnega in vrtnega oblikovanja so bili kot varstvena skupina prvič opredeljeni leta 1970 z Zakonom o varstvu narave, in sicer kot hortikulturni spomeniki. Kot kulturna dediščina se zgodovinski parki in vrtovi obravnavajo šele od leta 1999, ko je bil sprejet Zakon o varstvu kulturne dediščine (Šturm, 2003). Trenutno veljavni Zakon o varstvu kulturne dediščine je bil sprejet leta 2008, z zadnjimi spremembami in dopolnitvami aprila 2016. S tem zakonom so objekti vrtne umetnosti zaščiteni kot del nepremične materialne dediščine. Nepremična dediščina, ki je odprt prostor z naravnimi in ustvarjenimi sestavinami, katerega strukturo, razvoj in uporabo pretežno določajo človekovi posegi in

dejavnost, je imenovana kot kulturna krajina. Varovanje dediščine je ravnanje z dediščino na način, ko je z rednim vzdrževanjem in obnovo omogočen obstoj vrednot dediščine in njena uporaba vsaj v najmanjšem obsegu. Poleg tega zakon določa način posegov v dediščino, prenove, upravljanja, uporabe in vzdrževanja, ki zagotavljajo ohranitev, oživitev, uporabo, dostopnost in spremljanje stanja. Nad naštetimi posegi je predpisan nadzor, za določene pa tudi pridobitev dovoljenj (Zakon …, 2008).

3 ZGODOVINA BRDA PRI KRANJU

3.1 ZAČETKI BRDSKE GOSPOŠČINE

Zgodovino nastanka brdske gospoščine podrobno predstavi Lidija Slana v knjigi Brdo pri Kranju, kar je tudi temeljni vir sledečega opisa. S kratko predstavitvijo nastanka gospoščine Brdo želim poudariti zgodovinski pomen objekta.

Temelj brdske gospoščine sta bila gradova Novi grad nad Kokro na grebenu Potoške gore (Neuburg) in Turn pod Novim gradom ter urada Naklo in Primskovo (Slana, 2009). Najstarejši del brdske gospoščine je predstavljala prav utrdba Novi grad, ki je bila tudi ena prvih zidanih gradov na Kranjskem. Njeni prvi znani lastniki so bili grofje Andeški. Valvasor omenja, da je Novi grad zgrajen natančno nad sedanjim Turnom pod Novim gradom; razvaline so bile tedaj še vidne. Ta starejši objekt, najbrž obrambni stolp, naj bi bil zgrajen že v 11. stoletju. »Nekdanjim deželnim knezom in mejnim grofom v Kranju (Crainburg) ni služil le kot višinska utrdba za zavarovanje prehoda v dolino Kokre, temveč tudi kot lovsko in poletno bivališče zaradi svežega in zdravega zraka ter bližnjih visokih gora, pa tudi zato, ker so v tem času zgrajeni grad imenovali Novi grad.« (Slana, 2009; 16) Novi grad je zamenjal kar nekaj lastnikov in upravljavcev. Celjski grofje so si grad prilastili v začetku 15. stoletja, bili pa so tudi lastniki stolpastega dvora Turn, ki je bil leta 1439 porušen, 1442 pa na novo pozidan, vendar najbrž neutrjen, saj naj bi ga leta 1473 močno poškodovali Turki. Po izumrtju celjskih grofov so gospostvo Turn pridobili Habsburžani, katerih fevdniki so bili rodbina Schrott, ki so imeli Turn v zakupu že od 15. stoletja. Leta 1500 je Turn kupil Jurij z Brda (Slana, 2009).

Urada Naklo in Primskovo so ustanovili Koroški grofje Ortenburški, ki so v 12. stoletju pridobili tudi ozemlja v zahodnem delu kranjske kotline. Obsežno posest, ki so jo v 14. stoletju še povečali, so združili v upravna urada Naklo in Primskovo. Po izumrtju Ortenburžanov leta 1418 so leta 1420 grofijo na podlagi dedne pogodbe podedovali sorodniki Celjski grofje. Ogromno dediščino Celjskih grofov, ki je poleg uradov Naklo in Primskovo vključevala tudi Novi grad, Turn in Smlednik, so po smrti Ulrika II. Celjskega leta 1456 podedovali Habsburžani. Cesar Friderik III. In njegov sin Maksimiljan I. sta posesti na Kranjskem dajala v zakup različnim plemičem in bogatim meščanom, ki so to izkoristili in še bolj obogateli. Zelo visok položaj je na ta način pridobila plemiška družina z Brda, ki je od 15. do 18. stoletja močno pripomogla k gospodarskemu in političnemu razvoju na Kranjskem (Slana, 2009).

Prvi v virih izpričani posestnik Brda na Kranjskem je bil Vid Jakob Ecker z Brda, ki je živel v letih od 1400 do 1450. Točnega izvora vitezov z Brda ne poznamo, začetnika rodu pa naj bi bila Jurij in Teodorik, omenjena v listinah že v 12. stoletju (Slana, 2009). V virih jih različni pisarji navajajo z različicami imena (Ecker, Ekker, Egkh, Egg, Egger ali Eck). S poroko Vidovega sina Henrika Egkha z Margareto Vogrsko – Hungerspach okrog leta 1450 sta se združili dve za slovenski prostor pomembni plemiški družini (Slana, 2009; Slana in Marolt, 2015).

Slika 4: Levo - skica grba rodbine Egkh (Valvasor, 2001), desno – grb baronov Egkh-Hungerspach (levo) in vitezov Egkh (desno) (Slana, 2009)

Dvor Brdo je bil prvič omenjen leta 1446 v listini, ki piše o menjavi zemljišča v Pečicah za zemljišče Brdo pri Predosljah (Slana, 2009; Slana in Marolt, 2015). Po Jakičevih ugotovitvah je sprva celjski, nato deželno-knežji dvor vitezov Egkhov okoli leta 1500 kupil v dedno last deželni vicedon, kasnejši goriški deželni glavar in Henrikov naslednik Jurij pl. Egkh – Hungerspach (1462 – 1537) (Jakič, 1999, 2001). Jurij je 30. julija 1500 kupil od cesarja Maksimiljana I. tudi gospoščino Novi grad nad Kokro in jo leta 1513 združil z gospoščino Turn pod Novim gradom, kupljeno od dedičev Jerneja Schrotta (Slana, 2009). Jurij je bil izredno sposoben in izobražen in je za časa svojega življenja močno povečal svoje premoženje. Za njegov največji doprinos k arhitekturnemu in vrtno oblikovalskemu razvoju na Slovenskem štejemo graditev dvorca Brdo ter njegove okolice.

Jurijev naslednik Janez Jožef je svojega očeta po bogastvu in politični modrosti še prekosil. Leta 1549 je kralj Ferdinand povišal plemiče Brdske in Janez Jožef (prav tako tudi njegova brata) je postal baron avstrijskih dežel, leta 1560 pa jih je cesar Ferdinand povzdignil še v državne barone. Baron Janez Jožef je bil tudi zavzet protestant in Brdo je postalo shajališče protestantov, med njimi tudi Primoža Trubarja in Jerneja Knaflja.

Po smrti Janeza Jožefa je vodenje posestva prevzel njegov sin Adam. Tudi on je bil izredno sposoben in je še širil družinsko posest. Prav tako je bil neomajen protestant, zato je bilo Brdo še vedno zbirališče protestantov. Leta 1584 je bil za svojo zvestobo nagrajen s posebnim, razkošno vezanim izvodom Dalmatinovega prevoda Biblije, ki je še danes na ogled v gradu Brdo. Zatočišče protestantov je bilo Brdo vse do leta 1599, ko so bili izgnani skoraj vsi protestantki duhovniki in učitelji ter uničena njihova organizacija in šolstvo (Slana, 2009).

Slika 5: Levo – skica, desno - grafika gradu Brdo iz časa rodbine Egkh (Valvasor, 1679)

Sredi 17. stoletja se je za rodbino Egkh začel gospodarski propad. Zaradi preganjanja protestantov so se nekateri člani rodbine izselili in posest se je začela drobiti. Zadnji dedič Egkhov, takrat lastnik le še polovice posesti, Jurij Žiga, je leta 1703 svoj delež posesti prodal družini Gallenberg, ki si je drugo polovico posesti priženila po grofici Doroteji Sidoniji Egkh (Slana, 2009; Jakič, 1999, 2001). Gallenbergi na Brdu niso živeli, poleg tega je zadnji dedič Gallenbergov gospodarsko popolnoma propadel. Leta 1753 je moral svoje premoženje prodati na dražbi.

Posestvo in dvorec Brdo je kupil veletrgovec, lastnik fužin in eden najbogatejših podjetnikov na Kranjskem, Michelangelo Zois. S tem nakupom je bila končana skoraj štiristoletna tradicija rodbine Egkh in njenih dednih naslednikov (Slana, 2009).

Rodbina Zois je bila za razvoj Brda in predvsem parkovnega dela, izjemo pomembna. Zoisi, predvsem razsvetljenec Žiga in njegov brat, botanik Karel, niso bili pomembni le za Brdo. Kakor so bili v času renesanse in protestantizma za Slovence pomembni Egkhi, tako so bili v času klasicizma pomembni Zoisi (Slana, 2009).

3.2 BRDO – PRVI RENESANČNI DVOREC NA KRANJSKEM

Prvotni dvorec Brdo je bil zelo skromen in neutrjen, vendar strateško lociran ob takrat pomembni tovorniški poti med Koroško in Kranjsko, ki je vodila čez prelaz Jezersko. Priprave na graditev svojega položaju primernega bivališča je Jurij pričel že leta 1498. Gradbeno dovoljenje za nov dvorec je 28. septembra 1510 prejel od cesarja Maksimiljana I., najkasneje spomladi 1511 pa so že pričeli z gradnjo, ki so jo po katastrofalnem potresu 24. in 26. marca 1511 za nekaj časa odložili, domneva Lidija Slana. Načrte za dvorec so pripravili italijanski gradbeniki, ki so prvotni dvor najverjetneje vključili v nov objekt, o čemer naj bi pričala Valvasorjeva veduta Brda (Slana, 2009). Novost je bila tudi orientacija dvorca v osi Predoslje – Brdo, ki je omogočila nov koncept stavbe v naravnem in grajenem okolju kot tudi v urejanju okolice oziroma vrta.

Slana po Jurijevi oporoki, napisani leta 1532, sklepa, da dvorec takrat še ni bil dokončan, saj v oporoki ni bil nikjer posebej omenjen, sama oporoka pa navaja, da naj bi bile podrobnosti

zabeležene v registru njegovih posesti (Slana, 2009). Leta 1537, ko je upravljanje brdske gospoščine prevzel vitez Janez Jožef Egkh, pa je bil dvorec že dokončan in je predstavljal popolno novost v arhitekturnem izražanju takratnega časa na Slovenskem. Prvič je bila utrdba zgrajena na ravnini, kar so italijanski gradbeniki po vzoru utrdb iz svojih dežel upoštevali pri načrtovanju. Dvorec je imel značilno zgodnjerenesančno četverokotno tlorisno zasnovo, na vogalih okrepljeno z ostrokotnimi obrambnimi stolpi – bastijami s strelnimi linami – ter z jarkom okrog objekta (Dešnik, 1995). Za razliko od prej zgrajenih objektov, so bili stolpi skoraj enake višine kot trakti dvorca, razen jugozahodnega, ki je bil najbrž del starega dvora (Slana, 2009).

Dvorec Brdo je prvi, ki je zadovoljil tako željo po bivanjskem udobju kot tudi po zavarovanju pred zunanjimi sovražniki. S svojimi čistimi, skromnimi oblikami in dimenzijami je prvi predstavnik renesančne arhitekture na Slovenskem (Slana, 2009).

3.3 POSESTVO BRDO PRI KRANJU IN BARONI ZOISI

Prvi nedvoumni dokazi o obstoju in razvoju vrtnega oblikovanja na Brdu izhajajo iz časa lastnikov Zoisov. To je bilo obdobje miru in razvile so se nove potrebe in želje po urejanju vrtov. Brata Žiga in Karl Zois sta na Brdu ustvarila enega najlepših parkov na Kranjskem. Njun oče, Michelangelo Zois, prvi baron Edelsteinski, eden najuspešnejših podjetnikov in najvplivnejših mož na Kranjskem, si je z zaslugami za pospeševanje trgovine prislužil plemiški naslov, kasneje pa s finančno podporo cesarstvu tudi baronstvo. Leta 1753 je od Gallenbergov kupil grad in posestvo Brdo. Skrbi za urejanje in oblikovanje parka na Brdu je novi lastnik posvečal veliko pozornosti. Cesarica Marija Terezija mu je leta 1773 odobrila ustanovitev rodbinskega fidejkomisa za posestvo Brdo. Brdo je s tem postalo dedna neprodajna rodbinska posest za moške potomce Zoisov. Leta 1776 je posestvo in grad Brdo predal sinu Žigu, leto kasneje pa umrl. V oporoki je jasno določil vrstni red dedičev za Brdo, v kolikor Žiga nebi imel moškega potomstva. V primeru, da nihče od naštetih nebi imel moških potomcev, bi posestvo z gradom prejela sirotišnica v Ljubljani (Slana, 2009).

Slika 6: Ladislav Benesch: Brdo v času Zoisa z njihovim grbom (Slana, 2009)

Baron Žiga Zois je bil najbogatejši Kranjec tistega časa in proti koncu 18. stoletja ena najpomembnejših oseb za razvoj znanosti, slovenske književnosti in slovnice. Znan in cenjen je bil po vsej Evropi. O njegovi vsesplošni razgledanosti priča tudi razcvet vrtnega oblikovanja na Brdu in v Ljubljani. Na svojem zemljišču med ljubljanskim krakovskim predmestjem in mestom je zasadil prvi botanični vrt v Ljubljani. Zoisovi vrtovi v Ljubljani so imeli pomembno vlogo mestnega parka (Tominec, 1955; Plestenjak, 2008; Dobrilovič, 2013), odprt za javnost pa je bil tudi park na Brdu. Z bratom Karlom, spoštovanim botanikom, ki je večino svojega življenja preživel na Brdu, Javorniku in Jesenicah, sta z bogato zbirko domačih in tujih drevesnih in grmovnih vrst na Brdu ustvarila enega prvih botaničnih vrtov na Kranjskem.

Karel Zois je bil strasten zbiralec rastlin, predvsem tistih s slovenskih gora. Za tisti čas je bilo ljubiteljsko gorništvo izredno redko, zato Tominec (1955) barona Karla uvršča med pionirje planinstva v slovenskih Alpah, kjer je dal zgraditi tudi prve koče. Kljub temu, da so v tem času rastline odkrivali že mnogi drugi, je Karlu uspelo odkriti kar nekaj novih vrst. Sodeloval je z nekaterimi pomembnimi naravoslovci svojega časa, med drugimi s Francem Hohenwartom, Balthasarjem Hacquetom, baronom Erbergom ter največjim botanikom 2. polovice 19. stoletja, Franzem Xaverjem Wulfenom. Slednji je, v zahvalo za pošiljanje novih rastlin, po Karlu imenoval dve najlepši rastlini, ki ju je prejel od Karla: zoisovo zvončnico (*Campanula zoysii*) iz bohinjskih gora ter zoisovo vijolico (*Viola zoysii*), odkrita 1785 na Stolu (Slana, 2009; Praprotnik, 1988; Tominec, 1955). O njegovem predanem delu pričajo ohranjena Karlova beležnica, ki jo je med leti 1785 in 1792 uporabljal za vpisovanje seznamov rastlin, najverjetneje posajenih na Brdu, herbarij z 2100 rastlinami ter pisma in beležnice (Praprotnik, 1988), zelo pomembna pa so tudi pisma Martina Urbančiča, ki je bil med leti 1779 in 1796 na Brdu oskrbnik (Kolšek, 2004). Po Karlovi nenadni smrti leta 1799 je o urejanju parka na Brdu ohranjenega izredno malo, o spremembah pričata predvsem posestna karta iz leta 1797 in Franciscejski kataster iz leta 1826.

Slika 7: levo - Zoisova zvončnica, desno – Zoisova vijolica (Slana, 2009)

Baron Žiga Zois je tik pred smrtjo vse svoje premoženje, ki se je zaradi močne konkurence neustavljivo manjšalo, zapustil sinu brata Jožefa, nečaku Karlu (Slana, 2009). Nečak Karel je živel na Brdu in s posestvom upravljal od leta 1807 do leta 1836, ko je umrl in je brdsko posest je prevzel njegov najstarejši sin Anton, rojen 1808. Žal so se potomci barona Žiga vedno manj zavedali pomembnosti njegove zapuščine. Karel je leta 1824 prodal 3885 del stričeve zapuščine ter njegovo mineraloško zbirko in s prodajo premoženja, vključno z arhivskim gradivom je nadaljeval tudi Anton.

Zadnji brdski lastnik iz rodbine Zois je bil Antonov pranečak Michelangelo Anton. Po prvi svetovni vojni sta bila nad posestjo večkrat razglašena nadzor in sekvestracija,[16] leta 1829 pa je bila razveljavljena fidejkomisna vez, uveljavljena leta 1773. Michelangelo Anton je skoraj propadlo posest in grad 4. 12. 1929 prodal na javni dražbi (Kolšek, 2004; Slana, 2009) in se z družino izselil v Avstrijo. Del zapuščine slavnih baronov je pred prodajo uspelo rešiti takratnemu konservatorju dr. Francetu Steletu in dr. Josipu Malu (Slana, 2009).

Prvič v zgodovini, po 176. letih gospodarjenja rodbine Zois, je bilo Brdo v lasti meščanov Franca Dolenca in Stanka Heinriherja.

3.4 BRDO PO RODBINI ZOIS

Leta 1929 sta lesna trgovca in podjetnika Franc Dolenc in Stanko Heinrihar kupila posestvo Brdo. Poleg gradu je posest zavzemala cvetličnjak, vrt, gospodarsko poslopje, ribnike, travnike, njive ter bližnji kozolec. Posestvo je bilo (predvsem grad) v zelo slabem stanju. Pred propadom sta rešila in popolnoma obnovila dvorec, v katerem pa nikoli nista živela. V tem času je bila preoblikovana terasa na južni strani dvorca in dodan z arkadami podprt balkon (Jakič, 1991, 2001) opustili pa so znameniti Zoisov vrt na vzhodni strani dvorca (Kolšek, 2004). Obnovljen dvorec z bogatim parkom je ostal odprt javnosti.

Slika 8: Dvorec Brdo 1932 – 1935, pogled z jugovzhoda (Slana, 2009)

Leta 1935 je Brdo kupil knez Pavel Karađorđević, kjer je do leta 1941, ko je bila družina izgnana, tudi živel. Bil je odličen poznavalec umetnosti, zato je prenovo dvorca in parka prepustil najboljšim strokovnjakom tistega časa (Slana, 2009). Z velikopotezno ureditvijo

[16] uradno določiti začasno upravljanje premoženja (SSKJ, 2016)

znanega britanskega krajinskega arhitekta Pinsenta je bil dokončno spremenjen tudi renesančni osni koncept dvorca z glavnima vhodoma vzhod – zahod (Slana, 2009; Kolšek, 2004).

Med drugo svetovno vojno, med letoma 1941 in 1947, je za grad in posestvo skrbel oskrbnik, grad pa so po besedah Jakiča (1999, 2001) in Slane (2009) uporabljali tudi pripadniki vojske. Za razliko od večine slovenskih gradov je brdski vojno preživel nepoškodovan. Do leta 1947, ko je bila posest Brdo pri Kranju z gradom nacionalizirana, so bile izropane vse dragocenosti, pritlične prostore so celo uporabljali za bivanje. Družini Karađorđević je bilo odvzeto državljanstvo in vse premoženje, vključno z Brdom, ki je prešlo v last Federativne ljudske republike Jugoslavije.

Grad Brdo je tako postal letna in protokolarna rezidenca predsednika Josipa Broza Tita. Uporaba objekta v protokolarne namene je zaradi varnostnih zahtev in želja predsednika narekovala prenove, s katerimi so močno okrnili zgodovinsko pričevalnost objekta. Grad s posestvom je bil zaprt za javnost in strogo varovan, obdajali sta ga visoka ograja in živa meja. Josip Broz Tito je Brdo uporabljal vse do smrti leta 1980.

V tem obdobju je prišlo tudi do večjih sprememb v parku. Od južnega Pinsentovega parka sta ostali le diagonalni liniji drevoredov, ostalo so preuredili v angleškem krajinskem slogu. Med gradom in Zoisovo oranžerijo, ki so jo predelali in prizidali, so okrog leta 1975 zgradili tudi pokrit bazen. Po širšem gozdnem delu posestva so začeli z urejanjem sprehajalnih poti, do maršalove smrti so zajezili še 7 ribnikov ter dve ribogojnici. Sočasno so bile urejene nove poti, zgrajenih je bilo nekaj brunaric, lovskih in ribiških koč ter gospodarskih objektov (Koruza, 2009). Med leti 1980 in 1982 so zgradili zadnja ribnika, torej desetega in enajstega. V parku severovzhodno od gradu so leta 1977 zgradili še mali hipodrom, namenjen kasaškim dirkam. Konji so bili na posestvu prisotni že od nekdaj, nekoč za potrebe prevoza in delovne sile, po letu 1977 pa se je na Brdu razcvetela konjeniška športna dejavnost. Z gradnjo novega hleva in velikega hipodroma so nadaljevali po Titovi smrti. Ob otvoritvi Brda septembra 1981 naj bi bilo (Konservatorski …, 2012) to prvič po letu 1974 zopet odprto za javnost. Leta 1985 se je park z ograjo ločil od lovišča in se s tem ne le funkcijsko, ampak tudi oblikovno ločil na dva dela.

Z osamosvojitvijo Slovenije leta 1991 je Brdo postalo eden pomembnejših protokolarnih objektov v Sloveniji. S svojo strateško ugodno in privlačno lego je zanimiv tudi za srečanja na najvišji svetovni ravni. Po načrtih arhitekturnega biroja Bevk-Perović je bil leta 2007 na Brdu zgrajen kongresni center. Gradnja centra je predstavljala eno večjih sprememb v zgodovini posestva in s tem enega največjih posegov v parkovno ureditev. Projekt je v smislu upoštevanja tako komercialnih in protokolarnih potreb, kot tudi spoštovanja naravne in kulturne dediščine zahteval visoko stopnjo strokovnega pristopa. Ureditev okolice je bila zato izvedena v sodelovanju s krajinsko arhitektko dr. Ano Kučan.

Po končanih delih je park obsegal štiri programske dele in sicer 1) vstopni del s parkirišči, rastlinjaki in hotelom Kokra na vzhodu, 2) južni in osrednji del okrog gradu s formalnim

delom parka, drevoredi, kiparsko zbirko, oranžerijo, restavracijo urejeno v bivšem gospodarskem objektu in kongresnim centrom, 3) v duhu romantičnega angleškega krajinskega sloga je še vedno urejen severni in severozahodni del parka, medtem ko je 4) zahodni del namenjen potrebam konjušnice s hipodromom (Koruza, 2009).

Po izgradnji kongresnega centra so se na parkovnih površinah poleg vsakodnevnih vzdrževalnih del izvedli še nekateri večji posegi, med drugim denimo tudi na velikem hipodromu. Tam so septembra 2007 gostili zadnjo tekmo, že pred tem so bili zapuščeni objekti in funkcionalne površine konjeniškega kasaškega centra na Brdu. V zapuščenih objektih konjeniškega centra je bila z idejno zasnovo Oddelka za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete leta 2006 sprva predlagana muzejska dejavnost, leta 2008 pa je NZS[17] začela graditi Nacionalni nogometni center. Celoten zahodni del parka je bil preurejen v nogometna igrišča s tribuno ter upravno stavbo NZS s parkirišči. Zadnja zaključna dela so bila končana spomladi 2016. Sočasno se je preuredilo tudi golf vadišče, urejeno v letu 2000, ki je bilo jeseni 2015 dokončano v kratko naravno golf igrišče z devetimi luknjami in vadiščem (Marolt, 2016).

Pri novih projektih in posegih v prostor na Brdu je Nataša Koruza že pred leti poudarjala pomen gospodarjenja v pravem ravnovesju med starim in novim. Več pozornosti bi bilo treba nameniti nekdanjim ureditvam, »[...] katerih pomen za zgodovino vrtne umetnosti na Slovenskem je velik.« (Koruza, 2009: 55).

Brdo pri Kranju je vedno predstavljalo izjemno plemiško rezidenco, prostor ne le za državno, temveč tudi za svetovno zgodovino pomembnih dogodkov in srečanj. Marca leta 2008 je bilo posestvo Brdo pri Kranju razglašeno za kulturni spomenik državnega pomena (Odlok …, 2008). Končno je bila Brdu na državni ravni formalno priznana dejanska vrednost krajinskega območja, medtem ko je v strokovnih krogih park vedno veljal za enega najpomembnejših kulturnih spomenikov vrtnega oblikovanja (Koruza, 2009).

3.5 ZGODOVINA OBLIKOVANJA KRAJINE

3.5.1 Začetki oblikovanja krajine

Prvi posegi oblikovanja naravne krajine na Brdu so bili del priprav na graditev dvorca. Ohranjena listina iz leta 1499 dokazuje, da je Jurij Egkh - Hungerspach na dovoljenje cesarja Maksimiljana I. zajezil potok Vršek in napravil dva ribnika (kasneje še tretjega) in potok povezal z reko Belico. Zemljišča gospoščine Egkh so bila precej raztresena, zato si je Jurij dal urediti svoj kmetijski obrat v neposredni bližini gradu, kupoval in menjal je zemljišča in tako zaokrožil svoja posestva v gospodarsko ustrezno celoto (Slana, 2009).

Sama umestitev dvorca na ravnino med slikovitimi gorami na severu in odprto dolino na jugozahodu s hribovito planoto v ozadju, ureditev ribnikov ter zaokroževanje kmetijskih

[17] Nogometna zveza Slovenije

zemljišč so začetki vrtnega oblikovanja na Brdu. Lokacija objekta, oblikovanje naravne krajine ter zaokroževanje kmetijskih zemljišč v celoto in ureditev kmetije so torej temelji za kasnejše oblikovanje kmetijskih posesti, imenovano *ferme ornee*[18] (Kolšek, 2004).

Začetek 17. stoletja zaznamuje izseljevanje protestantov in prenehanje turških vpadov, kar je imelo posledice tudi v oblikovanju vrtov. Na Brdu so zasuli obrambni jarek okrog gradu in podrli dvižni most. Blagostanje miru je privabilo prebivalce renesančnih dvorcev iz atrijskih dvorišč in okrog gradov so začeli oblikovati vrtove, drevorede, parke. Predvsem na podlagi Valvasorjevih zapisov, risb in grafik lahko sklepamo, da na Brdu v tem času še ne moremo govoriti o parku. Gallenbergi, ki so bili polovični lastniki gradu že od sredine 17. stoletja, v njem niso živeli, zato razen starejše ureditve manjšega vrta za lesenim plotom na južni strani gradu ter sadnih dreves parkovne ureditve v okolici gradu niso potrebovali (Slana, 2009).

3.5.2 Razcvet krajinsko arhitekturnega oblikovanja na Brdu

Razvoj parkovnega oblikovanja in njegov razcvet je posestvo doživelo šele v času lastnikov Zoisov. Po besedah Kolškove (2004) naj bi bilo Brdo fevdalna posest v lasti rodbine Zois že od leta 1743, medtem, ko Jakič piše, da naj bi Michelangelo Zois Brdo od Gallenbergov kupil med letoma 1744 in 1747, Lidija Slana (2009) pa pravi, da je najverjetneje Zois kupil Brdo leta 1753 na javni dražbi. Konservatorski načrt (2012) prav tako navaja, da je Brdo prešlo v last Zoisov leta 1753.

Michelangelo Zois je urejanju posestva posvečal veliko pozornosti in kot je zapisala Kolškova je na Brdu vodil […] ″napredno kmetijsko gospodarstvo z vzgojo kulturnih rastlin v duhu terezijanskega umnega kmetijstva in sodobnih gospodarskih priročnikov.″ (Kolšek, 2004: 158). Park se je torej razvijal iz ekonomsko produktivne enote ali *ferme ornee*, […] »ki je z dejavnostjo artikulirala prostor v želenih strukturnih razmerjih« (Kučan, 2013: 126). Po letu 1776, ko je posest prevzel njegov sin Žiga, baron Zois, so na Brdu nastale najpomembnejše strukturne in vsebinske značilnosti prostora (Kučan, 2013). Baron Žiga Zois je namreč veljal za enega največjih ljubiteljev znanosti in umetnosti svojega časa na Krajnskem. O njegovi razsvetljenski miselnosti priča tudi njegova obsežna knjižna zbirka po kateri, lahko sklepamo, sta z bratom Karlom, cenjenim botanikom in naravoslovcem, črpala ideje in navdih za ustvarjanje na lastnem posestvu (Kolšek, 2004). Svoje znanje, izkušnje in poznanstva je Žiga širil tudi na potovanjih po zahodni Evropi, od koder je kasneje prejemal pošiljke eksotičnih rastlin, ki sta jih s Karlom gojila na Brdu.

Prvi kartografski zapis, ki priča o zgodnji ureditvi Brda je Jožefinski vojaški zemljevid, nastal med leti 1746 in 1785. Glede na veliko merilo risbe lahko sklepamo, da ta ni najbolj natančna, vendar kljub temu kaže nekaj osnovnih podrobnosti o ureditvi ob dvorcu. Razberemo lahko medsebojno razmerje gozdnih površin in vmesnih čistin, tri ribnike na

[18] ″Landscape improvements″, ″Landschafts Verbesserungen″; ideja urejanja celotne kmetijske posesti kot ″olepšane kmetije″ ali *ferme ornee*, kjer se kmetijske izboljšave ne razlikujejo bistveno od ambicij lastnikov po umetniškem preoblikovanju (Kolšek, 2004: 158).

potoku Vršek ter za nalogo najpomembnejše formalne ureditvene prvine ob dvorcu. Risba Jožefinskega vojaškega zemljevida priča o obstoju okrasno uporabnega vrtnega parterja v osi vzhodnega vhoda v dvorec pred letom 1785. Vidne so formalno urejene kolovozne povezave s sosednjima vasema Kokrico in Srakovljami. Na zahodni strani dvorca je z ureditvijo poti nakazan motiv *patte d'oie* ali ″gosja nožica″, ki je značilen baročni motiv simetrično razporejenih poti z linearno osrednjo in diagonalnima stranskima potema, na ravnici pod motivom pa so rasla posamezna drevesa. Ob glavni povezavi s Srakovjami je v gozdu Veliki Boršt vidnih še več diagonalno razporejenih stez z razširitvami in zasaditvijo, za katero lahko sklepamo, da je bila načrtovana (Kolšek, 2004; Koruza, 2009). Takšna ureditev spominja na rokokojske boskete, v formalnih drevorednih elementih pa je čutiti vpliv klasicističnega urbanističnega načela, ki v drugi polovici 18. stoletja odpira stavbe z vrtovi v naravo. Kljub temu »[…] je na Brdu že od zgodnjih osemdesetih let 18. stoletja v organskih oblikah ribnikov prisoten naturalistično – sentimentalni krajinski ureditveni duh […].« (Kolšek, 2004: 161).

Natančnejše podatke o stanju parka v drugi polovici 18. stoletja prikazuje posestna karta iz leta 1797. S precizno risbo je zabeležena razporeditev gozdov, travnikov in njiv dominikalnega posestva. Označene so tudi poljske poti, jarki in posestne meje z imeni sosednjih rustikalnih lastnikov, Zoisovih podložnikov. Risba kaže, da so se zemljišča kmetijske rabe in zelenjavni vrtovi, ki so segali vse do dvorca, prepletali z elementi oblikovane krajine. Preplet ruralnega in oblikovanega je posledica lastnikovega urejanja kmetijskih zemljišč, ponovno torej govorimo o konceptu *ferme ornee* (Kolšek, 2004). Razsvetljenski pristop bratov Zois k urejanju posestva opisuje tudi Kučanova: »Ukvarjanje z vrtno umetnostjo in izboljšavami posesti je sledilo zgledom razsvetljenskega ideala arkadijskih scenerij.« (Kučan, 2013: 125)

Slika 9: Izsek iz Jožefinske vojaške karte, ki prikazuje opisane parkovne prvine (Rajšp in sod., 1998)

Tako Kolškova (2004) kot Koruza (2009) pišeta o prepletanju različnih krajinskih slogov urejanja baronov Zoisov. Pri urejanju neposredne okolice dvorca naj bi po besedah Koruze

izhajala iz baročnih vzorov, medtem ko naj bi pri urejanju širše okolice sledila novemu krajinskemu slogu. Kolškova pa ugotavlja, da sta koncepta organske, mehke krajinske scenerije, omejene z diagonalnima drevorednima potema na zahodni strani dvorca, ter ortogonalno proizvodno kultiviranje na vzhodu z osno orientiranim formalnim vrtom s centralno poljsko potjo do Predoselj, pogojena s pozicijo dvorca na reliefni ježi. Dvorec namreč stoji na robu reliefne ježe, ki na zahodu ločuje vlažno ravnico od rodovitnejšega naplavinskega polja na vzhodu. Kolškova (2004) poudarja še, da kljub formalno oblikovanemu vrtu, vrt s steklenjakom in oranžerijo vsebinsko bolj izraža »novi vrtni okus«. Novi krajinski slog se je razvil iz razsvetljenskih idej, zato ni dvoma o tem, da se je med prvimi na slovenskih tleh pojavil prav na posestvu nosilca razsvetljenske ideje na Slovenskem. Poleg tega se časovno bistveno ne odmika od takrat aktualnih ustvarjalnih tokov Evrope (Koruza, 2009).

Do leta 1807 o spremembah v parkovni ureditvi ni zanesljivih podatkov, marsikatero podrobnost o urejanju parka pa pojasnjujejo pisma botanika Karla Zoisa in oskrbnika Urbančiča. Po njuni smrti je med leti 1807 in 1836 urejanje prevzel novi lastnik Karl Zois. Prva zanesljiva informacija o parkovni ureditvi po prenosu lastništva na Karla je Franciscejski kataster iz leta 1826. V širšem območju parka so opazne predvsem manjše spremembe, kot so dodan drevored diagonalno proti Bobovku, novo oblikovanje otočka na južnem ribniku ter povezava s kopnim. Razvidno je opuščanje njiv v neposredni bližini dvorca, ki so bile severno od dvorca spremenjene v travnike s sadnim drevjem (Kolšek, 2004). Največja sprememba se je zgodila na obravnavanem vzhodnem formalnem vrtu ter ob oranžeriji.

O kasnejših spremembah in razvoju brdskega parka vse do leta 1929, ko je bila posest prodana Francu Dolinarju in Stanku Heinriherju, ni znanih veliko podatkov. Znano je zgolj, da se je Karlov sin Anton baron Zois, sicer župan v Predosljah in dobrotnik mnogim, ukvarjal s sadjarstvom in predvsem s pospeševanjem gojenja novih poljedelskih kultur. Na podlagi nekaterih slikarskih upodobitev s preloma 19. stoletja lahko domnevamo tudi, da je bilo v tem obdobju posajenih še nekaj dreves, ki so dograjevala krajinski prostor, in najpomembnejše, da so takrat daljni potomci slavnih razsvetljencev Žiga in Karla opustili znameniti vrt na vzhodni strani dvorca ter ga spremenili v tratni parter. Tako je posest do leta 1929, ko je bil zadnji lastnik rodbine Zois Michelangelo Anton, skoraj propadla in izgubila ves nekdanji sijaj (Kolšek, 2004; Slana, 2009).

Zoisovi vrtovi v Ljubljani

Za razumevanje pomena Zoisove parkovne ureditve so pomembni tudi Zoisovi vrtovi v Ljubljani. Poleg Brda pri Kranju je bil baron Žiga Zois tudi lastnik za Ljubljano najpomembnejših vrtov tistega časa. Okoli tri hektare veliko posestvo je Zois leta 1785 kupil od grofa Maksa Leopolda Lamberga, lastnika Cekinovega gradu (Strgar, 1994). Danes to ozemlje omejujejo Prešernova in Rimska cesta do Boršnikovega trga, Igriška ulica in južna stranica nekdanjega zidu Nunskega vrta. Vrt je vključeval lipov drevored in je bil znan pod

imenom Alleegarten. Zois je kasneje dokupil še vrt Franca Kappusa in celotno posest obdal z zidom.

Tako kot Brdo pri Kranju so tudi Zoisovi vrtovi v Ljubljani pomembni tako z botaničnega, kot tudi z učno vzgojnega in rekreacijskega vidika. V vrtu je namreč raslo okoli 400 eksotičnih rastlin, čez 1000 domačih in 1000 sadnih dreves (Dobrilovič, 2003). Vrt so sestavljali drevoredi, gozdiči (*bosquet*), vodometi, stekleni rastlinjak, kipi, urejene sprehajalne poti, poti primerne za vožnjo s kočijo in celo jahalne steze (Strgar, 1994). Leta 1789 je bil vrt odprt za javnost in postal je prava znamenitost Ljubljane. Zoisovi vrtovi so tako postali prvi javni park v Ljubljani (Dobrilovič, 2003). Za širšo javnost je bil vrt odprt do leta 1807, leta 1817 pa je bil prodan trgovcu Seunigu, ki je s preureditvijo vrta v sadovnjak zabrisal vse sledi nekdaj priljubljenih Zoisovih vrtov (Strgar, 1994; Plestenjak, 2008). Zois je s kupoprodajno pogodbo zagotovil presaditev vrednejših primerkov rastlin v druge obstoječe vrtove. Karel Zois je sodeloval tudi z Jožefom Kalasnacem Erbergom, lastnikom parka Dol pri Ljubljani, ki ga v svoji diplomski nalogi podrobneje opisuje Sara Peternel (2011). Dol pri Ljubljani je bil občasno odprt za javnost in je po ukinitvi Zoisovih vrtov prevzel vlogo javnega botaničnega vrta v mestu (Vardjan, 1992).

Davorin Gazvoda (1996; 121), ki je v svoji doktorski nalogi opisoval razvoj urbane krajine v Ljubljani, je zapisal, da je bila preureditev Zoisovih vrtov v sadovnjak in njive z vidika vrtnega oblikovanja za Ljubljano najbrž največja izguba. Poleg tega je Ljubljana s tem dejanjem izgubila še zadnje dragocene vrtove v bližini središča mesta.

3.5.3 Brdo – prvi botanični park na Slovenskem

V sledečem poglavju želim prikazati kako različni avtorji na podlagi raziskovanja zgodovine Brda različno interpretirajo ohranjeno zgodovinsko gradivo. V ohranjenih listinah in grafikah namreč ne zasledimo podrobnosti o vzhodnem parterju ali lokaciji alpskega botaničnega vrta.

Podobno o različnih interpretacijah zgodovinskih virov ugotavlja že Marko Dobrilovič (2003). Med drugim pravi, da različni viri navajajo Karla Zoisa kot ustanovitelja prvega botaničnega vrta na Slovenskem, točneje na Brdu, ki naj bi nastal med leti 1785 in 1790. To obdobje nastanka parka denimo leta 1960 omenjata Lazar in Petkovšek, leta 1988 Praprotnikova ter leta 2008 Plestenjakova. Dobrilovič pa je ovrgel dotedanje navedbe, ko je med proučevanjem botaničnega parka na Brdu s podrobnim pregledom arhivskega gradiva, ugotovil, da je bil park ustanovljen že leta 1781.

Tudi sicer so Dobrilovičevi prispevki zelo pomembni. Kljub številnim drugim prispevkom o baronih Zois in botaničnem parku na Brdu o vsebini in prostorski strukturi parka ni veliko govora. Prva se s tem leta 1988 v članku ukvarja Praprotnikova, več informacij o parku pa poda prav Dobrilovič v magistrskem delu iz leta 2002 in v prispevku iz leta 2003, kjer se ukvarja s podrobnim proučevanjem rastlinskega gradiva prvega botaničnega parka Brdo. Dobrilovičevi prispevki o brdskem parku niso pomembni zgolj z botaničnega vidika, močno

pripomorejo tudi k razumevanju prostorskega razvoja parka. Dotlej so bile interpretacije parkovne ureditve na Brdu namreč različne.

Lidija Slana (1996, 2009)

Lidija Slana park vzhodno od gradu omenja kot enega prvih botaničnih vrtov na Kranjskem. Tudi ona navaja, da je Karel Zois zbirko domačih in tujih dreves ter planinskih rastlin na Brdu zasadil med leti 1785 in 1790. Ob razlagi situacije Franciscejskega katastra iz leta 1826 opiše park vzhodno od dvorca z besedami: »Očarljivo popolna baročna podoba grajskega parka […]« (Slana, 2009: 108), medtem ko naj lokacija alpskega botaničnega parka nebi bila več vidna.

Park vzhodno od dvorca, ki je obdajal široko povezovalno pot med vzhodnim vhodom dvorca in cerkvijo svetega Siksta v Predosljah, naj bi barona Zois posvečala posebno pozornost. Slana opisuje park kot pisane cvetlične grede, ki jih je obdajala živa meja iz rezanega pušpana (Slana, 2009). V oranžeriji naj bi pozimi shranjevali rastline kot so oranževci, anemone, hiacinte, gladiole in trobentice. »Za oranžerijo je bil tako imenovani veselični vrt, zelo domiselno oblikovan kot strižena živica v baročnem vzorcu s poudarjenim centrom.« (Slana, 2009: 111)

Posebna znamenitost, alpski botanični vrt svetovnega slovesa je bil na jugovzhodnem delu vzhodnega parterja in ga mnogi avtorji priznavajo za prvi botanični vrt na Kranjskem, še dodaja Slana. Karel naj bi tu v skalnjaku sadil alpske rastline, katerih žive barve naj bi »[…] očarale tudi najbolj zdolgočasene goste.« (Slana, 2009: 111) Manjši cvetlični vrt naj bi bil tudi na južni strani gradu.

Iz posestne karte se poleg objektov, formalnega vrta, poti, drevoredov in jezer jasno razločijo tudi številne drevesnice, v katerih sta brata Zois gojila domače in tuje rastlinske vrste; največ tujerodnih rastlin, ugotavlja Slana, naj bi pridobila iz Nizozemske. Z gojenjem in popisovanjem dreves, še piše Slana, se je baron Karel začel ukvarjati že leta 1781. V Karlovem vrtnem inventarju, kamor je zapisoval stanje ob vsakoletni inventuri, je bilo zapisanih kar 10.686 dreves.

Alenka Kolšek (2004)

Po Kolškovi so formalno ureditvene prvine ob dvorcu, kot je okrasno uporabni parterni vrt, orientiran v osi vzhodnega vhoda, vidne že z risbe Jožefinskega vojaškega zemljevida, nastalega med leti 1764 in 1785, a omenjeni vrt Kolškova natančneje opisuje na podlagi posestne karte iz leta 1797. Ugotavlja, da je površina vrta merila 1,5 hektara, vrt je bil obdan z ometanim kamnitim zidom s štirimi vhodi in na polovici nivojsko ločen. Razdeljen je bil na 24 enakomerno razvrščenih simetričnih pravokotnih razdelkov. Zunanje robove razdelkov so zamejevali sadni špalirji, na severni strani je denimo uspeval špalir iz božjega drevca. Kolškova domneva, da je bil vrt mešani, cvetlično zelenjavni in sadni. Na posameznih parternih razdelkih naj bi, razporejene v ravnih vrstah, uspevale mnoge rastline.

V pasovih naj bi uspevale prosto rastoče trajnice, cvetoče, nizke grmovnice, vzpenjalke na nizkih špalirjih, oblikovana manjša sadna drevesa, rastline gojene na visokih steblih ter žlahtne povrtnine. V poletnem času naj bi iz rastlinjaka v vrt prenesli tudi rastline v posodah.

Kolškova povzame, da gre za nov tip parterja iz druge polovice 18. stoletja, ki vsebinsko združuje gospodarski vrt z okrasnim. Z raznolikostjo rastlinskih vrst vrt uresničuje idejo takrat močno aktualnih botaničnih vrtov, medtem ko vzorec enakomerno razporejenih pravokotnih gred izvira iz starejših, renesančnih zelenjavnih vrtov. Ta del vrta naj bi, po mnenju Kolškove, vrsta avtorjev obravnavala in opredeljevala kot prvi botanični vrt na Slovenskem.

Velik pomen za urejanje parkovnih površin in gospodarsko življenje pripisuje Kolškova steklenjaku severno od vrta. Imel je predprostor namenjen letni postavitvi citrusov, imenovan oranžerija. Ohranjena so pisma v katerih oskrbnik Urbančič obvešča Zoisa o stanju citrusov. Na podlagi teh je možno sklepati, da so imeli citrusi pomembno mesto med rastlinskim inventarjem. Razstavljali so jih na severni strani rastlinjaka in najverjetneje tudi na južni strani dvorca z ostalimi lončnicami. Poleg citrusov naj bi v rastlinjaku vzgajali in prezimovali tudi cvetlice, sadike sadnega in parkovnega drevja, eksotičnega in mediteranskega sadja, cvetočih grmovnic, hiacint in ranunkul. Za potrebe Zoisove kuhinje so prezimovali tudi zelenjavo, kot so šparglji, brokoli, cvetača in špinača.

Leta 1786, nadaljuje Kolškova, je bila do vrta speljana nova dovozna pot iz Predoselj, ki se je na jugovzhodnem vogalu dvorca stikala z novo potjo do jezera. V osemdesetih letih naj bi na stavbah potekala mnoga gradbena dela ter sajenje dreves in kultiviranje zemljišč v ožjem in širšem območju parka ob dvorcu. Na podlagi Urbančičevih pisem sklepa, da sta bila večkrat omenjeni rastlinjak in steklenjak ločeni enoti ene stavbe. Na vzhodnem vogalu velikega vrta naj bi bila tudi manjša gramoznica za potrebe gradbenih posegov.

Za obdobje po letu 1807 Kolškova na podlagi Franciscejskega katastra ugotavlja, da bistvenih sprememb v ureditvi širšega območja posestva v tem obdobju ni bilo. Opazno je predvsem opuščanje njiv v neposredni bližini dvorca ter bistvena sprememba vrta in ambienta ob steklenjaku oziroma oranžeriji, vrt pa je bil v primerjavi z risbo s posestne karte iz leta 1797 podaljšan na vzhod na območje nekdanjih drevesnic. Vrt je bil še vedno formalne oblike, najbrž še ograjen in osno povezan s cerkvijo v Predosljah. Kolškova poudarja, da kljub navedbam nekaterih avtorjev ne gre za baročno ureditev. Parterna oprema namreč kaže tako uvedbo novih modnih tratnih parterjev s stiliziranimi cvetličnimi ornamenti v trati, kot tudi zvezdaste motive, značilne za uporabne vrtove s preloma 18. v 19. stoletje, ki so bili obdani z nizkimi, najbrž sadnimi drevesi ter vsebinsko neopredeljenim centralnim motivom.

Severno od steklenjaka, na mestu nekdanje oranžerije na prostem, se pojavi nov element, ovalni okrasni vrt na tratni ploskvi, z rastlinskim notranjim ornamentom. Ureditev Kolškovo spominja na dvignjene cvetlične grede geometrijskih oblik oziroma cvetlične košarice ali »[…] cvetlični aranžma, razporejen na lastni konstrukciji v dveh ali več krožnih stopnjah, na najvišji točki centralno poudarjen z vazo ali izrazito rastlino v posodi.« (Kolšek, 2004:

164). Motiv cvetličnih rondojev se je sicer pojavil že v koncu 18. stoletja, značilna parterna oblika je postal v 19. stoletju, v drugi polovici stoletja pa se je razvil v cvetlične preproge, katerih tradicija se je v nekaterih zdraviliških in javnih parkih ohranila do danes.

Nada Praprotnik (1988, 2004)

Praprotnikova piše, da je bil park Brdo po prenehanju turških vpadov zasnovan v poznorenesančnem-zgodnjebaročnem slogu. Temelji oblikovanja krajine so bili postavljeni že v času Michelangela Zoisa, torej med leti 1753 in 1776. Po letu 1776, ko sta urejanje posestva prevzela Žiga Zois in njegov brat Karel pa je park doživel največji razcvet. Tudi Praprotnikova piše, da je baron Karel na Brdu med leti 1785 in 1790 sadil alpske rastline in na jugovzhodni strani posestva ustvaril alpski botanični vrt, ki je bil prvi alpski botanični vrt na Kranjskem oziroma na našem ozemlju.

Glavni parter je bil na vzhodu in je potekal v osi med vzhodnim vhodom gradu in cerkvijo sv. Siksta v Predosljah. Praprotnikova zasnovo prepozna kot poznorenesančno osnovo parka. Glavno os je predstavljala široka, okoli 600 metrov dolga pot, ki je bila na obeh straneh obdana z baročnim parkom, katerega cvetlične grede je obrobljala živa meja rezanega pušpana, še dodaja Praprotnikova.

V oranžeriji ob poti so prezimovali eksotične rastline in jih poleti sadili v lončene posode, ki so jih razporedili na prostem. Za oranžerijo je bil z živo mejo v baročnem vzorcu oblikovan t. i. veselični vrt. Na vzhodni strani je bila drevesnica, v kateri sta brata Zois sadila in gojila številne, iz cele Evrope uvožene grmovne in drevesne vrste.

Prispevek Praprotnikove je rezultat podrobne raziskave alpskega botaničnega vrta. Zaradi pomanjkanja podatkov avtorica iz ohranjenega gradiva sklepa, da je bil vrt, ki naj bi ležal na jugovzhodni strani gradu, zasnovan zelo ambiciozno. V vrtu niso sadili zgolj vrst izkopanih v naših Alpah, semena in rastline je Karel prejemal tudi od nekaterih tujih botanikov, naravoslovcev in vrtnarjev. O rastlinah, posajenih v alpskem vrtu, je največ podatkov v ohranjenem rokopisnem gradivu z naslovom *Glavni seznam semen alpskih rastlin* in Karlovi botanični beležnici. V ohranjenem gradivu so seznami rastlin, katerih semena so bila posejana, in posajenih rastlin na Brdu. Predvsem zanimive so vrste iz Azije; v seznamu so navedeni Kamčatka, Ural, Bajkal in Altaj. Nekatere vrste sta barona Zoisa imela nasajene tudi v ljubljanskem vrtu. Pri presajanju in gojenju alpskih rastlin so se na Brdu zaradi razmeroma nizke nadmorske višine, zagotovo spopadali s prenekatero težavo. Treba je bilo zagotoviti alpskim rastlinam primerna rastišča, da so tak nasad sploh lahko osnovali, še težje pa ga je bilo vzdrževati in obdržati. Praprotnikova zato utemeljeno zaključi, da je alpski botanični vrt po smrti predanega botanika barona Karla Zoisa začel propadati in ga v času njegovega nečaka Karla ni bilo več. Tak zaključek je Praprotnikova utemeljila tudi s primerjavo posestne karte iz leta 1797 in Franciscejskega katastra iz leta 1826, po katerem je baročni park še vedno obstajal, izginila pa sta drevesnica in botanični vrt.

Marko Dobrilovič ((1999), 2002, 2003, 2013)

Z analizo zbirke rastlin Karla Zoisa na Brdu pri Kranju Dobrilovič odkriva sodobnost rastlinskih zbirk in tesno sodelovanje z evropskim prostorom, raziskuje pa tudi datiranje začetka parka. Obstoj organiziranih nasadov pred letom 1785 Dobrilovič dokaže, ko v Karlovem rokopisu Garten protocol iz leta 1781 najde prvo omembo le-teh. Park ob dvorcu Brdo je bil tako prvi botanični park na Slovenskem.

Parku je osnovno obliko določala 600 metrov dolga parkovna os, ki jo je predstavljala povezovalna pot med gradom in cerkvijo svetega Siksta v Predosljah. Nanjo so se nizali grajsko notranje dvorišče, vhodni portal ter baročni parter, ob njej sta bila še oranžerija in veselični vrt. Osrednji parter na vzhodni strani gradu je bil enakomerno členjen na posamezna, diagonalno razpolovljena polja. Na zahodni strani gradu sta iz vhodnega portala vodili globlje v park dve simetrični osi drevoreda.

Preden sta barona Zois na Brdu začela uvajati tujerodne rastlinske vrste, so v parku prevladovale ploskovne prostorske prvine, predvsem tratne in vodne ploskve. Med volumenskimi so izstopale linijske prvine v obliki drevoredov ter točkovne kot posamezna drevesa. Z uvajanjem tujerodnega rastlinstva na Brdu je Karel Zois na svojevrsten način oblikoval zgodnjebaročni park. Barok je v avstrijskih deželah časovno zaostajal za zahodno Evropo, vsebinsko so ga sprva podpirala fiziokratska načela, kasneje razsvetljenske ideje, kar se je odražalo tudi v vrtnem oblikovanju. V tem času so bili oblikovani številni baročni in botanični vrtovi.

Karlov namen uvajanja tujerodnega rastlinstva na Brdu je bilo njihovo znanstveno proučevanje. Pri organizaciji sadik v nasadu je imela glavno vlogo preglednost nad posamezno rastlinsko vrsto. Namen oblikovanja nasadov je bil torej zagotoviti ustrezne rastne pogoje in preglednost nad sadikami, kar se je odražalo tudi v prostorski strukturi parka. Obliko in razpored nasadov je pogojevala obstoječa parcelacija rodovitnih zemljišč, razvrščanje sadik v vrste pa je ustvarilo značilno strukturo pridelovalnih površin.

Dobrilovič na podlagi dolgoletnega proučevanja brdskega parka zaključuje, da novi nasadi niso kazali oblikovalskih ambicij in so bili urejeni izven baročnega parterja, vendar so v bližini gradu močno vplivali na prostorsko strukturo tega dela parka. Obsežne drevesnice so predstavljale veliko spremembo tako v razmerju ploskovnih in volumenskih prostorskih prvin, kot tudi barvnih, teksturnih in strukturnih značilnosti prostora. Zaradi novih nasadov je bila močno okrnjena značilna simetrična organizacija prostora. V osrednjem parterju se simetričen prostorski red s teksturnimi poudarki sicer ohrani, vendar ga novi nasadi ne podpirajo, saj se na obstoječo vrtno ureditev ne navezujejo. Po Karlovi smrti so nasadi tujerodne drevnine začeli propadati in ker niso bili vezani na prvotno ureditev, njihov propad ni pomenil konec zasnove, temveč ponovno vzpostavitev prostorskih razmerij. Ponovno vzpostavitev simetrije in baročne podobe parka vidimo iz primerjave posestne karte iz leta 1797 in karte Franciscejskega katastra.

Po opisanih interpretacijah vrtne ureditve Brda v času baronov Zoisov lahko zaključimo, da je botanični park predstavljal velik delež vzhodnega dela posestva, na katerem je v več drevesnicah raslo preko 10.000 dreves, okrog 7446 je bilo tujerodnih rastlin. Alpski botanični vrt, kjer je Karel Zois gojil predvsem domače gorske rastline pa se je najbrž nahajal v skalnjaku na jugo vzhodnem vogalu formalnega vrta vzhodno od gradu. Uvajanje novih drevesnic ni imelo oblikovalskih ambicij, oblikovanje krajine in izboljšave ostalega dela posesti pa je sledilo zgledom razsvetljenskega ideala arkadijskih scenerij (Kučan, 2006; 2013).

Formalni vzhodni parter je bil zasnovan v pozno renesančnem slogu, o kasnejši ureditvi pa so mnenja še vedno deljena. Stanje parka kot ga prikazuje Franciscejski kataster nekateri avtorji opredeljujejo kot zgodnje baročno oblikovan vrt, medtem ko Kolškova trdi, da so prisotne oblikovalske značilnosti uporabnih vrtov s preloma 18. v 19. stoletje. Pri tem ne gre zanemariti dejstva, da je risba posestne karte iz leta 1797 natančno ročno delo, medtem ko so na karti Franciscejskega katastra upodobljeni motivi že stilizirani.

3.5.4 Park v 20. stoletju

Parkovni razvoj po letu 1850 je zelo slabo evidentiran. Kot ugotavlja Kolškova (2004) je možno o nekaterih spremembah v parkovni strukturi med leti 1850 in 1929, ko je bila posest prodana Francu Dolencu in Stanku Heinriharju, sklepati iz upodobitev s preloma 19. stoletja. Dvorec je prikazan v sentimentalnem duhu krajinskega slikarstva, z izrazitim drevesnim okvirjem ter gorami v ozadju, predvsem pa je očitna opustitev znamenitega vrta vzhodno od dvorca, ki je bil spremenjen v tratni parter s simetrično zasajenimi platami pred vhodom v dvorec.

Nova lastnika Brda, predvsem Franc Dolenc, sta z dodajanjem parkovnih in eksotičnih dreves, obnovo dvorca in preureditvijo južne terase ter ureditvijo vodnega paviljona oziroma čolnarne na južnem ribniku pustila sled v oblikovanju prostora. V parku naj bi imel Dolenc tudi svojo drevesnico (Slana, 2009).

Velikopotezni poseg v Zoisovo zasnovo parka se je zgodil po letu 1935, ko je lastnik postal knez Pavel Karađorđevič. Terasasta ureditev južno od dvorca z osnim zaključkom v stenski fontani oziroma votlini ter mogoče tudi zid okrog parka so bili delo britanskega arhitekta Pinsenta[19]. Arhitekt je navdih najbrž črpal iz renesančnega dvorca na vzpetini ter razgleda na oddaljeno hribovje. Vrt naj bi zato po zgledu toskanskih vil najbrž nameraval preurediti v zaporedne kaskadne parterje z osrednjo osjo, ki bi se zaključila v privzetem prizorišču obrisa hribovja na jugu, vendar zasnova ni bila v celoti realizirana (Kolšek, 2004).

Mnogo drznejšo ureditev je leta 1938 predlagal nemški krajinski arhitekt George Potente, višji vrtnar cesarskih vrtov v Potsdamu ter direktor vrtov Sanssouci. Razkošna historična

[19] Cecil Ross Pinsent (1884 – 1963) je od leta 1910 živel v Firencah in gradil vile in parke bogatašev v Toskani (Slana, 2009).

vrtna ureditev, umeščena med diagonalna drevoreda, je vključevala nekatere obstoječe vrtne elemente, kot so zahodni dvojni drevored, zasajen z novimi drevesi, ter južno stensko fontano arhitekta Pinsenta. Vzhodni drevoredni krak je bila simetrična ponovitev zahodnega, skupaj pa sta tvorila okvir terasasti strukturi arhitekturnega vrta (Kolšek, 2004). Mogočna zasnova vrta naj bi poudarila kraljevsko dostojanstvo kneza Pavla. Kolškova je v predlaganem načrtu prepoznala umetelni sredinski parter s fontano, okvir iz striženih, obokanih zelenih palisad, rokokojsko urejena simetrično postavljena bosketa ter zaključek v zeleni stenski fontani, poudarjeni s stebrastimi habitusi dreves, ki spominjajo na italijanske ureditve vrtov. Slana (1996, 2009) Potentejev predlog ureditve vrta prepozna kot baročno zasnovo s številnimi baročnimi elementi v parterju ter idealno združitev renesančnega dvorca z vrtom v jugozahodni osi v zelo jasen baročni vrt. Zaključek vrtne osi, torej bazene z vodometi, ki se terasasto dvigajo v zaključno vodno votlino, Slana nejasno enkrat opredeli kot neobaročni, drugič kot baročni element.

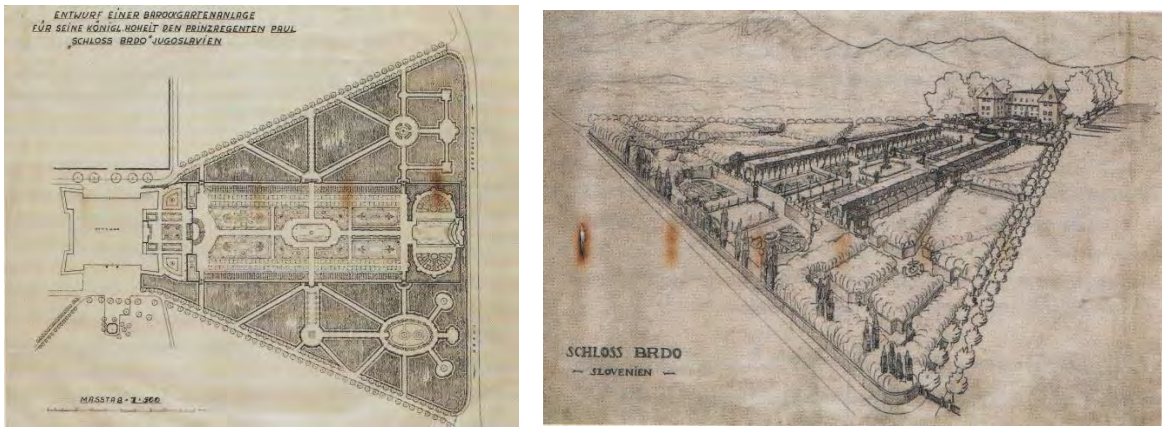

Slika 10: Načrt (levo), risba južnega dela parka na Brdu (desno), Georg Potente (Slana, 2009)

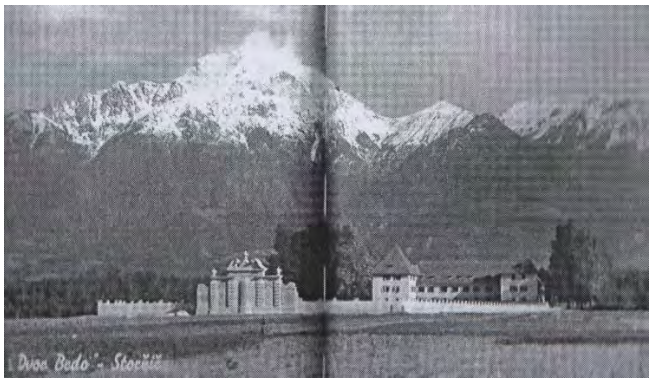

Slika 11: Brdo 1937, pogled z juga (Konservatorski …, 2012)

Ureditev najbrž ni bila izvedena zaradi vojne, Kolškova (2004) pa dopušča tudi možnost, da je knez Karađorđević z odličnim umetniškim posluhom zaznal preveliko nesorazmerje med perfekcionistično izdelano idejo in merilom ter krajinskim značajem obstoječega prostora.

Predlagana ureditev Georga Potenteja je namreč predstavljala močan kontrast krajinskemu okolju ruralnega porekla, zaznamovanega s sentimentalnim duhom Zoisovega oblikovanja.

Grad in park sta imela med drugo svetovno vojno izjemno srečo, po vojni leta 1947 je bila posest Brdo pri Kranju nacionalizirana in v gradu so uredili jugoslovansko predsedniško rezidenco. Lastništvo posestva je prešlo na Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo in tedanji predsednik Josip Broz Tito ga je za letno in protokolarno rezidenco uporabljal vse do smrti. Grad s posestvom kot protokolarna rezidenca je bil prvič v zgodovini zaprt za širšo javnost. Zaradi varnostnih predpisov sta bila tako grad kot posestvo močno preurejena. Posestvo je obdajala visoka ograja z živo mejo in bilo je strogo varovano, medtem ko je grad doživel številne prezidave, dopolnitve in novo opremo. S tem so se izgubile značilnosti renesančne romantike gradu oziroma trdnjave s stolpi in posledično precej zgodovinske pričevalnosti (Slana, 2009).

Slika 12: Bazen, delo arhitekta Lunačka sredi 70. let 20. stoletja (foto: Remic, 2016)

Pod vodstvom arhitekta Vinka Glanza, Plečnikovega učenca, je bilo spremenjeno celotno južno pročelje gradu in južni del parka. Ostala sta le diagonalni lipov in kostanjev drevored, park so na novo zasnovali v angleškem krajinskem slogu, vzdolž severne fasade pa so postavili pergolo z glicinijo. Dvorec je bil popolnoma preurejen leta 1962. V sedemdesetih letih je dela nadaljeval arhitekt Igor Lunaček, ki je načrtoval preureditev oranžerije in bazen zahodno od nje, kar Slana (1996, 2009) označi kot dokončen izbris obstoja nekdaj pomembnega Zoisovega parka. Po njegovih načrtih iz sredine sedemdesetih let je bil zgrajen tudi hotel Kokra, postavljen na vzhodni rob posestva v osi pristave.

To je bilo tudi obdobje mnogih ureditev širšega dela posestva. Uredili so sprehajalne poti, zajezili nova jezera, dve ribogojnici in več koč. Do leta 1981 je bilo poleg prvotnih dveh ribnikov zajezenih še devet, hkrati pa so uredili tudi povezan cestni sistem po posestvu.

Razcvet so doživele dejavnosti, sicer prisotne na Brdu že od samega začetka, npr. konjeništvo, ribištvo in lovstvo. Zaradi vse številčnejše divjadi, ki je povzročala škodo v parkovnem delu posestva, so leta 1985 parkovni del z ograjo ločili od gozdnega dela parka oziroma lovišča. Leta 1977 je bil zgrajen mali hipodrom, leta 1981, leto po Titovi smrti, pa tudi novi veliki hipodrom, na otvoritvi katerega je bilo septembra 1981 posestvo Brdo prvič po letu 1947 odprto za javnost (Konservatorski …, 2012).

Leta 1961 je Tito s posebnim dekretom prepustil grad in posestvo Brdo Izvršnemu svetu takrat Ljudske republike Slovenije, od osamosvojitve Slovenije leta 1991 pa Brdo služi kot protokolarni objekt Republike Slovenije.

Manj ustrezni ali celo neustrezni posegi v park so se vrstili tudi po osamosvojitvi in začeli rušiti celovito podobo parka vse do začetka 21. stoletja, ko se je začelo bolj premišljeno posegati v prostor. Med leti 1993 in 2010 so bili za Brdo pripravljeni trije razvojni načrti, katerih cilj je bil tudi smotrnejše poseganje v obstoječe stanje parka in objektov. V sodelovanju z Oddelkom za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, je bila leta 2004 na Brdu izvedena tudi študentska delavnica in leta 2006 Idejna zasnova za prenovo parka Brdo.

Slika 13: Nacionalnega nogometnega centra, pogled z jugozahoda (foto.: Remic, 2016)

Profesorica dr. Ana Kučan je na Brdu sodelovala tudi pri zadnjih dveh, največjih posegih v prostor po gradnji bazena in hotela. Pripravila je načrte za krajinsko ureditev ob novem kongresnem centru, zgrajenem leta 2007 ter za leta 2016 končan projekt Nacionalnega nogometnega centra. Sodelovanje s strokovnim kadrom s področja urejanja krajine je dvignilo ne le zavest o pomembnosti premišljenega načrtovanja posegov v prostor, temveč tudi o zgodovinskem pomenu brdske krajine.

3.5.5 Stanje parka danes

Kljub temu, da so bili posegi v nekdanjo visoko kakovostno krajinsko ureditev baronov Zois v 20. stoletju večkrat neprimerni in za nekatere dele kulturnega spomenika celo uničujoči, danes ugotavljamo, da je postal odnos do zgodovinskega ambienta parkovne ureditve mnogo bolj spoštljiv kot pred nekaj desetletji in je bil zato parku v veliki meri povrnjen duh nekdanje krajinske ureditve.

Po gradnji bazena in hotela v osemdesetih letih 20. stoletja med zadnje večje posege v parkovni del posestva sodijo leta 2007 zgrajen Kongresni center ter pripadajoča krajinska ureditev, jeseni leta 2015 dokončana ureditev kratkega naravnega golf igrišča in vadišča ter ureditev Nacionalnega nogometnega centra, dokončana spomladi leta 2016.

Ureditev nogometnih igrišč na Brdu, enem najpomembnejših krajinsko arhitekturnih spomenikov pri nas, je jasno komentirala krajinska arhitektka, profesorica dr. Ana Kučan, ki je pri projektu tudi aktivno sodelovala. Omenjeni poseg namreč ni bil v skladu z nekdanjim Zoisovim konceptom parkovne ureditve, vendar je projektantom uspelo zmanjšati negativni vpliv posega v parkovno ureditev, hkrati rešiti nekatere probleme brdskega parka in nenazadnje ustvariti kakovosten del celotne ureditve (Lesničar –Pučko, 2016). Predvsem se je treba kritično opredeliti do srži problema. Strategija razvoja parka Brdo bi namreč morala upoštevati pri izbiri vsebin in programov, osnovno Zoisovo zamisel o ureditvi parka, s katerimi bi zagotovo lahko prav tako uspešno poslovali.

Slika 14: Brdo pri Kranju (foto: JGZ Brdo pri Kranju, 2010)

Brdo pri Kranju leži na ravnini med goratim masivom Kamniško Savinjskih Alp na severu, kjer ga omejujeta vasi Breg ob Kokri in Bela, vasjo Predoslje na vzhodu in vasjo Srakovlje na zahodu. Južna stran parka je omejena s prometnico Kranj – Predoslje. Celotno posestvo Brdo pri Kranju danes obsega 479 hektarov ograjenih in nadzorovanih površin, od tega obsega parkovni del 79 hektarov z ograjo ločenega, južnega dela posestva. Park delimo na štiri strukturno, programsko in vsebinsko ločena območja:

Ohranjeno zgodovinsko jedro parka

Ohranjeno zgodovinsko jedro parka predstavlja območje ohranjenih zgodovinsko pomembnih spomenikov in strukturnih značilnosti prostora. Zajema območje okrog gradu z drevoredi, Oranžerijo, Zoisovo restavracijo, kiparsko zbirko in novim Kongresnim centrom. V tem območju je bilo v letih med 2007 in 2010 izvedenih tudi več krajinskih ureditev. Spomladi leta 2007 so bili v sodelovanju s krajinsko arhitektko dr. Ano Kučan pripravljeni načrti krajinske ureditve ob novem Kongresnem centru in preureditev vstopnega dela parka ob vrtnariji. Jeseni istega leta je dr. Ana Kučan s sodelavci Oddelka za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete v Ljubljani pripravila še Načrt sanacije in odstranitve drevnine za območje jedra starega Zoisovega parka, izvedba del pa je bila končana leta 2010. S tem posegom so bili v zgodovinskem ambientu ponovno vzpostavljeni osnovni prostorski gabariti, razmerja med volumni in ploskvami ter dolgi odprti pogledi. V območju je bil tako ponovno vzpostavljen nekdanji parkovni značaj krajinske ureditve (Kučan in sod., 2007).

Območje jedra starega parka je tudi programsko ločeno od ostalih delov parka. Grad, Kongresni center in Zoisova restavracija so namreč glavne lokacije odvijanja protokolarnih dogodkov, ki zahtevajo višjo stopnjo varovanja območja.

Slika 15: Pogled izpred bazena proti vzhodu (foto: Remic, 25.6.2016)

Slika 16: Pogled iz vstopnega območja proti oranžeriji in gradu v ozadju (foto: Remic, 25.6.2016)

Slika 17: Pogled v osi proti Predosljam aprila (levo) in junija (desno) (foto: Remic, 16.4., 25.6.2016)

Vstopni del parka

Vzhodni rob parka predstavlja vstopno-izstopni del območja in je zaradi funkcionalne organiziranosti močno orientiran proti severu. Od ostalega dela parka je fizično ločen z gabrovo živo mejo in dovozno cesto. Vzporeden pas žive meje predstavlja tudi vzhodni rob območja. Oba pasova žive meje in cesta močno poudarjajo os sever – jug.

Slika 18: Pogled iz vstopnega območje proti severu (foto: Remic, 23.7.2016)

Prvotna umestitev vstopnega dela v prostor je bila slabo premišljena in neustrezno strukturno urejena. S preureditvijo vstopnega dela parka po načrtu iz leta 2007 je prostor pridobil na strukturni usklajenosti med objekti znotraj območja in monumentalnosti. Rezultat je strukturno zaokrožena celota s primarno funkcijo vstopanja na območje kulturnega spomenika.

Kljub povečanju parkirnih površin ob prenovi vstopnega dela parka in ohranitvi vseh že obstoječih se je v letih po izgradnji Kongresnega centra izkazalo, da ob vsakem večjem dogodku parkirnih površin ni dovolj, poleg tega so bočna, vozišču vzporedna parkirišča funkcionalno manj primerna. Ob nadaljevanju trenda izvajanja dogodkov na Brdu pri Kranju

bi kazalo proučiti možnosti preureditve in povečanja kapacitet parkirnih površin v vstopnem območju, kljub temu da v obstoječih gabaritih manevrskega prostora ni več veliko.

V načrtu obnove vstopnega dela in pripadajočih objektov vrtnarije je bila že predvidena ponovna vzpostavitev povezave s Predosljami. V ta namen so bili na vzhodni meji območja v živo mejo vrezani in urejeni trije pešcem namenjeni prehodi iz območja posestva na poljsko cesto, ki ločuje park in agrarne površine vasi Predoslje. Kljub temu da ob vstopu v območje na vzhodu zaznamo izčiščeno površino parka južno od Oranžerije, ki nakazuje na nekdanjo rabo območja, tega kljub fizični vzpostavitvi prehoda ne moremo trditi za povezavo med gradom in vasjo Predoslje. Zaznavo osi vzhod – zahod v vstopnem območju preprečuje močna orientiranost celotnega območja proti severu in predvsem fizična meja, ki ločuje osrednji zgodovinski in vstopni del parka. Spremembo doživljanja vstopnega območja in s tem zaznavo zgodovinsko pomembne osi med gradom in cerkvijo svetega Siksta v Predosljah je moč doseči tako s strukturno, kot tudi s funkcijsko preureditvijo območja med vrtnarijo in hotelom. Z omenjenim posegom v osrednji del vstopnega območja bi lahko ob nespoštovanju trenutne strukturno in funkcijsko zaključene enote prostor razpadel. Predlagana rešitev mora zato ustvariti funkcionalen dialog med novo ureditvijo in obstoječim stanjem območja.

Zahodni del parka

Zahodni del parka so pred letom 2012 predstavljali še objekti nekdanje konjušnice s pripadajočimi zelenimi površinami in dvema spomeniško zaščitenima toplarjema. Nekdaj uspešen kasaški konjeniški center na Brdu se je začel zapuščati že ob prelomu tisočletja in na opuščenih zelenih površinah so se začela urejati vadišča za golf. V programski shemi Idejne zasnove za prenovo parka Brdo, ki jo je leta 2006 pripravil Oddelek za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete v Ljubljani, je bila v opuščenih objektih konjušnice predlagana muzejska dejavnost, vendar so objekti služili kot skladišča vse do pričetka gradnje Nacionalnega nogometnega centra Brdo. Leta 2012 je bil na podlagi vlog za pridobitev pogojev in soglasij za gradnjo objektov novega nogometnega centra pripravljen Konservatorski načrt za posestvo gradu Brdo pri Kranju. Načrt krajinske ureditve je pripravil Studio AKKA, zadnja dela ureditve nogometnega centra so bila izvedena spomladi leta 2016.

Sočasno z gradnjo nogometnega centra se je urejalo in povečevalo vadišče za golf in jeseni 2015 je bilo dokončano kratko naravno golf igrišče z devetimi luknjami. Oblikovno dovršena ureditev Nacionalnega nogometnega centra predstavlja zaključeno enoto zahodnega dela parka, ki se v severozahodnem delu prepleta s kratkim naravnim igriščem Golf Brdo.

Severni in severozahodni del parka

Severni in severozahodni del parka je še vedno urejen v romantičnem duhu angleškega krajinskega sloga. Severni del zajema prvi dve jezeri z otočki in urejenimi sprehajalnimi potmi, v severozahodnem delu pa so s sprehajalnimi potmi povezana polja golf igrišča.

Vsebinsko zaokrožena celota temelji na ohranjanju prvotnih prostorskih gabaritov oziroma značilnih strukturnih razmerjih med čistimi travnimi ploskvami in volumni drevnine, ki usmerjajo dolge poglede v oddaljeno krajino. Tako kot območje zgodovinskega jedra parka je tudi to območje pomembno prav zaradi strukturnih in vsebinskih značilnosti krajinskega oblikovanja baronov Zois s konca 18. stoletja. Te so brdskemu parku dale pomemben pečat in so se le z nekaj sanacijskimi posegi v veliki meri ohranile do danes.

Zaključimo lahko, da je park Brdo ena redkih dokaj celovito ohranjenih velikopoteznih krajinskih ureditev na Slovenskem in da ima pomembno zgodovinsko pričevalno vrednost in visoko kakovosten oblikovalski jezik. Premišljeni posegi v krajinsko ureditev v zadnjem desetletju so nekdanjo krajinsko ureditev izčistili in poudarili pomen zgodovinskega ambienta. Park je danes ne le eden najbolje ohranjenih, ampak tudi izredno dobro vzdrževanih kulturnih spomenikov v Sloveniji. V smislu upoštevanja in spoštovanja prostorskih kakovosti izvorne krajinske ureditve je z zadnjimi prostorskimi ureditvami uspel tudi dialog med krajinsko ureditvijo in pestro programsko ponudbo.

Ustrezno programsko opredeljeni so tudi vsi arhitekturni objekti izrednega kulturnega pomena, izjema je le Oranžerija. V Oranžeriji so trenutno arhiv JGZ Brda in prostori Fakultete za državne in evropske študije. Najpomembnejši osrednji del objekta, ki se z zastekljeno fasado odpira na jug, na območje Zoisovega formalnega vrta, je danes urejen v veliko predavalnico. Celoten objekt se tako programsko in vsebinsko ne povezuje s pripadajočim južnim delom krajinske ureditve. Objektu je treba določiti novo programsko ureditev, ki bo vključevala območje nekdanjega formalnega vrta. Takšna programska preureditev predstavlja osnovo za obnovo objekta in nekdanjega formalnega vrta, ki le eden z drugim tvorita zaključeno enoto nekdanje Zoisove ureditve.

4 DODATNA IZHODIŠČA ZA PRIPRAVO PREDLOGA POUSTVARITVE ZOISOVEGA VRTA

Pri pripravi predloga poustvaritve znamenitega Zoisovega parterja na Brdu je treba poleg dane krajine in zgodovinske pričevalnosti upoštevati tudi sodobne potrebe. Park Brdo s pripadajočim dvorcem je eden najpomembnejših protokolarnih objektov, kar predstavlja dodatne zahteve tako za oblikovne kot programske posege v prostor.

4.1 BRDO PRI KRANJU – KULTURNI SPOMENIK DRŽAVNEGA POMENA

Odlok o razglasitvi posestva Brdo pri Kranju za kulturni spomenik državnega pomena je bil sprejet 28. februarja 2008. V sledečem poglavju povzemam za nalogo pomembne navedbe omenjenega odloka. V okviru enote dediščine Brdo pri Kranju - Posestvo gradu Brdo (EDŠ 709) so se za kulturni spomenik državnega pomena razglasile tudi enote dediščine Brdo pri Kranju – Muzej na prostem (EŠD 9213), Brdo pri Kranju – Toplarja ob grajski konjušnici (EŠD 14687) ter Brdo pri Kranju – Toplar za hotelom (EŠD 19718).

Slika 19: Toplar za hotelom, Brdo pri Kranju (foto: JGZ Brdo pri Kranju)

Omenjene enote imajo lastnosti umetnostnozgodovinskega, umetnostnega, arhitekturnega, etnološkega ter izjemnega zgodovinskega spomenika in kulturne krajine. Izjemnega pomena so lastnosti spomenika oblikovane narave.
Dejstva na podlagi katerih je bilo posestvo spoznano za kulturni spomenik državnega pomena:

- dvorec Brdo je ohranjena renesančna utrdba na prostoru starejše srednjeveške zasnove;
- v 20. stoletju je bil večkrat prezidan;

- spremenjen je bil v protokolarni objekt v Kraljevini Jugoslaviji, obdržal to vlogo v socialistični Jugoslaviji in ob osamosvojitvi Slovenije leta 1991 postal osrednji protokolarni objekt;
- lastniki posestva so bile pomembne rodbine kot so Egkh, Gallenberg, Zois, Karađorđević;
- dvorec je bil postojanka slovenskih protestantov;
- dvorec ima za Slovenijo izjemno zbirko pohištva, preprog, slik, kipov in drobnega inventarja notranje opreme;
- posebnost je bogata knjižnica z izvirnikom Dalmatinove Biblije;
- parkovne površine kažejo kontinuiteto urejanja od 16. stoletja dalje s sledmi baročnih ureditev, zasnovo najstarejšega botaničnega vrta pri nas, z avtorskimi predelavami in parkovnim gozdom in ribniki iz 20. stoletja;
- izjemna večplastnost celote uvršča parkovne površine v vrh zgodovinskega razvoja v Sloveniji.

Odlok nalaga upravljalcu dolžnost omogočanja in spodbujanja predstavitve celote in posameznih zaščitenih del z dostopnostjo javnosti v meri, ki ne ogroža varovanja in namembnosti spomenika. Poseben varstveni režim je določen tudi za dvorec. Za nalogo pomembno določilo je ohranjanje in vzdrževanje neokrnjenih prvin arhitekture dvorca, ohranjanje izvirne tlorisne zasnove, gabaritov, lege, velikosti, oblike in barvne podobe pročelij v skladu s konservatorskim programom.

Oranžerija, ki predstavlja severni rob obravnavanega Zoisovega parterja, mora ohraniti sedanjo obliko in zunanjo podobo arhitekture z izvirno zasnovo, osnovnimi gabariti, lego, velikostjo, obliko in barvno podobo pročelij v skladu s konservatorskim programom. Namembnost objekta pa je podrejena funkciji dvorca in potrebam upravljavca spomenika ter osnovni funkciji posestva.

Za parkovne površine in parkovni gozd varstveni režim določa ohranjanje in vzdrževanje parkovnih površin, kompozicije zasnove in strukturnih potez, nasadov, drevoredov, vrtnih skulptur, sistemov poti, ribnikov in parkovnih gozdov, vključno z ovrednoteno opremo, kot so nekateri mostovi ali klopi. V skladu s konservatorskim načrtom in kulturno varstvenim soglasjem je dovoljeno dodatno urejanje parkovnih površin, vendar je prepovedano spreminjanje življenjskih rastiščnih razmer, nabiranje rastlin ter namerno poškodovanje nasadov in drevja, razen v primeru, ko gre za delo z rastlinami v skladu z namenom njihovega oblikovanja ali izvajanja drugih ukrepov varstva. Prepovedana je tudi vožnja z motornimi vozili, razen za potrebe upravljavca parka. Sprehajanje zunaj za to določenih površin, dostop z domačimi živalmi ter izvajanje športnih dejavnosti je prav tako prepovedano z izjemo potreb upravljavca. Urejanje parkovnega gozda se izvaja skladno z gozdnogospodarskim načrtom. Gradnje so dovoljene le, če so povezane z ohranitvijo varovanih prvin kulturnega spomenika.

Za potrebe naloge so pomembna še določila za vplivno območje spomenika. Ohraniti je treba nepozidan odprt prostor in ohranjanje tradicionalne rabe prostora, predvsem iz smeri

Predoselj in Ilovke, saj bi neprimerni posegi lahko razvrednotili simbolno os Brdo – Predoslje. Varovan je tudi gozdni rob, predvsem tam, kjer bi spremembe namembnosti, večji poseki ali zazidava vplivali na mikroklimo ali preskrbo z vodo. Postavljanje začasnih ali trajnih objektov vključno z nadzemno in podzemno infrastrukturo je dovoljeno izjemoma s soglasjem pristojnega javnega zavoda.

4.2 SMERNICE IN NAČRTI KULTURNOVARSTVENIH USTANOV

Park Brdo z vsemi pripadajočimi zgodovinsko pomembnimi elementi že od leta 1929, ko sta konservator dr. France Stele in dr. Josip Mal v varstvo javnih ustanov predala prvi del zapuščine bratov Zois[20], predstavlja predmet varovanja zgodovinske pričevalnosti. Pripravljenih je bilo več dokumentov, s katerimi so kulturnovarstveni zavodi popisovali in ocenjevali objekte spomeniške vrednosti ter pripravili smernice za ustrezno ravnanje z njimi.

Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju je leta 1991 izdal gradivo Grad Brdo z območjem – Spomeniškovarstvena valorizacija in razvojne smernice, ki je bilo poleg Zbirnega registra kulturne dediščine osnova za pripravo gradiva Kulturnovarstvene smernice k programskim zasnovam za ureditveni načrt Brdo pri Kranju, izdanega leta 2001. Desetletje kasneje, leta 2012, je Restavratorski center Zavoda za varstvo kulturne dediščine izdal obsežnejši Konservatorski načrt v treh delih.

4.2.1 Kulturno varstvene smernice k programskim zasnovam za ureditveni načrt

Smernice so pripravili na nekdanjem Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju, in sicer z namenom spoštovanja lastne preteklosti, vidne skozi vsa zgodovinska obdobja gradu Brdo, pripadajočih objektov, naravne in kulturne krajine ter sodobnega sonaravnega razvoja znotraj območja.

Uvodoma so predstavljena osnovna dejstva o Brdu, med drugim, da območje kompleksnega varstva Brdo sestavlja kompleks gradu Brdo s podenotami kulturne dediščine. Februarja 1999 je postalo Brdo območje kompleksnega varstva in s tem eno od šestdesetih pomembnejših območij kulturne dediščine, ki predstavljajo obvezno republiško izhodišče. Pri prostorskem in urbanističnem načrtovanju v teh območjih je treba kot obvezne usmeritve upoštevati specifične smernice, zapisane v Odloku o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega in srednjeročnega plana Republike Slovenije.

Posestvo Brdo je v nadaljevanju razdeljeno na posamezne funkcionalne enote, za katere so opisane osnovne smernice nadaljnjega razvoja. Za diplomsko nalogo zanimive so predvsem smernice za funkcionalne enote Preddverje, Grad z ožjim območjem, Hotelski objekti in Park.

[20] Zoisov stol na kolesih je bil predan Mestnemu muzeju v Ljubljani, urbarji pa arhivu Narodnega muzeja.

V opisu funkcionalne enote Preddverje so zajeti vzhodni, vstopni del parka, ki je v začetku 18. stoletja imelo vlogo povezovanja gradu s cerkvijo sv. Siksta v Predosljah. Povezava je opisana kot sprehajalna pot, ki je bila s kasnejšimi preureditvami prekinjena in bi jo kazalo obnoviti. Za obnovo oziroma sanacijo celotnega območja bi bila potrebna prestavitev objekta vrtnarije. V osi gradu bi bilo treba ponovno vzpostaviti povezavo vstopnega dela parka s parkovnim zaledjem in, če je le mogoče, tudi s potjo proti Predosljam. Gradnja novih objektov ni zaželena, se pa uredi večje zatravljeno parkirišče. Na tem območju niso zaželene niti parkovne ureditve, predvsem os v širini nekdanjega Zoisovega parka naj bi se puščala prosta. Med vstopnim delom in hotelom je predlagan pas drevnine, ki bi zakril pogled na hotel, »[…] katerega videz ni prilagojen zgodovinskemu izročilu prostora« (Kulturnovarstvene …, 2001). Severno od hotela naj bi bila primerna lokacija za multimedijski center, muzej in gostinsko ponudbo.

Za enoto Hotelski objekti je predlagana dograditev obstoječega hotela Kokra proti severu. Prizidki v obliki paviljonskih objektov, katerih tlorisni in višinski gabariti bi bili podrejeni osrednji zgradbi, bi morali oblikovno ustvariti vtis celote.

Sestavni del predstavljene funkcionalne enote Grad z ožjim območjem so poleg gradu in ledenice tudi konjski hlevi in gospodarska poslopja ter območje nekdanjega grajskega parka z oranžerijo. Usmeritve za parkovne površine te enote predlagajo revitalizacijo grajskega parka v os proti Predosljam in rekonstrukcijo manjšega botaničnega vrta na izvirni lokaciji. Velik poudarek je na prepričanju, da bi to lahko postal najatraktivnejši del celotnega kompleksa. Za izvedbo rekonstrukcije nekdanje ureditve je treba pridobiti konservatorski program na pristojni službi za varstvo kulturne dediščine. Oviro pri rekonstrukciji predstavlja bazen, ki bi ga bilo nujno odstraniti. Za ostale parkovne površine je predpisano vzdrževanje v obstoječem stanju in nedopustnost kakršnihkoli novih ureditev. Predlagajo tudi sanacijo pešpoti, ki bi morale biti peščene ter razsvetljave.

Celotno območje oziroma funkcionalna enota Park se še naprej obravnava kot vzdrževan park v krajinskem slogu. Posegi, ki bi kakorkoli spreminjali razmerja v krajinski strukturi, niso dopustni, medtem ko je za ureditev poti potrebna izvedba študije.

4.2.2 Konservatorski načrt

Leta 2012 so v Restavratorskem centru na Zavodu za varstvo kulturne dediščine pripravili Konservatorski načrt, ki obsega tri dele. Mapa 01 obsega podrobno predstavitev spomenika, zgodovinski pregled ter splošne smernice za ohranjanje in varovanje spomenika. V Mapi 02 so podrobneje prestavljene smernice za nadaljnji razvoj ter katalogi oziroma popis in opis parkovne drevnine, jezer, parkovnih poti ter objektov v parku. Zadnja, Mapa 04, vsebuje detajlni opis lovskih in ribiških objektov v lovišču posestva Brdo ter poslovnik neposredne rabe vode lokalnih vodotokov.

Konservatorski načrt je obsežno gradivo, ki pa v veliki meri zgolj povzema izvorno literaturo in je kot primeren vir podatkov uporaben le redko.

4.3 PREGLED RAZVOJNIH PROGRAMOV ZADNJIH 20. LET

4.3.1 Generalni razvojni koncept

Prvi Generalni razvojni koncept je okrog leta 1990 pripravilo takratno vodstvo Servisa za protokolarne storitve – Brdo v sodelovanju z Landart d.o.o. (Izidor Habjanič, Janez Dolinar ter zunanja sodelavca Aleš Hafner in Lojze Drašler[21]). Namen dokumenta je preglednost in praktična uporabnost programa kot priročnika pri vsakodnevnih in dolgoročnih odločitvah.

Med v dokumentu naštetimi temeljnimi izhodišči gre izpostaviti zavezo k razvojnim odločitvam, ki ohranjajo etični odnos do širše in ožje družbene skupnosti in do fizičnih dobrin, kot sta naravna in kulturna dediščina kompleksov. Naslednje pomembno izhodišče programa je skrb za varstvo okolja, ki zavezuje k vsakokratni in strokovno kompetentni presoji ustreznosti posegov z vidika ranljivosti okolja in vplivov na okolje. Z vidika ohranjanja zgodovinske pričevalnosti prostora je pomembno izhodišče, ki zavezuje k ohranjanju in izpostavljanju zgodovinskega pomena in njegovih potencialov, tako fizično kot tudi funkcijsko ustrezno ohranjanje objektov. Sprejemljiv je torej razvoj, katerega posledice na okolje in naravne sisteme so strokovno dopustne in ki brezpogojno ohranja in izpostavlja zgodovinski pomen.

Kot kriteriji pozitivnih razvojno strateških odločitev so predstavljeni štirje sklopi usmeritev. V dokumentu so naslovljeni Atributivnost, Luksuz, Elitnost in Ambient in so v konceptu podrobneje razčlenjeni, zato bi izpostavila le sklop Ambient, ki dopušča izključno sprejemljivost razvoja, ki poleg števila in vsebinske vrednosti objektov naravne in kulturne dediščine ohranja, izkorišča in izpostavlja obstoječi fizični obseg kompleksov in prostorsko razporeditev objektov Protokolarnega servisa. Dokument narekuje tudi upoštevanje kakovosti objektov in površin z ustrezno rabo in organizacijo dejavnosti v funkcionalnem, krajinsko urbanističnem, arhitekturnem in ekološkem smislu.

4.3.2 Strateški razvojni načrt

Strateški razvojni načrt Javnega gospodarskega zavoda Protokolarne storitve Republike Slovenije[24] 2003 – 2008 je bil pripravljen avgusta leta 2003. Pri oblikovanju strategije v osnovnih izhodiščih niso posebej omenjene smernice razvoja, ki bi opredeljevale odnos do kulturne dediščine. Nekaj več pozornosti je namenjene opravljanju in skrbi za reprezentančne objekte, večina katerih ima spomeniško vrednost. Osnovno vodilo pri upravljanju objektov je ohranjanje njihovega kulturnega in zgodovinskega izročila in vzdrževanje funkcionalnosti ob ohranitvi naravnih znamenitosti.[25]

[21] Arhitekt in profesor na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani do leta 2012

[24] Protokolarni servis Brdo je bil 1.1.2002 s pravno statusno spremembo preoblikovan v Javni gospodarski zavod Protokolarne storitve RS.

[25] znamenitosti oblikovane krajine

Načrt predvideva, da bi se z revitalizacijo obstoječih zgodovinskih objektov lahko do leta 2008 izognili potrebam po novih gradnjah na ožjem zgodovinsko protokolarnem območju. Predvidena je bila tudi izdelava načrta krajinske arhitekture za območje grajskega parka, ki naj bi slonel na adaptaciji zgodovinske ureditve, do konca leta 2004 pa še izdelava celostne podobe informativnih oznak ter do leta 2005 korekcija zasnove parkovne ureditve v skladu s sprejetimi ureditvenimi načrti občine Kranj. Sklepamo lahko torej, da se je med pripravo strategije že pričelo sodelovanje med vodstvom zavoda in Oddelkom za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete, saj je bila marca 2004 izdana brošura študentske delavnice na Brdu. Izvedbeni cilj na področju urejanja parkovnih površin je zagotavljanje odlične urejenosti, kar je zelo splošna opredelitev.

V poglavju o razvojnih projektih je že omenjena idejna zasnova za sodoben objekt ob Zoisovi pristavi[26], ki bi z vsemi potrebnimi standardi dajal celotnemu kompleksu novo funkcijo. Projektna dokumentacija za omenjeni objekt naj bi bila pripravljena v letu 2005. Med razvojnimi projekti je omenjena tudi za diplomsko nalogo pomembna Zoisova Oranžerija, ki je bila v zadnjih desetletjih namenjena stranskim dejavnostim in je izgubila svoj namen. Podana je ocena, da bi z ustrezno rekonstrukcijo lahko objekt pridobil novo funkcijo v sklopu ožjega grajskega kompleksa, kjer bi se lahko izvajali manjši in zahtevnejši protokolarni dogodki ali druge dejavnosti najvišjih predstavnikov države.

4.3.3 Koncept urejanja: 2010–2020

Najnovejši razvojni dokument parka Brdo pri Kranju je Koncept urejanja: 2010–2020. Pri pripravi so sodelovali strokovni sodelavci Javnega gospodarskega zavoda Protokolarne storitve Republike Slovenije in je najobsežnejši med opisanimi dokumenti. V uvodnem delu je opisana za park najpomembnejša sprememba, odstranitev neprimerno zasajene drevnine, izvedena v skladu z Idejno zasnovo za prenovo parka Brdo, delom sodelavcev Oddelka za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete v Ljubljani. Park naj bi se z novo, bolj odprto in zračno podobo približal izvorni krajinski ureditvi.

Splošne smernice urejanja parkovnih površin določajo razdelitev 75 ha velikega območja, namenjenega za uporabo širše javnosti, na več enot, s čimer se poenostavi preglednost parka tako za obiskovalca kot tudi za upravljavca. Nadalje dokument podrobneje opredeljuje cilje za posamezne elemente parka, zato v nadaljevanju povzemam le nekaj za nalogo pomembnejših.

Na celotnem posestvu je predviden poenoten parkovni inventar oziroma urbana oprema ter ureditev in utrditev peščenih pešpoti. Uredila naj bi se tudi »pot z označenimi zanimivimi drevesi« (Marolt in sod., 2010: 7). Glavni poseg v ožjem delu parka sta bili že izvedeni odstranitev in rez drevnine, končani do leta 2010, za kasneje so bila predvidena predvsem vzdrževalna dela. Povečali naj bi tudi pestrost tako drevesnih kot grmovnih rastlin, prednost imajo rastline prilagojene podnebnim razmeram. Ponovno naj bi uvedli sadno drevje

[26] v času Zoisa konjušnica

predvsem avtohtonih sort, ki je bilo na Brdu prisotno že v času Zoisov. Bistvenega pomena je priprava registra dreves in kasneje tudi grmovnic. S tem bi ne le nadaljevali dela botanika Zoisa, katerega ohranjeni registri pričajo o izjemni vrstni pestrosti, temveč tudi dvignili nivo vzdrževanja in kakovosti parka.

V nadaljevanju dokumenta večkrat zasledimo opiranje predvidenih posegov na nekdanjo Zoisovo ureditev parka. Izpostavila bi predvsem obravnavanje območja Oranžerije in ožje okolice. Že v Strateškem razvojnem načrtu 2003–2008 je bil opredeljen cilj določitve nove namembnosti objekta, ki še vedno ni določena. Predlagana je rušitev prizidka, izvedenega okrog leta 1975, obnova objekta in obuditev starega baročnega vrta iz časa Zoisa. Predlagana obuditev parka predvideva oblikovno kopijo formalnega vrta iz leta 1826. Lokacija parka bi zaradi bazena zgrajenega po 2. svetovni vojni, ki se po predlogu ne odstrani, od prvotne odstopala. Vsebinsko naj bi vrt vseboval rastline prvotnega vrta, znane iz ohranjenih virov, vključene pa bi bile lahko tudi vrtnice, ki so prostor zapolnjevale v času, ko je bilo Brdo Jugoslovanska rezidenca. Do predlagane rešitve se je potrebno kritično opredeliti. Na prigovarjanja mnogih avtorjev je želja po obnovi nekdaj formalnega dela izjemnega in slavnega vrta popolnoma razumljiva. Vprašljiva je kredibilnost replike vrta na podlagi pomanjkljivih podatkov ter pomik lokacije vrta in dodajanje vsebin kasnejše zgodovine. Park Brdo je namreč vsak lastnik oblikoval svojstveno, vendar so v parku ostale sledi vseh večjih ureditev vse od 15. stoletja dalje. Pri iskanju rešitve za obnovo vrta bi se bilo zato smotrneje osredotočiti na določeno obdobje zgodovine, kajti preplet različnih obdobij je že park v celoti. Poleg tega je replika vprašljiva, ker ni na voljo dovolj zanesljivih podatkov za rekonstrukcijo vrta, ohranjene ni niti spomeniške substance. Obnova vrta bi tako dajala vtis izvirnika, kar je lahko zavajajoče, saj razlike med spomeniško substanco, ki je v danem primeru ni, ter med sodobnimi posegi ne bi bilo moč jasno razločiti.

Stremeč k prepoznavnosti pomena rodbine Zois, tako za Brdo kot za Slovenijo, je v dokumentu predvidena tudi obnova alpskega botaničnega vrta Karla Zoisa. Gre za dolgoročni projekt, katerega lokacija je bila predvidena na vrhu nasipa oziroma tribune ob velikem hipodromu, kjer je danes lokacija večnamenskega športnega objekta Nacionalnega nogometnega centra. Projekt je tako vsaj v začrtanih okvirih Koncepta urejanja 2010–2020 neizvedljiv. Temeljit razmislek o uspešnosti izvedbe takšnega projekta bi bil potreben tudi z botaničnega vidika. Brdo namreč leži na ravnici razmeroma nizke nadmorske višine, zato bi bilo za uspevanje alpskih rastlin treba pripraviti lokacijo z ustvarjeno primerno mikroklimo ter oskrbo strokovno visoko usposobljenega osebja.

4.4 PRENOVA PARTERNIH POLJ NA JUŽNI STRANI GRADU

Marca leta 1999 je Marko Dobrilovič[27] pripravil elaborat Prenova parternih polj na južni strani gradu. Elaborat je bil eno prvih celoviteje pripravljenih del, saj je priprava na prenovo prostora vključevala analizo historičnih in slogovnih sestavin objekta ter analizo stanja leta

[27] takrat sodelavec Servisa za protokolarne storitve Brdo, kasneje sodelavec Oddelka za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete v Ljubljani, asistent dr. Marko Dobrilovič

1999. Opredeljen je tudi problem, ki je predmet prenove. Na terasi na južni strani gradu sta dve parterni polji, ki sta bili zasajeni v duhu svobodnega oblikovanja, pri čemer se pojavlja vprašanje primernosti takšnega oblikovanja v okviru pomembnega historičnega objekta (Dobrilovič, 1999).

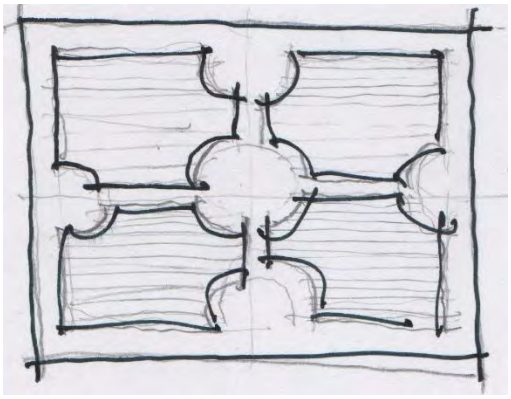

Slika 20: Skica parternega polja (Dobrilovič, 1999: 3.1)

Namen elaborata je razčlenitev problema na konceptualni ravni ter predlog oblikovne rešitve, ki bi bila bolje prilagojena historičnemu ambientu in v slogovnem sozvočju z arhitekturo gradu. Primer ureditve obravnavanih parternih polj pa bi predstavljal vzorčni prikaz novega pristopa k oblikovanju prostora na Brdu.

4.5 SODELOVANJE Z ODDELKOM ZA KRAJINSKO ARHITEKTURO BIOTEHNIŠKE FAKULTETE V LJUBLJANI

Zavest o pomenu celostno in strokovno načrtovanih posegov v prostor zgodovinsko pomembnega območja parka Brdo je zaznati že pri prvem ohranjenem razvojnem dokumentu iz leta 1993. Žal pa tega ni moč trditi tudi za vse realizirane posege v prostor iz obdobja preloma tisočletja. Velik napredek k razumevanju posledic nepremišljenih posegov v park za celostno podobo parka kot kulturnega spomenika je pomenil začetek sodelovanja s strokovnimi sodelavci in študenti krajinske arhitekture Oddelka za Krajinsko arhitekturo na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani. V nadaljevanju so zato predstavljena izbrana dela, in sicer študentska delavnica iz leta 2003/2004, idejna zasnova parka iz leta 2006 ter načrt sanacije in odstranjevanje drevnine iz leta 2007.

4.5.1 Brdo pri Kranju - predlogi ureditve parka

Marca 2004 izdana brošura Brdo pri Kranju – predlogi ureditve parka je rezultat študentske delavnice na Brdu pod vodstvom takrat docentke dr. Ane Kučan, asistentke Andreje Zapušek in profesorja Lojzeta Drašlerja. Študenti so se s prostorom podrobneje seznanili že pred začetkom načrtovanja predlogov ureditev, opravili pa so tudi inventarizacijo in analize prostora. Končni rezultat je bilo osem predlogov ureditev. Vsaka skupina je pripravila

predlog za celotno območje parka, kar pomeni osem popolnoma različnih variant oblikovanja območja vzhodno od dvorca.

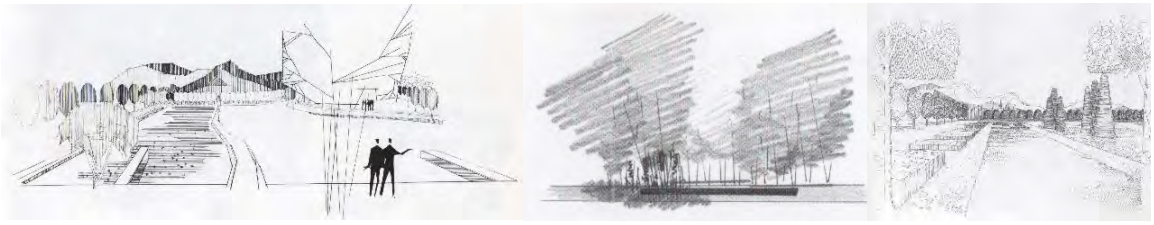

Slika 21: Skice predlaganih rešitev študentske delavnice (Brdo …, 2004)

V uvodnem delu brošure je zapisano, da so študenti kljub presenetljivo majhni količini ohranjenih izvirnih parkovnih prvin z raznolikimi pristopi pripravili različne rešitve, ki spomnijo na nekdanji namen parka in z njim povezane parkovne strukture. »Najbolj zanimivo in hkrati najtežje je bilo vprašanje rekonstrukcije oziroma reinterpretacije nekdanjega parterja vzhodno od dvorca, saj je odgovor vseboval vrednotenje posameznih obdobij in na tem temelječo izbiro.« (Brdo …, 2004). Predlog Obujanje starih spominov se je, namesto na povzemanje nekdanjih struktur, osredotočil na nekdanjo vlogo parka kot zbirke rastlin. Za osnovno gradivo parkovnih enot predlaga sadovnjake, s katerimi bi obudili spomin na zgodovinsko pomembno vlogo parka, hkrati pa je njihova uporaba ekonomsko upravičena in strukturno zanimiva. Uvodni del je zaključen z mislijo, da predlogi predstavljajo alternative za novo vlogo parka, ki bi lahko ohranil staro slavo, izvirno podobo pa bi spoštljivo nadgradil v parkovno strukturo, ki bi se uspešno vključevala v prihajajoči vsakdanjik.

4.5.2 Idejna zasnova za prenovo parka Brdo

Leta 2006 so na Oddelku za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete v Ljubljani sodelavci dr. Ana Kučan, profesorja (emeritus) Dušan Ogrin, Aleksander Šiftar, magistra Alenka Kolšek in krajinska arhitektka Gaja Trbižan pripravili Idejno zasnovo za prenovo parka Brdo.

Gradivo v uvodnem delu opisuje park Brdo kot enega »[…] redkih dovolj celovito ohranjenih velikopoteznih krajinskih ureditev v slovenskem prostoru, ki imajo zgodovinsko pričevalno vrednost in nesporne oblikovne kakovosti.« (Kučan in sod., 2006: 1.) Prvotna zasnova ter nekateri kasnejši dodatki kažejo na visoko raven krajinskega oblikovanja. Osnovno izhodišče vsem prihodnjim posegom v park bi morala biti prav visoka raven krajinskega oblikovanja.

V gradivu so najprej definirani problemi, ki so jih avtorji v prostoru zaznali. Navedeni so problemi neustrezne rabe, neustrezne umestitve parkovnih in grajenih objektov, dostopi in območja različnih stopenj varovanja ter komercialne dejavnosti. Najbolj izpostavljen je problem neustrezne umestitve parkovnih in grajenih objektov, čemur posledično sledijo neustrezne umestitve programov. Poudarjen je pomen neustreznih zasaditev drevnine, ki

zapira posamezne dele parka in onemogoča odpiranje pogledov na najvrednejše dele. Na povsem neustreznih lokacijah in večinoma v neustreznih vzorcih ter vrstni sestavi so sajene tudi cvetlične in grmovne zasaditve. Kot popolnoma neustrezno prepoznajo parkovno opremo in nekatere preplastitve poti. Prav tako neustrezni, nekakovostni ali neizrabljeni so nekateri objekti, ki tako za prostor predstavljajo strukturno in oblikovno škodo. Avtorji opozarjajo še na pomen strukturno urejenih in dorečenih vstopnih delov, ki so pomembni z vidika doživljanja prostora, v katerega vstopamo, in izpostavljanja pomembnosti območja ali posameznega dela. Vstopni del parka Brdo je strukturno neusklajen in kot tak nima monumentalnega značaja.

V nadaljevanju so predstavljene sheme strukturnih sprememb v parku od leta 1797 dalje ter predlog bodoče strukturne sheme. Sheme povzemajo osnovne strukturne poteze ter volumenska razmerja med njimi.

V prostoru so prepoznali tudi nekaj kakovosti in potencialov. Med kakovostmi so prostorske pomembnejše od arhitekturnih, najkakovostnejši pa so prostori izvorne krajinske ureditve. Premišljeno razmerje med tratno ploskvijo in drevesi ali skupinami dreves ter pogledi, ki jih drevnina usmerja od dvorca navzven v odprto krajino ali proti vodnima ploskvama, predstavljajo najvišjo odliko izvorne krajinske ureditve. Menjavanje dolgih pogledov med drevjem, tratnimi ali vodnimi ploskvami so avtorji prepoznali kot osnovni potencial bodoče podobe parka, ki hkrati ohranja vez z njegovo preteklostjo.

Koncept idejne zasnove vrača območje celotnega parka v strukturna razmerja med čistimi tratnimi ploskvami ter volumni drevesnih gruč in razgibanega gozdnega roba. Ohranja os sever – jug, na katero se navezuje bodoči diplomatski center, in kot najkakovostnejšo doživljajsko posebnost izpostavi dolge, z drevjem uokvirjene poglede proti vodi. Proti jugu se s terase gradu odpira pogled, ki območje smiselno navezuje na širši krajinski kontekst. V konceptu je že predvidena odstranitev hipodroma v zahodnem delu parka, ki se ga nadomesti s parkovno ureditvijo v duhu krajinskega vrta. Severno od novega parka ohranja odprte poglede proti goram v ozadju. V vstopnem delu koncept predlaga ureditev neusklajenih strukturnih razmerij med hotelom in ostalimi objekti v tem delu parka.

Pri predlogu smiselnih programskih dopolnitev v prostoru je posebna pozornost namenjena medsebojni usklajenosti posameznih rab, skladnosti prostorskih izhodišč in možnosti sočasnega obstoja s protokolarno dejavnostjo.

Zahtevnost in obseg posegov narekujeta urejanje parka v več fazah, ki so tudi podrobneje opisane. V eni od faz je bila predlagana izvedba arheoloških raziskav na območju nekdanjega Zoisovega zelenjavno sadnega vrta vzhodno od gradu. Na podlagi rezultatov bi bilo možno sprejeti odločitev o morebitni rekonstrukciji ali »[…] kakšnem drugem načinu prostorskega spomina na nekdanjo ureditev.« (Kučan in sod., 2006: 7.2) S tem bi se ponovno vzpostavila os vzhod zahod, potrebno pa bi bilo z idejnim projektom preveriti možne oblike načina zapisa prostorskega spomina v duhu zadržanih posegov. Popolna rekonstrukcija ni

mogoča, saj naj bi bilo območje na vzhodnem delu krajše, poleg tega je v zahodnem delu objekt (bazen), ki bi ga bilo potrebno ob rekonstrukciji porušiti.

Končni rezultat idejne zasnove je shema preureditev s podrobnejšimi opisi predlaganih rešitev posameznih območij. Povzela bom zgolj opis preureditve območja ob Oranžeriji ter steklenjakov v vstopnem delu parka, ki predstavlja referenco diplomski nalogi.

V prvi fazi preureditve območja Oranžerije je predvidena odstranitev prizidka k objektu in njegova preureditev v rezidenco za goste, odstranitev gojitvenega vrta, steklenjakov in posameznih zasaditev. Zasnova predlaga, da se za začetek zaris nekdanjega Zoisovega vrta v prostoru označi komaj opazno, kot drugače košena ali nekošena tratna ploskev ali mogoče travnik drugačne vrstne sestave. Izvedla naj bi se tudi nedestruktivna arheološka raziskava, na podlagi katere bi se določili gabariti bolj determinirane ureditve, vendar še vedno v zadržanem oblikovalskem načinu. V nadaljevanju bi mogoče kazalo celo odstraniti bazen ter eventualno rekonstruirati vrtna polja, poti in zidove.

Preureditev steklenjakov v vstopnem delu parka je predvidena v tretji fazi izvedbe del. Steklenjaki bi se sprva ustrezno preuredili za uvedbo novega programa, ki bi lahko bil predstavitev eksot, na primer metuljev ali orhidej. Predvidena je graditev povezovalnega in vstopnega člena, namenjenega blagajni, trgovini, sanitarijam ipd. V sklopu teh objektov avtorji zasnove predlagajo tudi gradnjo prezračevalnega in ogrevalnega sistema.

V desetletju, ki je preteklo od nastanka idejne zasnove, je bila vrsta predlogov že izvedena, nekateri na realizacijo še čakajo, nekateri pa zaradi novih programov niso več aktualni. Nivo kakovosti urejanja parka danes in današnje stanje parka ne bi bila dosežena brez strokovne in celovite podlage, kakršna je predstavljena zasnova, ki je predstavljala osnovo leto dni kasneje pripravljenega načrta sanacije in odstranjevanja drevnine.

4.5.3 Načrt sanacije in odstranitve drevnine

Pri pripravi gradiva Park Brdo pri Kranju, Načrt sanacije in odstranjevanja drevnine, izdanega novembra 2007, so ponovno sodelovali sodelavci Oddelka za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete v Ljubljani. Načrt se od idejne zasnove razlikuje predvsem po natančnosti predlaganih posegov v prostor. V načrtu so detajlno načrtovani konkretni posegi v krajinsko ureditev, medtem ko so v idejni zasnovi podane zgolj usmeritve oziroma predlogi za nadaljnji razvoj.

Območje obdelave ne obsega celotnega parka, pač pa le območje jedra nekdaj Zoisovega parka, ki je bil v času po II. svetovni vojni močno preoblikovan. Predlagana sanacija je zasnovana v skladu z Idejno zasnovo za prenovo parka Brdo iz leta 2006, ta pa je v skladu s smernicami Zavoda za varstvo kulturne dediščine.

Namen načrtovanih posegov je ponovna vzpostavitev parkovnega značaja v največji možni meri, kar pomeni poustvaritev osnovnih prostorskih gabaritov, razmerja volumnov in

ploskev ter dolgih odprtih pogledov. Pri zasnovi je upoštevana tako arhitektura zgodnjega obdobja posestva, kot so grad, oranžerija in konjušnica, kot tudi nov arhitekturni koncept Kongresno protokolarnega centra na Brdu. V območju, ki se neposredno navezuje na grad in kongresni center je nujno programsko in strukturno usklajevanje novih potreb z obstoječim značajem prostora.

V nadaljevanju so kratko opisani posegi na posameznih delih obravnavanega območja ter način odstranjevanja drevnine, grmovnic in cvetličnih gred. Sledi inventarizacija rastlinskega materiala po prej predstavljenih delih obravnavanega območja ter seznam rastlin potrebnih odstranitve ter sanacije, vključno s tratnimi površinami. Opisani posegi so podprti tako s slikovnim gradivom, kot tudi s shemami in načrtom, izvajanje del pa je dovoljeno le ob prisotnosti projektanta.

V skladu s študijo Biotehniške fakultete je bil ob gradnji Kongresnega centra izdelan tudi načrt za krajinsko ureditev ob objektu novega kongresnega centra med Zoisovo pristavo in gospodarskimi objekti ter ob obnovljenem objektu vrtnarije v vstopnem delu parka.

5 OBNOVA PARKA OB OSI MED GRADOM BRDO IN CERKVIJO SVETEGA SIKSTA V PREDOSLJAH

Osnovna izhodišča koncepta obnove oziroma poustvaritve nekdanje parkovne ureditve so: upoštevanje znanih zgodovinskih dejstev o razvoju parkovne ureditve na Brdu, ohranjanje objektov in gabaritov zgodovinskega pomena ter odstranitev motečih ali celo neprimernih objektov in vrtnih elementov. Metoda dela pri pripravi na oblikovanje nove ureditve je zato predstavljala proučitev nekdanjih ureditev, katerih sledi tvorijo palimpsestno strukturo izjemne krajinsko arhitekturne dediščine parka.

5.1 PREDSTAVITEV KARTOGRAFSKIH ZAPISOV

Pri pregledu razpoložljivih zgodovinskih kartografskih zapisov, Jožefinskega vojaškega zemljevida, Posestne karte in Franciscejskega katastra ugotovimo, da so bili pripravljeni v različnih merilih in tehnikah. Posledično so se pojavila odstopanja od natančnosti prikaza realnega stanja. Visoka stopnja natančnosti je pri primerjavi takšnih kart vprašljiva, saj je zelo zahtevna. Sklepam, da je bil to tudi razlog za nekatere napačne interpretacije in navedbe nekaterih virov o razlikah med izvorno Zoisovo ureditvijo vrta in kasnejšo zgodnje baročno.

5.1.1 Jožefinski vojaški zemljevid

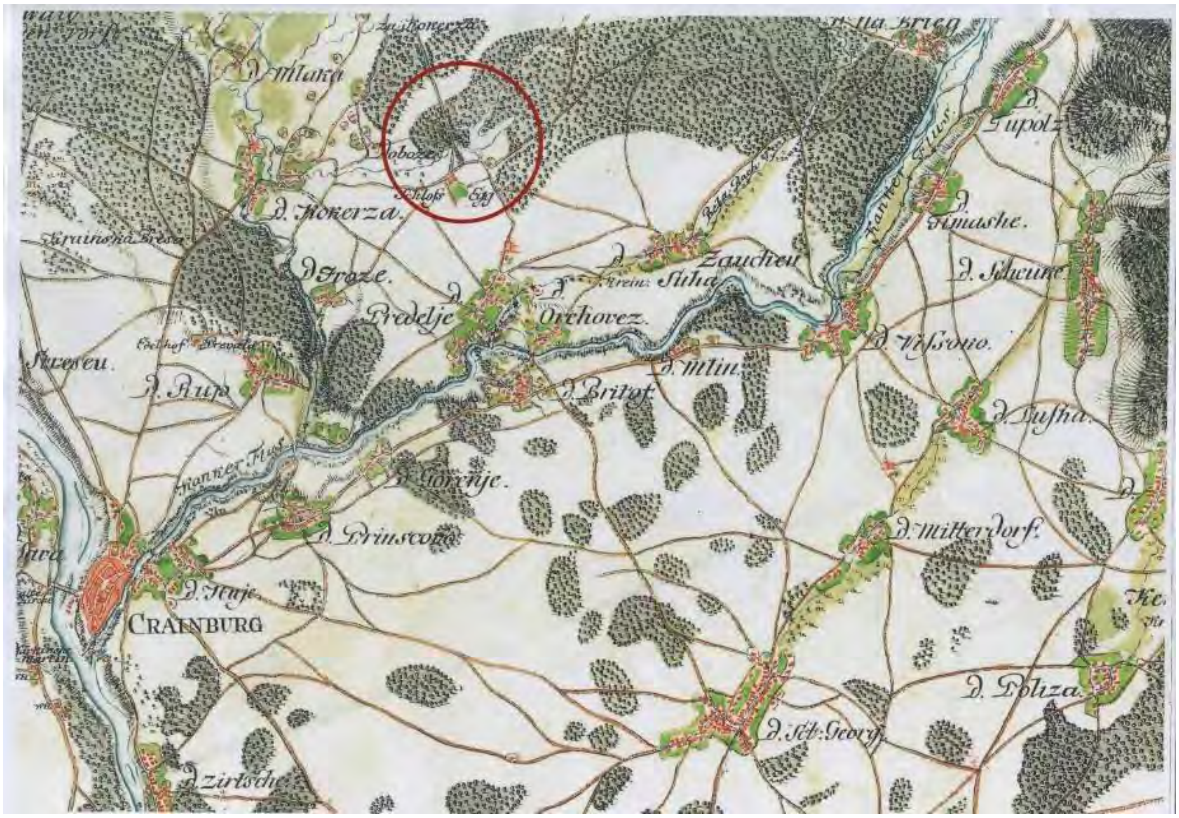

Slika 22: List Jožefinskega vojaškega zemljevida (Rajšp in sod., 1998)

Jožefinski vojaški zemljevid je nastal med leti 1763 in 1787 v velikem merilu (1:28.800), ki ne dopušča precizne in natančne risbe. Kljub temu prikazuje vse pomembnejše geografske prvine pokrajine in na območju današnjega parka Brdo razberemo razmerje gozdnih in travnih oziroma njivskih površin, tri ribnike, prisotnost formalne ureditve v osi vzhodnega vhoda v dvorec ter sistem kolovoznih poti. Poti na zahodni strani dvorca nakazujejo na motiv ″gosje nožice″[28]. Ob osrednji poti v Srakovlje, v gozdiču zahodno od ribnikov pa več diagonalno razporejenih poti s prikazano zasaditvijo, ki kaže na to, da gozd ni več izključno samonikel, spominjajo na ureditev *bosketa* po zgledu rokokoja. V organskih oblikah ribnikov je bil na Brdu že v zgodnjih osemdesetih letih 18. stoletja prisoten naturalistično-sentimentalni krajinski ureditveni duh (Kolšek, 2004).

5.1.2 Posestna karta

Posestna karta je natančna, ročno risana risba, nastala leta 1797 in je eden ključnih virov pri snovanju predloga poustvaritve ureditve vzhodno od dvorca, s katero se ukvarja diplomska naloga, saj prikazuje najvrednejše obdobje v zgodovini parka. Izredno zanimiva risba z natančno risanimi detajli, dodelana v akvarelni tehniki prikazuje vrsto podatkov o vsebini karte in je ena redkih tovrstnih izdelkov tistega časa na našem ozemlju.

Karta prikazuje razporeditev gozdnih, tratnih, njivskih in pašnih površin, natančno so vrisane poti ter posestne meje. Prepletanje obdelovalnih površin z oblikovanimi prvinami v neposredni bližini dvorca priča o lastnikovi želji po ″izboljšavi″ kmetijske posesti, tako imenovani *ferme orneé* in s tem po pridobitvi dodane vrednosti ambientu. Jasno prikazane so napredne krajinske ureditve, delo razsvetljenca Žiga Zoisa, ki je ustvarjal v duhu svojega časa. Krajinska ureditev brdskega parka je ena redkih, če ne edina v slovenskem prostoru, ki ni zaostajala za evropskim slogom vrtnega urejanja.

Karta nas detajlno seznanja tako z oblikovnimi vrhunci parka kot tudi z vsebinskimi. Med slednje sodijo številne drevesnice, ki so posledica botaničnih raziskovanj Karla Zoisa in predstavljajo prvi botanični park na Kranjskem. Del botaničnega parka je tudi formalna vrtna ureditev vzhodno od dvorca, katere vsebina je vezana na steklenjak oziroma oranžerijo na severnem robu vrta, kjer so prezimovali eksotične rastline. Oblikovno omenjena ureditev sega v obdobje pozne renesanse in je razdeljena na štiriindvajset enakomerno in simetrično na osrednjo os med gradom in cerkvijo v Predosljah, porazdeljenih pravokotnih parternih polj. Kasneje urejene drevesnice, ki se pripenjajo na obstoječo ureditev, ne kažejo oblikovalskih ambicij. Organizacijo drevesnic je pogojevala rodovitnost zemljišč in preglednost, zato so ustvarjale strukturo značilno za pridelovalne površine.

[28] *patte d´oie* – »značilni baročni motiv simetrično razporejenih poti z osrednjo linearno in dvema stranskima diagonalnima potema, ki je bil v 17. in prvi polovici 18. stoletja tipičen za vstopne partije vrtnih kompleksov ali za ureditve od stavbe oddaljenih lovskih gozdičev, v drugi polovici 18. stoletja se motiv pojavi tudi ob stavbah« (Kolšek, 2004: 160)

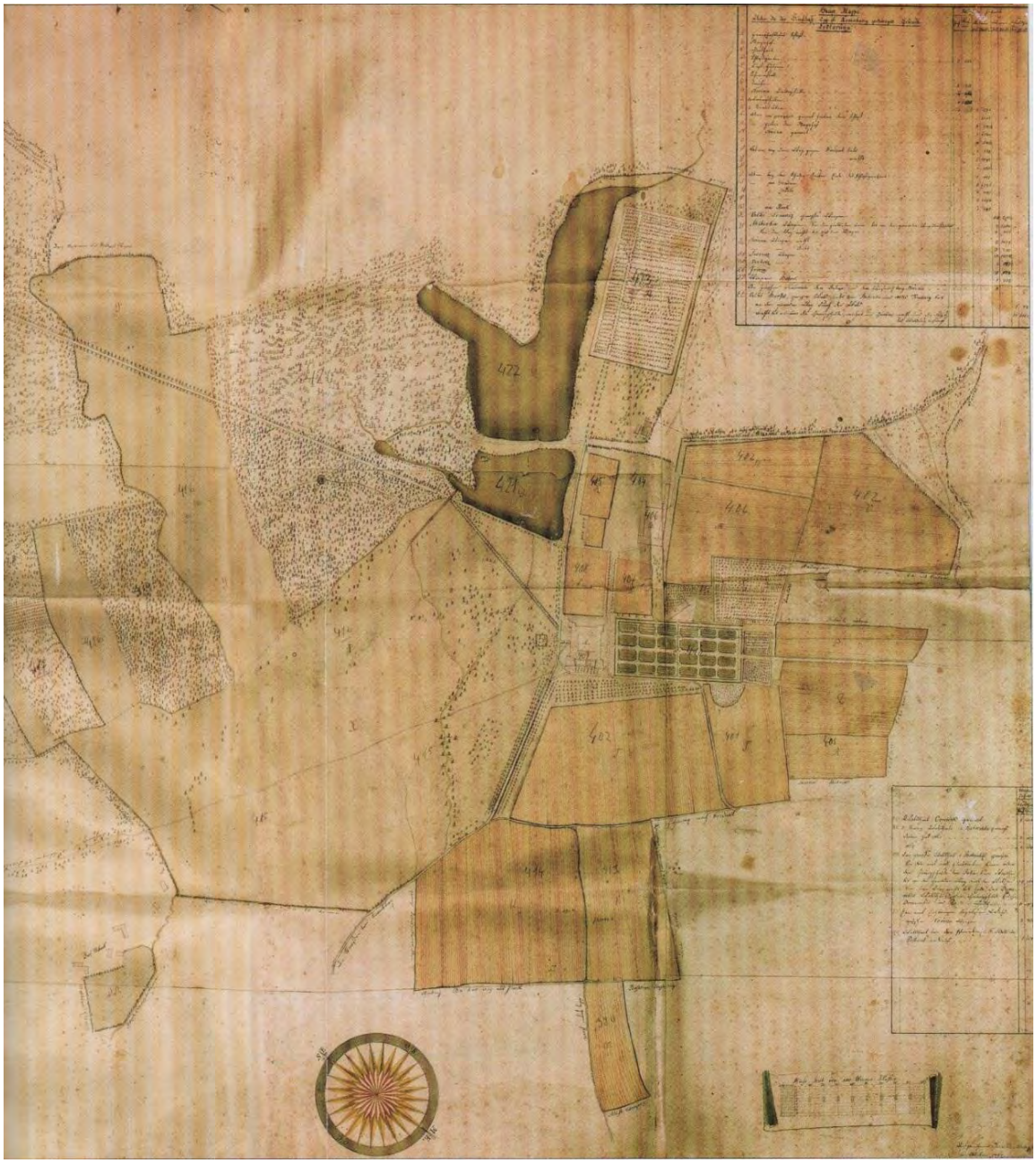

Slika 23: Izsek Posestne karte (Kolšek, 2004)

5.1.3 Franciscejski kataster

Karta Franciscejskega katastra iz leta 1826, je nastala na podlagi, za tisti čas zelo natančnih izmer, vendar je grafika že stilizirana in ne prikazuje nujno dejanskega stanja detajlov, kot so drevoredi in obravnavani formalni vrt v vzhodni osi gradu. Kljub temu prikazuje pomembne podatke o razporeditvi zemljišč – obdelovalnih, travnih in gozdnih, ki so s simboli ločena na iglasta in listnata gozdna zemljišča. Večina katastrskih map je bila risanih v merilu 1 : 2880, gorata območja v merilu 1 : 5760 in v mestih 1 : 1440 ali celo 1 : 720 (SI AS 176 …, 2016).

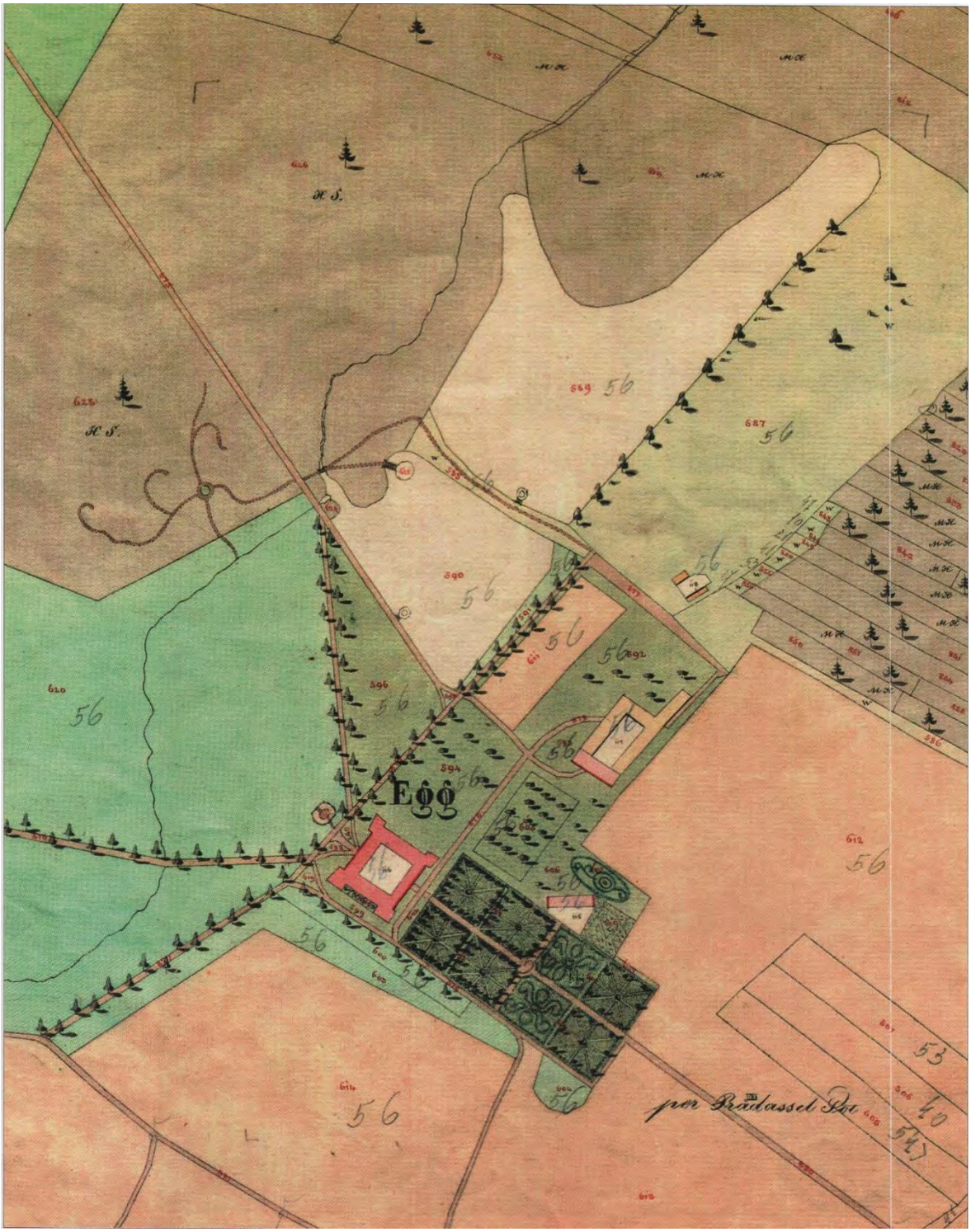

Slika 24: Izsek iz Franciscejskega katastra (Kolšek, 2004)

Za diplomsko nalogo so pomembni predvsem podatki o elementih parkovne ureditve. Karta nakazuje drevoredne poteze, območja sajenih rastlin ter nove, moderne vrtne ureditve. V primerjavi s Posestno karto opazimo opuščanje njivskih površin v neposredni bližini dvorca, ki jih v severnem delu nadomestijo travniki z zasajenimi drevesi. Zahodno od dvorca je prikazana nova drevoredna poteza, ureditev vzhodno od dvorca pa je bila popolnoma spremenjena v slogu novih evropskih smernic. Izvorna Zoisova ureditev parka je bila močno spremenjena, formalni vrt v osi vzhodno od dvorca je dobil popolnoma novo podobo in je zabrisal sledi nekdanje, vsebinsko bogate ureditve. K sreči so se ohranili najpomembnejši in najkakovostnejši deli parkovne ureditve, ki so danes ključni zgodovinski ambienti parkovne ureditve Brda.

Podrobnejši opisi in razlage Posestne karte in Franciscejskega katastra, predvsem ureditve vzhodno od dvorca, so opisani v poglavju 3.5.2 Razcvet krajinsko arhitekturnega oblikovanja na Brdu, pregled in primerjava interpretacij Posestne karte in Franciscejskega katastra, navedenih po izbranih virih, pa sta prikazana v sledečem poglavju.

5.2 PRIMERJAVA KARTOGRAFSKIH VIROV

5.2.1 Pregled in primerjalna analiza interpretacij Posestne karte iz leta 1797 in Franciscejskega katastra iz leta 1826

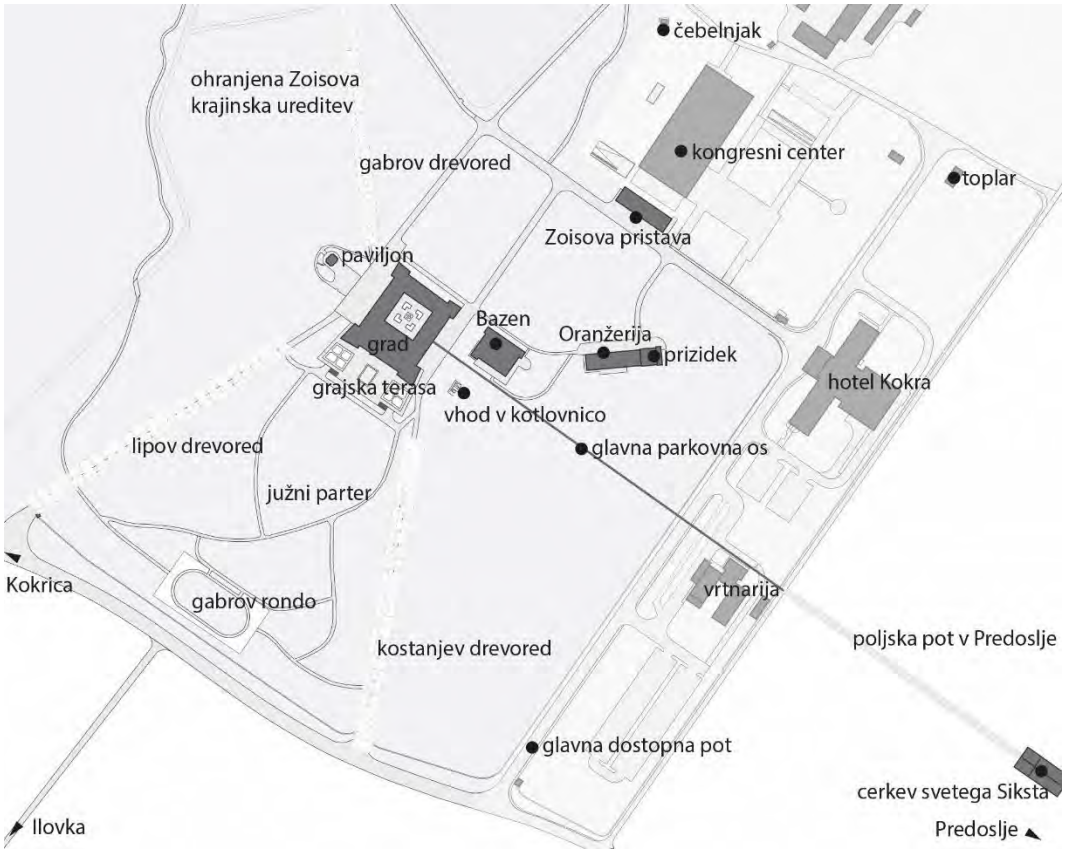

Slika 25: Shema glavnih prostorskih elementov

Za razumevanje kartografskih virov je potrebno poznavanje Zoisovih korespondenc, pisem in beležk, na podlagi katerih so izbrani viri interpretirali primerjana kartografska vira. Na začetku naloge predpostavljam zanesljivost in verodostojnost virov, ki so podrobno proučevali park Brdo, vendar pri metodi primerjanja interpretacij vrtnih prvin ugotavljam, odstopanja nekaterih navedb. Verodostojnost takih navedb pa je vprašljiva in pojasni določena nerazumevanja prikazanih ureditev.

Ideja o obuditvi nekdanjega formalnega vrta iz obdobja lastnikov Zoisov temelji prav na razumevanju kart, ki prikazujeta najvrednejše obdobje parka ter situacijo prve ureditve po opustitvi pomembnih botaničnih nasadov. Izvorna ureditev formalnega vrta je bila del izjemnega parka, zasnovanega pod vodstvom enega največjih razsvetljencev Žiga Zoisa in pomembnega botanika Karla Zoisa. O kasnejši ureditvi prikazani na karti Franciscejskega tega ne moremo trditi, saj je leta 1799 botanik Karel umrl, urejanje posesti pa je med leti 1807 in 1836 prevzel Karlov in Žigov nečak. Vsekakor tudi nova zasnova vrta, po zgledu zgodnjebaročnih ureditev, sledi modnim trendom takratnega časa in predstavlja pomemben del kulturne dediščine brdskega parka.

Preglednica 1: Pregled različnih interpretacij izbranih vrtnih elementov, prikazanih na situaciji posestne karte iz leta 1797

Vrtni element	Marko Dobrilovič	Nada Praprotnik	Alenka Kolšek	Lidija Slana
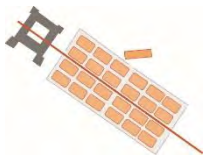	- **oranžerija** - **osrednja parkovna os** - **pozno renesančna zasnova vrta**	- **oranžerija** - glavna os - pozno renesančna zasnova parka	- oranžerija - 1786 zgrajena dovozna pot do Predoselj - nov tip parterja, moda druge polovice 18. stoletja - gospodarsko okrasni vrt - 1,5 ha velik prvi botanični vrt na Kranjskem - izvor vzorca renesančni zelenjavni vrtovi	- **oranžerija** - **baročni park**
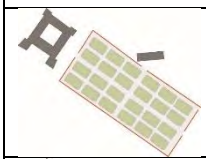			- **ometan kamniti zid** - štirje vhodi	
		- **živa meja iz rezanega pušpana**	- **severni rob – špalir božjega drevca** - južni rob – sadni špalir	- **živa meja iz rezanega pušpana**

se nadaljuje

nadaljevanje preglednice 1:

Vrtni element	Marko Dobrilovič	Nada Praprotnik	Alenka Kolšek	Lidija Slana
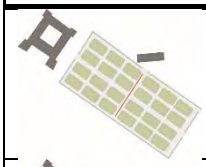			- **nivojska ločnica (60cm višinske razlike)**	
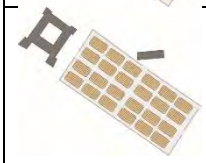		- **cvetlične grede**	- **cvetlično zelenjavno sadni vrt** - prosto rastoče trajnice - cvetoče, nizke grmovnice - žlahtne povrtnine - vzpenjalke na nizkih špalirjih - oblikovana manjša drevesa - rastline na visokih steblih	- **pisane cvetlične grede**
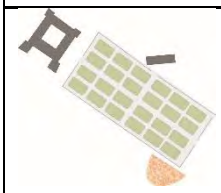	- **alpski botanični vrt**	- **prvi alpski botanični vrt na Kranjskem**	- gramoznica	- **alpski botanični vrt**
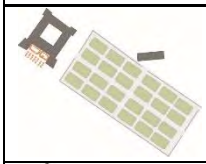			- **prostor kjer so razstavljali lončnice, predvsem citruse**	- **manjši cvetlični vrt**
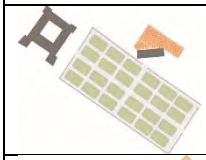			- **oranžerija na prostem – letna postavitev citrusov**	
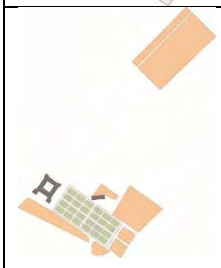	- **prvi botanični park na Slovenskem**			

Preglednica 2: Pregled različnih interpretacij izbranih vrtnih elementov, prikazanih na situaciji Franciscejskega katastra iz leta 1826

Vrtni element	Marko Dobrilovič	Nada Praprotnik	Alenka Kolšek	Lidija Slana
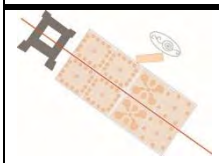	- oranžerija - osrednja parkovna os - zgodnje baročni parter	- oranžerija - glavna os - baročni park	- oranžerija - **NI baročna ureditev**	- baročni grajski park
			- uvedba tratnih parterjev s stiliziranimi cvetličnimi ornamenti	
	- diagonalno razpolovljena parterna polja		- zvezdasti motivi značilni za uporabne vrtove s preloma 18. v 19. stoletje - neopredeljen centralni motiv - nizka, najbrž sadna drevesca	
	- ″veselični vrt″	- ″veselični vrt″ - z živo mejo oblikovan v baročnem vzorcu	- ovalni okrasni vrt v treti, z vegetabilnim notranjim ornamentom (″cvetlične košarice″[29])	- ″veselični vrt″ - strižena živica v baročnem vzorcu
			- **»vrt podaljšan na vzhod na nekdanji drevesnici«** - **»verjetno še ograjen z zidom"**	
		- drevesnice, kjer sta brata Zois sadila in gojila številne grmovne in drevesne vrste		

Preglednici prikazujeta interpretacije vrtnih prvin različnih avtorjev. Kjer so navedene trditve enake ali vsaj podobne, so zelo verjetno tudi pravilne. Poudarjene trditve, ki izstopajo

[29] *″Corbeille de fleurs″*- »cvetlični aranžma, razporejen na lastni konstrukciji v dveh ali več krožnih stopnjah, na najvišji točki centralno poudarjen z vazo ali izrazito rastlino v posodi« (Kolšek, 2004: 164).

pa so vprašljive verodostojnosti in jih je potrebno preveriti z drugimi viri in se po potrebi do njih kritično opredeliti. V kolikor je vrtni element predstavljen s strani zgolj enega avtorja in je navedba podprta z raziskavo, je ta verjetna. V kolikor gre zgolj za domnevo pa je verodostojnost vprašljiva.

5.2.2 Primerjava kartografskih virov

Za lažje razumevanje in primerjavo kartografskih virov je bil nujen natančen in poenoten izris kopij Jožefinskega vojaškega zemljevida, nastalega med leti 1764 in 1785, Posestne karte iz leta 1797 in Franciscejskega katastra iz leta 1826. Ključnega pomena za možnost izdelave natančnih kopij je bila prej opravljena, v prejšnjem poglavju predstavljena, primerjalna analiza izbranih virov. Določene podrobnosti o ureditvah formalnega vrta iz izbranih kart niso jasno vidne in so izrisane na podlagi rezultatov analize.

Slika 26: Shematski prikaz situacije Jožefinskega vojaškega zemljevida (1764 – 1785)

Slika 27: Shematski prikaz situacije Posestne karte (1797)

Slika 28: Shematski prikaz situacije Franciscejskega katastra (1826)

5.3 KRATEK PREGLED RAZVOJA OŽJEGA OBRAVNAVANEGA OBMOČJA

S pomočjo metod opisanih v prejšnjih poglavjih si lažje predstavljamo razvoj in spremembe krajinske ureditve parka, tako vsebinsko kot tudi oblikovno. Poznavanje vsebinskih in oblikovnih sprememb v prostoru, predvsem ožjega dela obravnavanega območja, je bistveno za pripravo kvalitetnega predloga poustvaritve dela kulturne dediščine, ki je močno zaznamovala park Brdo, vendar o njeni prezenci danes v prostoru ni zgodovinskih ostalin.

Preglednica 3: Kratek pregled razvoja parka na ožjem obravnavanem območju

Shema zasnove	Obdobje in glavne značilnosti
	Prva polovica 18. stoletja (Jožefinski vojaški zemljevid 1764 – 1785) - prikaz formalne parterne ureditve v osi vzhodnega vhoda v dvorec
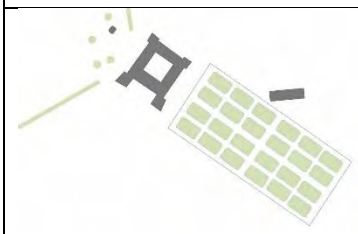	**Obdobje okoli leta 1750** - ob vzhodni osi se razvije formalni vrt s poznorenesančno zasnovo - prevladovanje ploskovnih prostorskih prvin - med volumenskimi izstopajo linije – drevoredi in točke – posamezna drevesa
	Druga polovica 18. stoletja (posestna karta 1797) - najvrednejše obdobje v zgodovini parka, tako strukturno kot vsebinsko - izboljšave ruralne posesti – *ferme ornee* – po zgledu razsvetljenskega ideala arkadijskih scenerij - strukturna razmerja med ploskovnimi in volumenskimi prostorskimi prvinami tvorijo dolge odprte poglede – romantična krajina - novi nasadi niso podpirali prostorskega reda (simetrije, teksturnih poudarkov) osrednjega parterja - park izjemnega pomena za razvoj botanične znanosti – prvi botanični park na Slovenskem - vrt je ima tako okrasno kot uporabno funkcijo - severno od vrta steklenjak – oranžerija, ki služi prezimovanju eksotičnih vrst
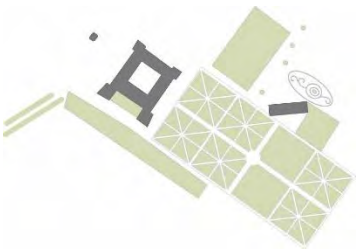	**19. stoletje (Franciscejski kataster 1826)** - po smrti Karla Zoisa 1799 opuščanje gojenja drevesnih vrst – sprememba strukturnih razmerij - z opuščanjem nasadov ponovna vzpostavitev prostorskih razmerij, ki so podpirala baročno podobo parka - uvajanje novih zgodnje baročnih vzorcev v formalnem vrtu - oranžerija obdrži svojo funkcijo, medtem ko so v vrt vpeljani modni tratni parterji s stiliziranimi cvetličnimi ornamenti in zvezdastimi motivi, značilnimi za uporabne vrtove s preloma 18. v 19. stoletje

se nadaljuje

nadaljevanje pregeldnice 3:

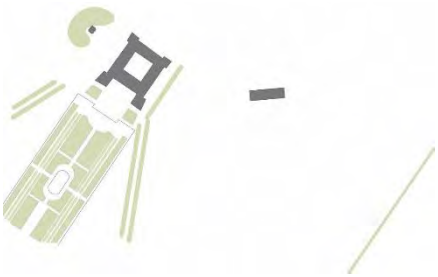	**Prva polovica 20. stoletja** - na prelomu stoletja formalni vrt ob vzhodni osi nadomestil tratni parter - s strukturnimi in programskimi spremembami postopna vpeljava osi S-J - med leti 1935 in 1937 poskus ureditve baročnega vrta v južni osi gradu po načrtih britanskega arhitekta Pinsenta - 1938 pripravljeni načrti za razkošno vrtno ureditev nemškega arhitekta Potenteja, vendar ureditev ni bila izvedena
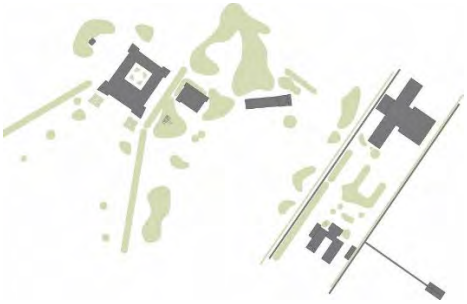	**Od 2. svetovne vojne do danes** - po 2. svetovni vojni, v času Josipa Broza Tita, zgrajenih več novih objektov, med drugim tudi bazen na območju nekdanjega formalnega vrta ter prizidek oranžeriji - nepremišljeni posegi v drugi polovici 20. stoletja so močno zabrisali sledi nekdanjih ureditev – 1. gradnja bazena je še zabrisala sledi že prekrite izvorne ureditve vzhodno od gradu, 2. južno od gradu parkovno ureditev iz leta 1937 nadomesti park po vzoru krajinskega vrta, ohranjeni ostanejo le diagonalna drevoreda in gabrov rondo - poudarjen vzhodni robni del območja, ki ločuje parkovni del posestva in Predoslje, tako strukturno kot programsko, s čimer je bila prekinjena tudi glavna os med gradom in cerkvijo sv. Siksta v Predosljah - poudarjena smer sever – jug tako v vzhodnem robnem pasu kot tudi v osrednjem delu parka - po načrtu sanacije in odstranitve drevnine iz leta 2006 ponovno vzpostavljena nekdanja prostorska razmerja in s tem nekdanji parkovni značaj ožjega območja južno, severno in zahodno ob gradu

5.4 KRATEK PREGLED KOMPOZICIJSKIH ZNAČILNOSTI PRETEKLIH ZASNOV

Danes je park Brdo pri Kranju palimpsest[30] struktur različnih obdobij, ki so ga oblikovala. Značilnosti strukturnih potez in volumenskih razmerij posameznih obdobij so se skozi zgodovino oblikovanja krajine na Brdu precej spreminjale. Izvorna prostorska smer je bila vzhod-zahod, ki jo razberemo že z Jožefinskega vojaškega zemljevida (1764 – 1785), odprtost prostora, razmerja med ploskvami in volumni pa so podana z natančno risbo Posestne karte iz leta 1797. Strukturne in programske spremembe v 19. stoletju so brdskemu parku dodale smer sever-jug in presekale velike odprte prostore. Poudarjen je bil vzhodni rob območja, ki se je strukturno ločil od osrednjega dela parka, kasneje pa je ločil tudi osrednji del parka od Predoselj (Kučan, 2013).

[30] gr. *Palímspeston* iz *palim-* + *psestós* izpraskan – zapis na papirusu ali pergamentu, s katerega je bilo prvotno besedilo postrgano ali izprano in je bilo nanj napisano novo besedilo (Veliki …, 2002); arheološki zapis vrtne zgodovine pogosto poln izbrisov in ponovnih zapisov; večplastnost zgodovinskih vrtov (Štrum, 2003)

Shematski prikazi osnovnih strukturnih potez in volumenskih razmerij v različnih obdobjih:

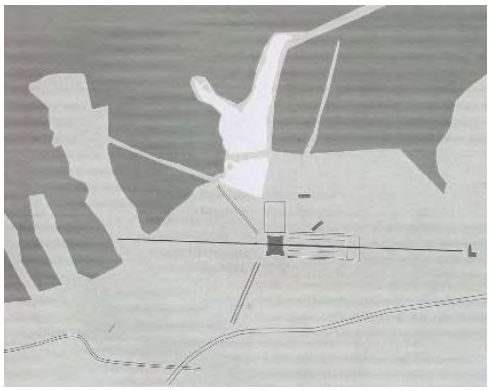

Slika 29: Leto 1797 (Kučan in sod., 2006)

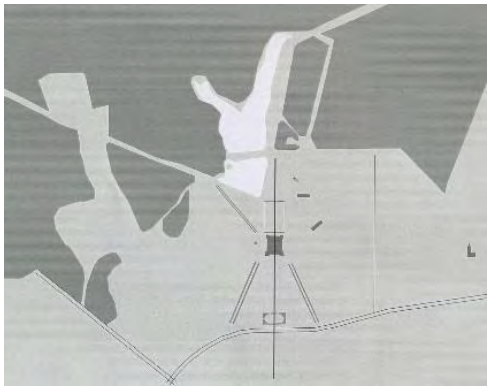

Slika 30: Park v obdobju Karađorđevićev (1935 -1937), (Kučan in sod., 2006)

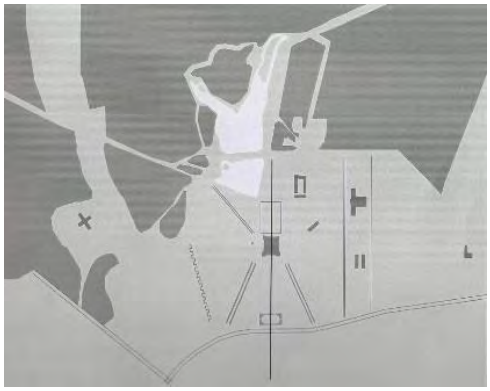

Slika 31: Leta 2006 (Kučan in sod., 2006)

V parku so pred uvajanjem tujerodnih rastlinskih vrst v času bratov Zois prevladovale ploskovne prostorske prvine. Največ je bilo tratnih ploskev, pomembni pa sta bili tudi vodni ploskvi (ribnika). Med volumenskimi prvinami so najbolj izstopale linijske, v obliki

drevoredov lipe in gabra ter posamezne točkovne volumenske prvine oziroma posamezna drevesa.

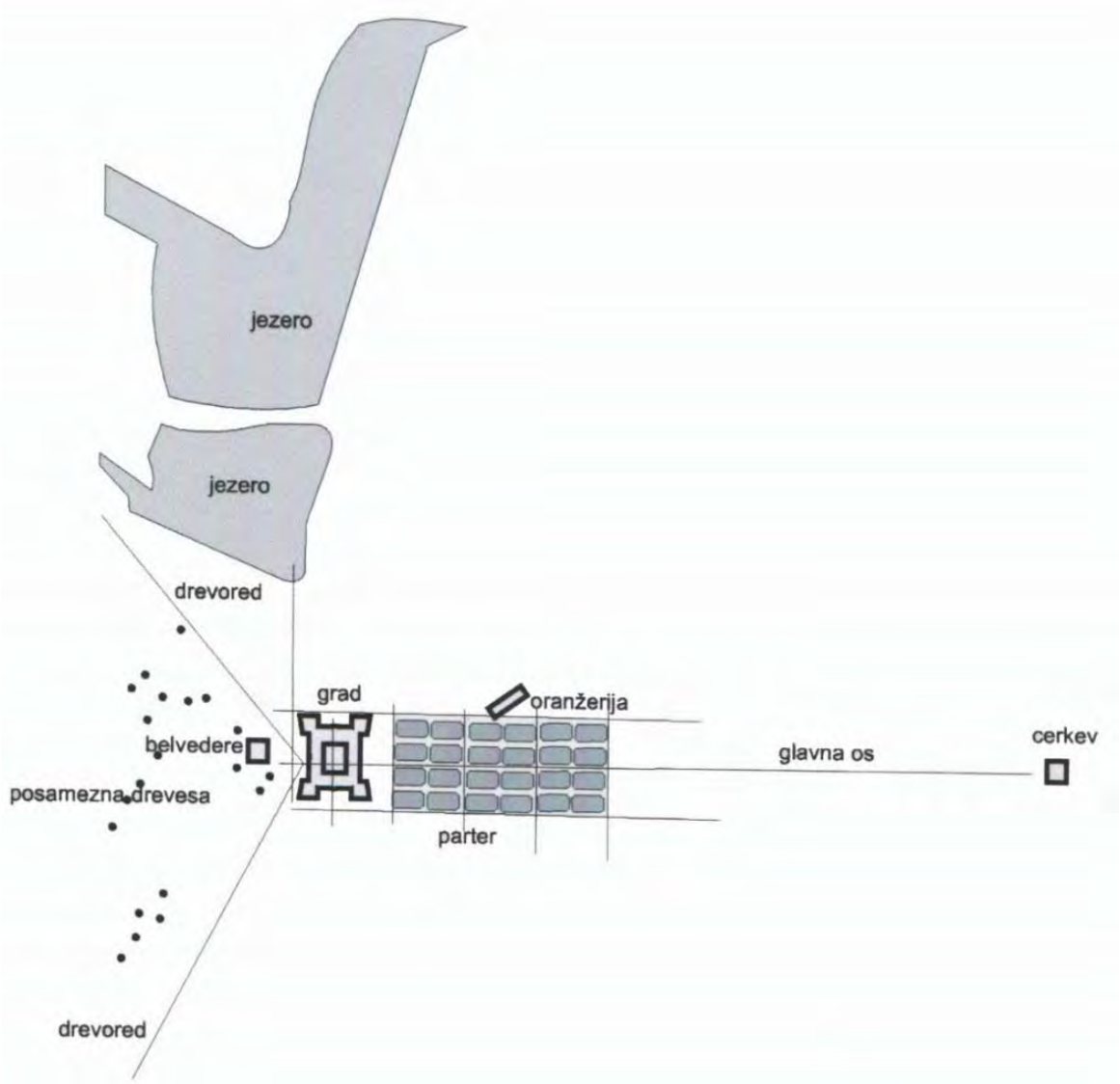

Slika 32: Shema stanja prostorskih prvin okoli leta 1750, pred uvajanjem tujerodnih rastlinskih vrst (Dobrilovič, 2002: 68)

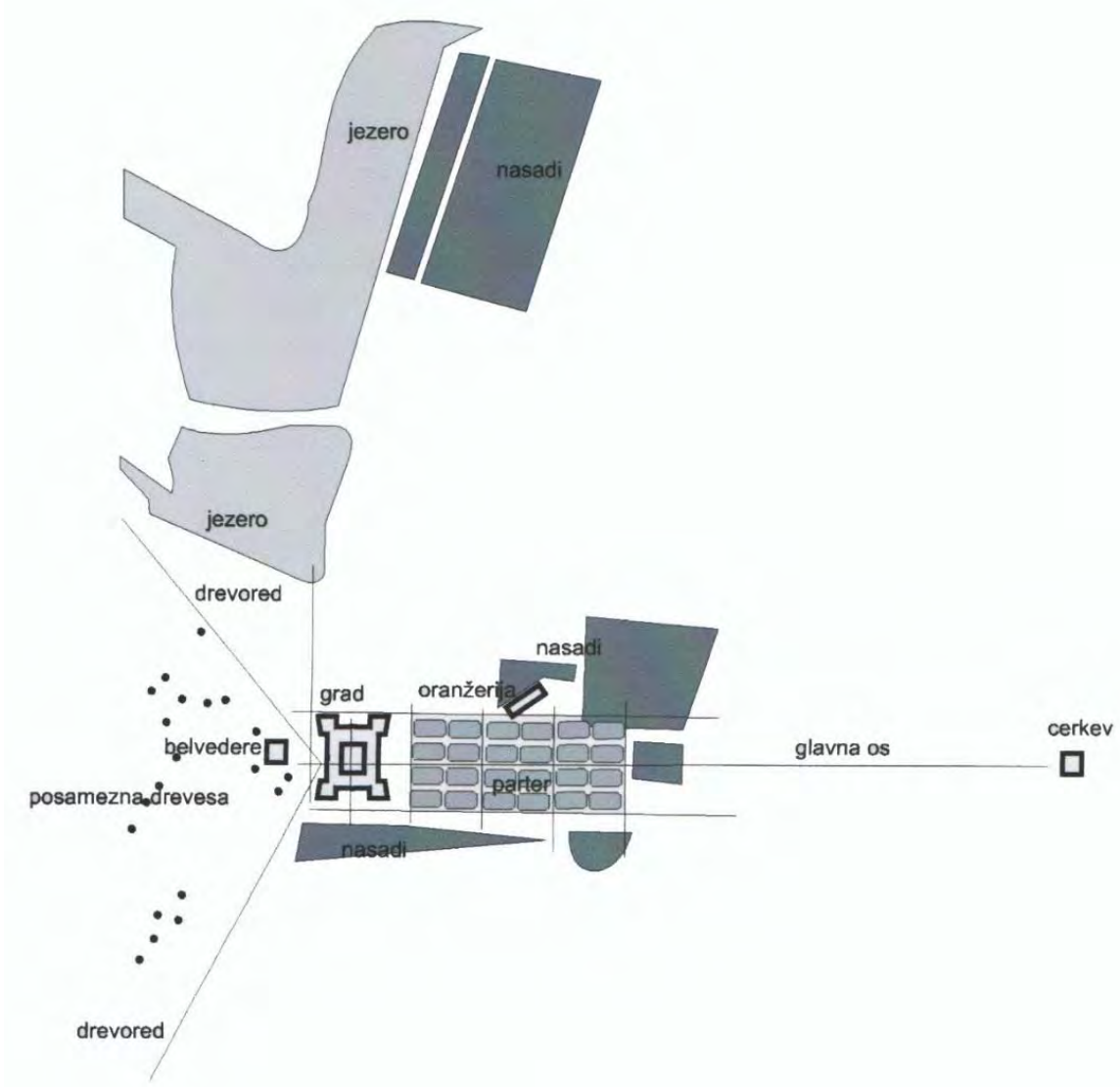

Slika 33*:* Shema prostorskih sprememb, nastalih z uvajanjem nasadov tujerodni rastlinskih vrst (Dobrilovič, 2002: 70)

S pregledom kompozicijskih značilnosti najvrednejših obdobij parka se izpostavi pomen nekdaj glavne osi v prostoru, ki je potekala vse od zahodnega vhoda v grad na zahodu, do cerkve sv. Siksta v Predosljah na vzhodu. Smer vzhod-zahod je v parku prevladovala vse do začetka 20. stoletja, ko je vlogo glavne smeri v prostoru, z ureditvijo južnega parterja pod gradom, prevzela smer sever-jug. Ureditve druge polovice 20. stoletja so novo smer še poudarile, os vzhodno od gradu pa je bila z gradnjo novih objektov in zasaditvijo popolnoma zabrisana. Danes o glavni prostorski osi najvrednejšega obdobja praka priča le objekt oranžerija. Pogled na grad je, zaradi zasaditve vzhodno od gradu, mogoč le v zimskih mesecih, poleg tega trenutna ureditev ne poudarja na ozek koridor dolgega pogleda, ki se zaključi bodisi z grajskim pročeljem, bodisi s cerkvijo sv. Siksta.

Ponovna vzpostavitev osi vzhod-zahod pomeni soobstoj smeri sever-jug, na katero se navezujejo glavni protokolarni objekti ter smeri vzhod-zahod, na katero bi se, ob poustvaritvi nakdanje ureditve, nizali pričevalci zgodovinsko in oblikovno najpomembnejših ambientov parka. Prav tako pa bi pomenila tudi nove možnosti organizacije vstopnega dela parka.

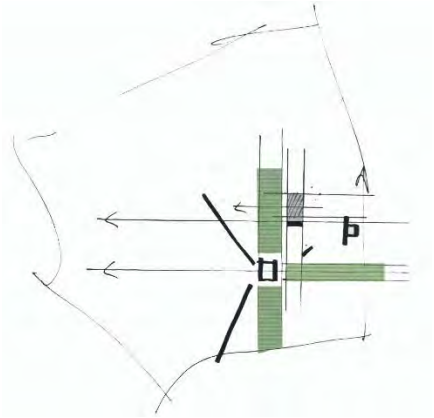

Slika 34: Odprti prostori – ščiteni gabariti vzhodnega parterja (Kučan in sod., 2006: 7.2)

5.5 PRISTOP K OBLIKOVANJU NOVE PARKOVNE UREDITVE

Nova parkovna ureditev sloni na konceptu, ki izhaja iz znanih dejstev o Zoisovi ureditvi parka vzhodno od dvorca, odločitve o ohranitvi objekta bazena, kot objekta kulturne dediščine kasnejše zgodovine, upoštevanja potrebe po ohranitvi kotlovnice na obravnavanem območju ter spoštovanja objekta kulturne dediščine, oranžerije, katerega neprimeren prizidek iz 20. stoletja je treba odstraniti.

Nekatera od zadanih izhodišč predstavljajo tudi del težav pri snovanju koncepta. Tako odločitev o ohranitvi bazena ter morebitni ohranitvi kotlovnice onemogočata poustvaritev zgodovinske ureditve v izvornih gabaritih. Problem predstavlja tudi vstopni del parka, ki strukturno in programsko prekine os grad – Predoslje, zaradi česar je treba pas ob osi urediti tako, da os poudarja oziroma jo dopolnjuje.

Po načrtu sodelavcev Oddelka za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete, iz leta 2007, so bila v parku izvedena sanacijska dela s katerimi so bila ponovno vzpostavljena nekdanja prostorska razmerja, kakršna si je zamislil Zois. Načrt je zajemal sanacijo ožjega območja južno, zahodno in severno od gradu ter vzhodno obalo prvega jezera. Reminiscenco na eno najpomembnejših, tako strukturno kot vsebinsko, parkovnih ureditev tistega časa pri nas želim dopolniti s poustvaritvijo nekdanje Zoisove ureditve parka vzhodno od gradu.

S poustvaritvijo prvin nekdanjih Zoisovih ureditev želim poudariti glavne značilnosti izvorne ureditve, kot tudi ureditve, ki ji je sledila. Izvorna ureditev je namreč del vsebinsko najbogatejšega in najvrednejšega obdobja parka, medtem ko je kasnejša ureditev, ki jo prikazuje Franciscejski kataster, zanimiva predvsem zaradi vpeljave novih parternih

vzorcev, o vsebini katerih je malo znanega. S poustvaritvijo obeh ureditev so predstavljeni vzorci parternih delitev in krajinski razvoj ožjega območja obravnave. Posledično se s poudarjanjem glavnih značilnosti nekdanje ureditve oživi in dopolni kulturni program, hkrati se obnovi Oranžerija, ki se ji z novim programom spremeni tudi namembnost. Z novim programom se oživi tudi objekt Bazen ter vzpostavitev povezave med gradom in cerkvijo v Predosljah.

Predlagana zasnova podaja osnovna oblikovalska načela na podlagi katerih bi bilo možno snovati konkreten načrtovalski projekt. Spodnja preglednica predstavlja glavne korake razvoja predlagane zasnove.

Preglednica 4: Predstavitev razvoja predlagane zasnove

	SITUACIJA: - glavna os, ki poteka vzhodno od gradu proti Predosljam je prekinjena tako fizično kot vizualno - infrastrukturna objekta (kotlovnica in prizidek oranžeriji) ne sodita v parkovni ambient visoke zgodovinske vrednosti - posledično današnja parkovna ureditev vzhodno od gradu ne predstavlja pomena nekdanjega ambienta formalnega vrta - s terase oranžerije ohranjen koridor odprtega pogleda vse do meje posesti
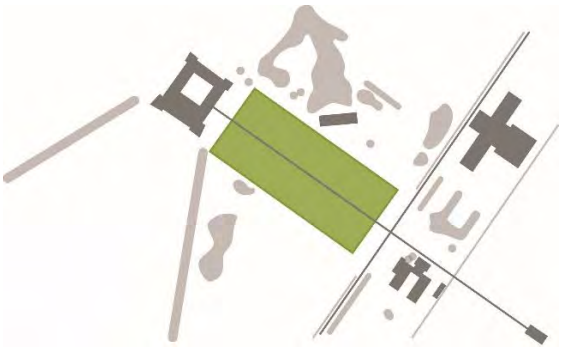	CILJI: priprava predlogov za: - ureditev oziroma poustvaritev nekdanje formalne ureditve, ki bo predstavljala krajinski razvoj izbranega ožjega območja parka skozi stoletja - obnovitev zgodovinske povezave, osi med gradom Brdo in cerkvijo sv. Siksta v Predosljah - ohranjanje in poudarjanje obstoječih kakovosti ambienta (dolg pogled) in elementov / objektov kulturne dediščine (bazen, ″Zoisovi″ lipi) - s tem pridobitev novega kulturno pomembnega programa, kar predstavlja dodano vrednost parka
	PROBLEMI: - ob ohranitvi objektov bazena in kotlovnice je obnova zgodovinske ureditve v izvornih gabaritih in vzorcih neizvedljiva - nepremišljeni posegi v krajinsko ureditev so v zadnjih desetletjih močno spremenili prostorsko in programsko strukturo ožjega obravnavanega območja;

se nadaljuje

nadaljevanje preglednice 4:

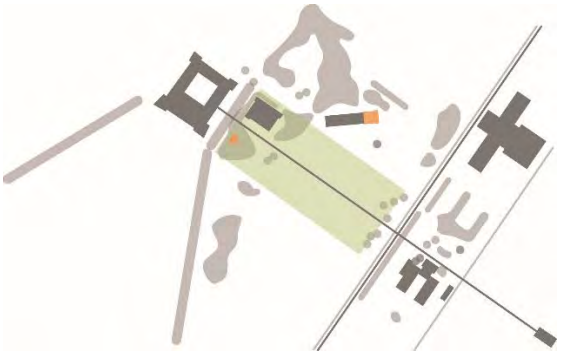	- vzhodni, vstopni del območja prekine osrednjo os grad – Predoslje, - ob osrednjo os v vstopnem območju pripet nov objekt vrtnarije - steklenjak OSNOVNA IZHODIŠČA: - ohranitev objekta bazena (kljub manjši kulturno zgodovinski vrednosti v primerjavi s starejšimi objekti in parkovno ureditvijo je bazen del kulturne dediščine kasnejše zgodovine) - obstoj kotlovnice na območju poustvarjenega zgodovinskega vrta predstavlja ozurpacijo ureditve in je zato vprašljiv, vendar željen s funkcionalnega vidika - odstranitev neprimernega in kulturno nevrednega prizidka oranžeriji - upoštevanje zgodovinskih dejstev in navedb izbranih virov (glej interpretacije kart)
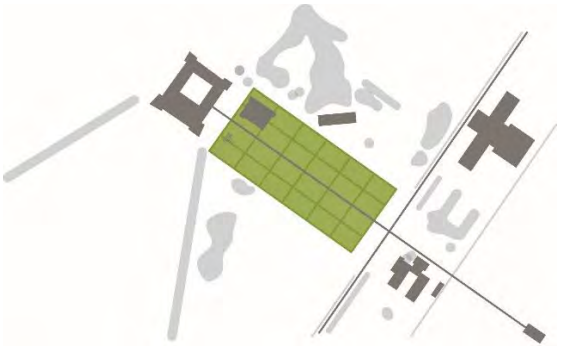	CILJ: - priprava kakovostnega predloga poustvaritve nekdanje ureditve, ob ohranitvi objekta bazena NAMEN: - dopolnitev izjemnega krajinsko arhitekturnega kulturnega spomenika - poustvariti čim več prvin nekdanjih Zoisovih ureditev na ožjem obravnavanem območju - izpostaviti glavne značilnosti Zoisove ureditve: - os grad Brdo - Predoslje - pogled na grad v osi izpred cerkve sv. Siksta v Predosljah - simetrija ureditve - število, razporeditev in vzorec parternih polj, čim bolj v okvirih izvorne ureditve - poustvaritev najvrednejših oblikovalskih obdobij v zgodovini parka s tem podati osnovna oblikovalska izhodišča, na podlagi katerih bi lahko osnovali konkreten načrtovalski projekt
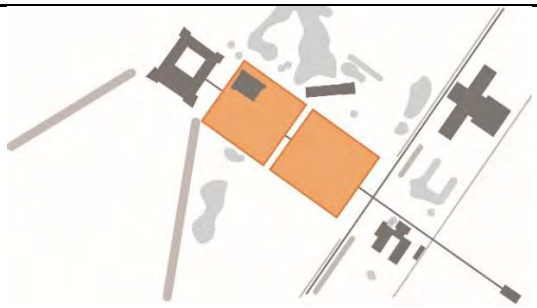	**Delitev ožjega območja obravnave** - obravnavano območje deljeno na dva dela - delitev sledi: - nekdanji ureditvi, ki je bila tudi nivojsko ločena na severo-zahodni ali zgornji del in jugo-vzhodni ali spodnji del - obstoječi ureditvi obravnavanega ambienta - novo predlaganemu programu

se nadaljuje

nadaljevanje preglednice 4:

	Zgornji del: - zaradi ohranjanja obstoječih objektov ureditev parternih polj v izvornih gabaritih in vzorcih ni mogoča, zato je v zgornjem delu potreben drugačen pristop k obnovi
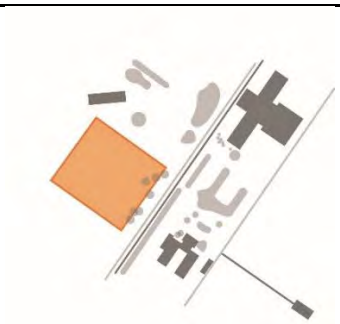	**Spodnji del:** - odprt prostor, primeren za poustvaritev vzorcev iz preteklih ureditev
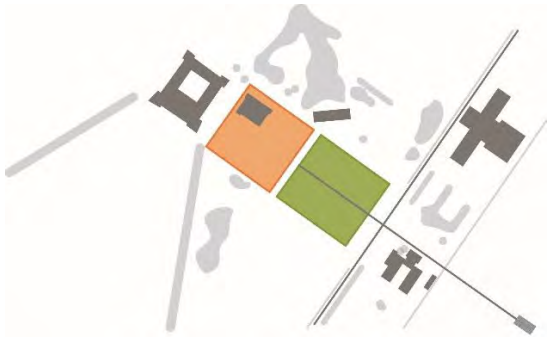	**Delitev zgornjega dela 1:** - če zagovarjamo tezo, da poustvaritev parterjev v celoti ni mogoča, lahko zgornji del ureditve povežemo v zaključeno celoto - za ureditev enotnega parternega polja, ki bo podpiral nov program v objektu, je potrebna odstranitev kotlovnice - novo parterno polje urejeno po zgledu krajinskega sloga širšega parkovnega območja • **prednost / kakovost:** - bazen z enotnim parternim poljem predstavlja zaključeno enoto • **problemi:** - prekinitev glavne osi grad Brdo – Predoslje - zastiranje vizur na grad možnost poustvaritve ureditve zgolj enega obdobja zgodovine v spodnjem delu obravnavanega območja
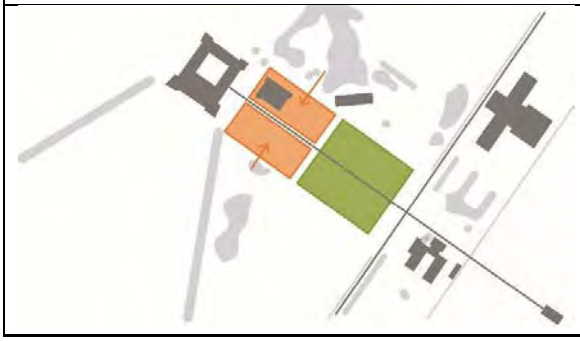	**Delitev zgornjega dela 2:** - ob zagovarjanju teze, da je poustvaritev parternih polj delno mogoča tudi ob ohranitvi objekta bazena, medtem ko se kotlovnico odstrani, je predstavljen model delitve zgornjega dela na dve vzdolžni parterni polji, simetrični na osrednjo parkovno os • **prednosti/kakovosti:** ohranjena os med gradom in Predosljami

se nadaljuje

nadaljevanje preglednice 4:

	- navezavo severnega parternega polja na parkovni gozdič v zaledju bazena - odpiranje južnega polja proti ureditvi južnega dela parka • **problem:** - možnost poustvaritve ureditve zgolj enega obdobja zgodovine v spodnjem delu obravnavanega območja
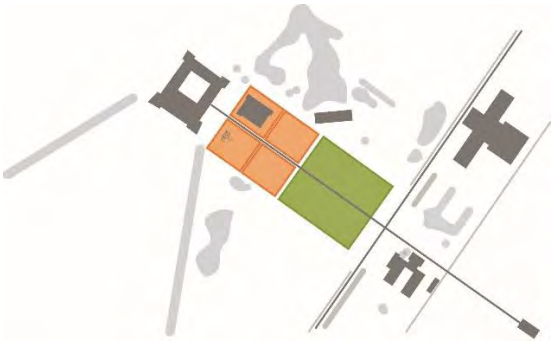	**Delitev zgornjega dela 3:** - velikost in pozicija obstoječih objektov sovpadata z gabariti parternih polj iz obdobja ureditve prikazane na Franciscejskem katastru, zato zagovarjam tezo, da je možna poustvaritev omenjenega vzorca kljub obstoječim objektom • **prednosti/kakovosti:** - ohranjena osrednja os in povezava s Predosljami - ohranjen vizure na grad izpred cerkve sv. Siksta v Predosljah - možna poustvaritev velikosti in razporeditve vseh štirih parternih polj zgornjega dela ureditve - možnost poustvaritve vzorcev ureditev iz dveh preteklih obdobij - ohranitev obeh obstoječih objektov • **problem:** - vsebina in oblikovanje vzorca znotraj zahodnih dveh parternih polj je podrejena obstoječima objektoma
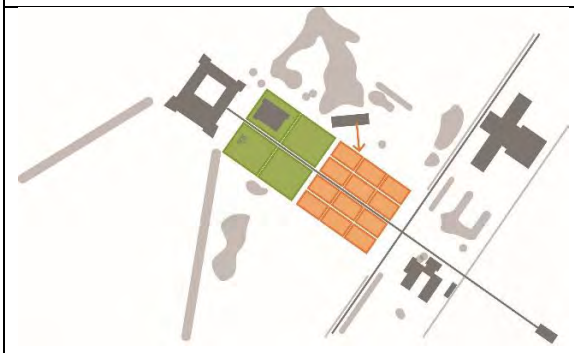	**Delitev spodnjega dela** - ker obstoječi objekti v zgornjem delu dopuščajo možnost poustvaritve vzorca le iz ureditve prikazane na Franciscejskem katastru, je v spodnjem delu smiselna in logična poustvaritev vzorca prikazanega na posestni karti iz leta 1797poleg tega izvorna Zoisova ureditev tudi vsebinsko bolje dopolnjuje nov oziroma izvoren program v objektu oranžerije

5.5.1 Delitev ožjega območja obravnave

Po prepoznanih problemih, zastavljenih izhodiščih in ciljih je sledila analiza možnosti vpeljave vzorcev nekdanjih Zoisovih ureditev vzhodnega parterja v obstoječi prostor. Pridobljene ugotovitve so pripomogle k izbiri najvrednejšega obdobja za poustvaritev, k celostnemu pristopu reševanja problemov vpeljave izbranih vzorcev ter k umestitvi novih elementov v obstoječi ambient nekdanje ureditve.

Ob upoštevanju izvornih gabaritov formalnega vrta, obstoječega stanja in predlaganega novega programa se območje razdeli na zgornji ali severo-zahodni del ter spodnji ali jugo-vzhodni del. Poustvaritev parternih polj v izvornih gabaritih in vzorcih v zgornjem delu ni mogoča zaradi ohranitve obstoječega objekta Bazen, kar zahteva drugačen pristop k obnovi, medtem ko obstoječe stanje spodnjega dela območja nudi neovirane možnosti za poustvarjanje preteklih vzorcev.

5.5.1.1 Ureditev zgornjega dela nekdanje ureditve formalnega vrta

Pristop k ureditvi zgornjega dela območja sloni na zagovarjanju treh tez. Prva teza zagovarja, da poustvaritev izvornih parterjev ni mogoča, zato zgornji del ureditve predstavlja novo zaključeno enoto. Ureditev enotnega parternega polja bi podpirala program objekta, zahteva pa odstranitev kotlovnice na skrajnem jugozahodnem delu območja. Prednost takšne ureditve je zaključena enota novega parternega polja, s čimer je prekinjena osrednja os, katere obnova je eden glavnih zastavljenih ciljev. Zasaditev po zgledu krajinskega sloga širšega parkovnega območja, ki poustvarja izvorno Zoisovo krajino, bi zastirala pomemben pogled na grad v osi grad – Predoslje. Nenazadnje popolnoma nov slog ureditve zgornjega dela omogoča v spodnjem delu območja poustvaritev ureditve zgolj enega obdobja Zoisovega ustvarjanja na Brdu.

Druga teza trdi, da je delna poustvaritev izvornih parternih polj možna tudi ob ohranitvi Bazena, medtem ko je kotlovnico treba odstraniti. S tem posegom je predlagana delitev na dve vzdolžni parterni polji, simetrični na osrednjo os ureditve, s čimer je še poudarjen obstoj osrednje osi. Ureditev severnega polja se navezuje na parkovni gozdič v zaledju Bazena, južno se odpira proti jugu v slogu ureditve jugo-vzhodnega dela parka. Kljub kakovostim predlagane rešitve, še vedno ostaja v spodnjem delu možnost obnove zgolj enega obdobja Zoisove ureditve.

Tretji predlog zagovarja tezo, da je poustvaritev parternih polj možna v izvornih gabaritih kljub ohranitvi obstoječih objektov, saj velikost in pozicija obstoječih objektov sovpadata z gabariti parternih polj prikazanih na karti Franciscejskega katastra. Predlog ohranja osrednjo os in vizure v osi na grad ter omogoča poustvaritev velikosti in razporeditve vseh štirih parternih polj zgornjega dela ureditve iz Franciscejskega katastra, vendar sta vsebina in vzorec zahodnih dveh polj podrejena obstoječima objektoma. S tem predlogom je v zgornjem delu območja poustvarjena kasnejša Zoisova ureditev vrta, zato je v spodnjem delu možna obnova izvorne Zoisove ureditve.

Na podlagi primerjave pozitivnih in negativnih posledic predlogov obnove zgornjega dela ureditve sem se odločila, da prvi model enega zaključenega parternega polja ni primeren, ker prekine osrednjo os grad – Predoslje in dopušča poustvaritev le eno od Zoisovih ureditev vrta. Drugi model skoraj v celoti izpolni namen naloge, vendar ne dopušča možnosti predstavitve tako Zoisove izvorne ureditve kot tudi kasnejše iz preloma 18. v 19. stoletje. Drugi model ureditve bi lahko predstavljal prvo fazo obnove nekdanje ureditve, ne izberem ga pa kot končnega, saj ne izpolnjuje zadanega cilja predstavitve razvoja izvorne ureditve.

Slednji predstavljeni model izpolnjuje pogoje za zadovoljitev predstavljenih ciljev ob upoštevanju zadanih izhodišč in ga uporabim kot osnovo pri snovanju nove ureditve.

5.5.1.2 Ureditev spodnjega dela nekdanje ureditve formalnega vrta

Spodnji del nekdanje vrtne ureditve je danes odprta tratna ploskev, primerna za obnovo ene ali druge Zoisove ureditve. Prej opisani modeli zaradi gabaritov dopuščajo v zgornjem delu le poustvaritev vzorcev kasnejše Zoisove ureditve, zato je v spodnjem delu smiselna in logična poustvaritev vzorca izvorne vrtne ureditve. Odločitev o izbiri poustvaritve izvorne ureditve v spodnjem delu podpira tudi dejstvo, da sta izvorna vrtna ureditev in izvorni program v Oranžeriji del zaključene enote, kar predstavlja izhodišče za poustvaritev ne le parterne delitve znotraj vrta temveč tudi vsebinsko izjemne ureditve.

5.5.2 Poustvarjanje vzorcev znotraj parternih polj

Izvorna Zoisova vrtna ureditev je bila razdeljena na štiriindvajset enakomerno porazdeljenih pravokotnih parternih polj, ki niso bila dodatno členjena. Vzorec znotraj parternih polj je predstavljala zasaditev zelenjavnih, sadnih in najbrž tudi cvetočih rastlin v grede, ki so potekale vzdolžno na daljšo os parternega polja, v smeri vzhod-zahod.

Z vidika členitve vzorcev znotraj parternih polj je bila zanimivejša kasnejša ureditev vrta. Vrt je bil v obdobju ob prelomu stoletja razdeljen na osem enakomerno porazdeljenih kvadratnih polj, pri čemer so bila zgornja oziroma severo-zahodna štiri polja zvezdasto členjena na manjša trikotna polja, ki so bila na zunanjih robovih najbrž zasajena s po dvema manjšima drevesoma. Pri spodnjih oziroma jugo-vzhodnih štirih poljih sta bili skrajno vzhodni polji prav tako zvezdasto členjeni, zunanji robovi trikotnih polj pa so bili najbrž zasajeni s po enim drevesom. Zahodni dve polji spodnjega dela vrta sta bili kvadratni tratni ploskvi, znotraj katerih je bil vzorec stiliziranih cvetličnih ornamentov, verjetno izveden z zasaditvijo.

Oblikovanje vzorcev temelji na vzorcih nekdanje ureditve, s prilagajanjem obstoječi situaciji in upoštevanju izhodišč in ciljev naloge. Izpeljave uporabljenih vzorcev izvornih ureditev so predstavljene v spodnji razpredelnici.

Izbor vzorcev za zgornji del ureditve je podrejen obstoječima objektoma, ki zasedeta dobršen del zahodnih dveh parternih polj, poleg tega njuna umestitev v prostor predstavlja višinsko razgiban teren. Vpeljava kakršnega koli vzorca v ti dve polji ne bi bila prepoznavna, zato se odločim za tratno površino z zasaditvijo, ki podpira arhitekturo kulturne dediščine Bazen v severnem parternem polju ter tratno ploskev z zasaditvijo, ki zastira poglede na vhode servisnega objekta kotlovnice, po zgledu parkovne ureditve, ki se odpira proti jugo-vzhodnemu delu parka. Nova zasaditev hkrati poudarja osrednjo parkovno os. Vzhodni dve polji zgornjega dela ureditve ležita na tratni površni med Oranžerijo, Bazenom in odprtim jugo-vzhodnim delom parka, kjer bi členitev znotraj parternih polj že prišla do izraza. Ker

za zahodni dve polji izberem tratno ploskev z zasaditvijo v nepravilnih vzorcih ob objektih, izberem za vzhodni dve polji zvezdasto členjen vzorec.

Pri členitvi spodnjega dela zasnove v vzorcu izvorne ureditve, se ne odločim za stilizirano obliko izvornih parternih polj, saj pravilna pravokotna parterna polja na stičiščih ne tvorijo centralnih motivov, ki ponujajo ob novem programu v Oranžeriji različne možnosti uporabe. Poustvaritev torej upodablja izvorno obliko parternega polja, katerih vsebina se lahko prilagaja letnemu času s čimer bi se spreminjal tudi vzorec znotraj polj medtem, ko polja med seboj tvorijo ortogonalno mrežo s centralnimi motivi na stičiščih.

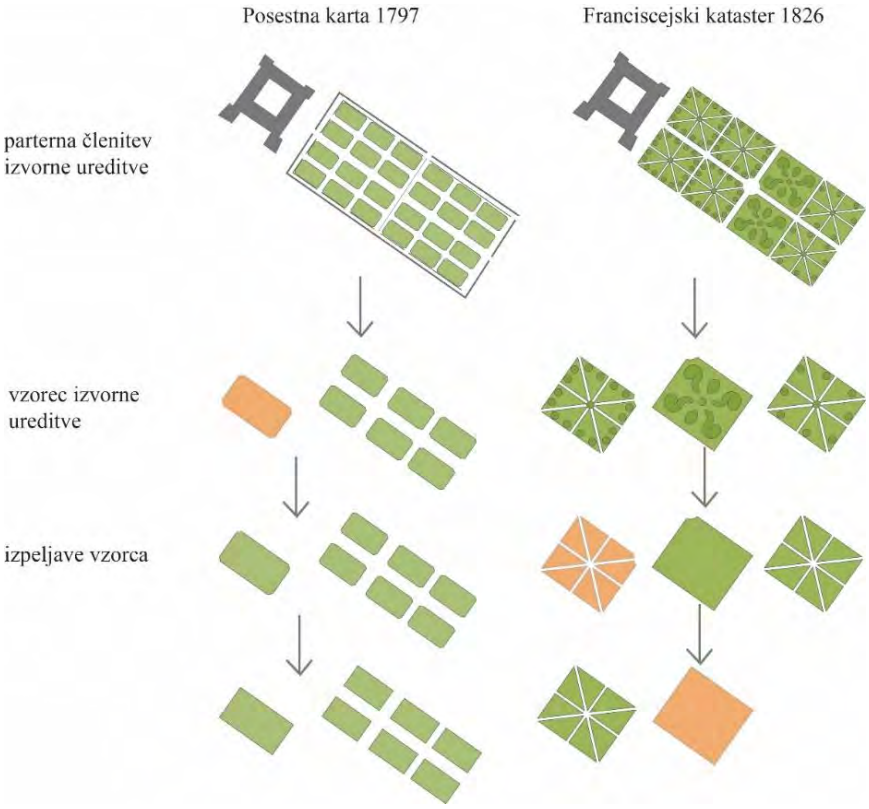

Slika 35: Variacije izpeljav vzorcev parterrnih členitev izvornih ureditev

5.6 PREDOLG PROGRAMA

Nova ureditev je skupaj z Oranžerijo kulturni spomenik razsvetljencu Žigu in botaniku Karlu Zoisu, ki predstavlja tako veličino in razvoj krajinsko arhitekturnega oblikovanja na Brdu, pomen bratov Zois za brdski park ter njuno vlogo za razvoj znanosti na slovenskem ozemlju. Nov kulturni program, s katerim se spremeni namembnost objekta Oranžerija, bi tako pripomogel k prepoznavnosti Brda, kot edinstvenega spomenika kulturne dediščine. Poustvarjena struktura vrta s predlaganim programom predstavlja dodano vrednost parka. Posledično zahteva premišljeno in celostno presojanje vplivov načrtovanih posegov v parkovno zasnovo ožjega obravnavanega območja in celotnega parka, kar je za kulturni spomenik državnega pomena edino dopustno ravnanje.

5.7 PREDLOG VPELJAVE IZBRANIH VZORCEV PRETEKLIH ZOISOVIH UREDITEV V OBSTOJEČI PROSTOR IN ČAS OBRAVNAVANEGA AMBIENTA

Slika 36: Pomanjšana situacija izseka nove parkovne ureditve

Predlog poustvaritve izjemnih Zoisovih ureditev vzhodnega vrtnega parterja združi, na podlagi proučitve nekdanjih ureditev in današnjih potreb prostora in časa, izbrane vzorce v zaključeno celoto. Celotna ureditev temelji na poustvarjanju vzorcev in gabaritov nekdanjih ureditev, s katerimi se tvori osrednja os proti Predosljam, vsebinsko pa je ureditev podrejena programom v objektih Bazen in Oranžerija. Poustvarjeni vzorci se nizajo na os iz vzhoda proti zahodu tudi kronološko. Obiskovalec vstopi v poustvarjeni ambient najstarejšega poznanega vzorca vrta, kateremu sledi zvezdasti vzorec kasnejše ureditve in na koncu tratni parter z zasaditvijo v nepravilnih vzorcih, ki predstavlja vpeljavo modnih tratnih parterjev na prelomu 18. v 19. stoletje. Vse do danes so se na Brdu ohranili glavni gabariti in struktura nekdanjih Zoisovih ureditev, ki so bili v osrednjem delu parka obnovljeni med leti 2007 in 2009 medtem, ko so v vzhodnem delu parka še vedno zabrisani.

Obravnavano območje je danes del odprte travne površine med Oranžerijo, južnim grajskim parterjem, južno mejo parka in vstopnim območjem. Umestitev nove parkovne zasnove na enotno odprto površino bi lahko pomenila razpad celote na tri ločena območja – jugo-vzhodni odprti del parka, poustvarjen vrt ter manjšo tratno površino severno od vrta. Predlog nove ureditve zato poustvarja vzorce nekdanjih ureditev ne pa tudi fizičnega stanja.

Celotno območje ureditve je nivojsko ločena tratna ploskev iz katere se dvigajo parterna polja. To so dvignjene tratne ploskve, ki med seboj tvorijo mrežo zatravljenih poti. Razen v zahodnih dveh parternih poljih, zasaditve znotraj ureditve ni, je pa možna postavitev posodovk v toplem delu leta, kar je tudi namen oživitve starega programa in vpeljave novega v Oranžeriji. Iz tratne površine dvignjene manjše tratne ploskve ne definirajo rabe prostora, temveč dopuščajo različne možnosti. Nova ureditev poudari osrednjo prostorsko os grad – cerkev v Predosljah, odpre pogled na grad z osi in je, skupaj z Oranžerijo, spomenik bratoma Zois.

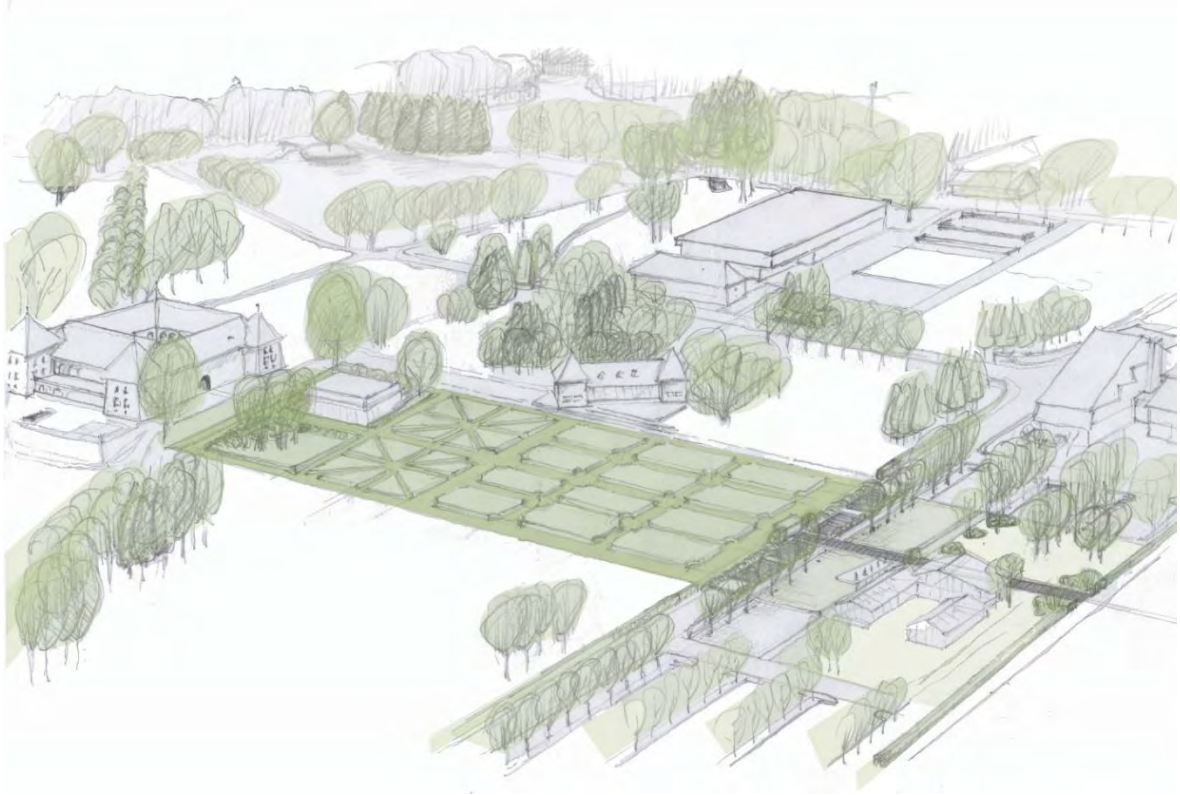

Slika 37: Pogled na novo ureditev z jugovzhoda

Slika 38: Pogled z osi grad - Predoslje na cerkev svetega Siksta

5.7.2 Detajl parternega polja

Nova parkovna zasnova predlaga poustvaritev parternih polj v obliki nivojsko razgibanih tratnih ploskev. Vzhodno, južno in zahodno območje ob gradu so nivojsko nižja območja, zato se osnovna tratna ploskev nove ureditve na stiku z grajsko ploščadjo začne proti vzhodu spuščati do nivoja terase ob Bazenu. V vzhodni polovici ureditve se osnovna ploskev blago dviga proti vzhodnemu robu novega vrta. Parterna polja geometrijskih oblik se dvigajo iz osnovne ploskve pod kotom 25° in so večinoma dvignjene med 40 in 50 centimetri, odvisno od nagiba osnovne ploskve.

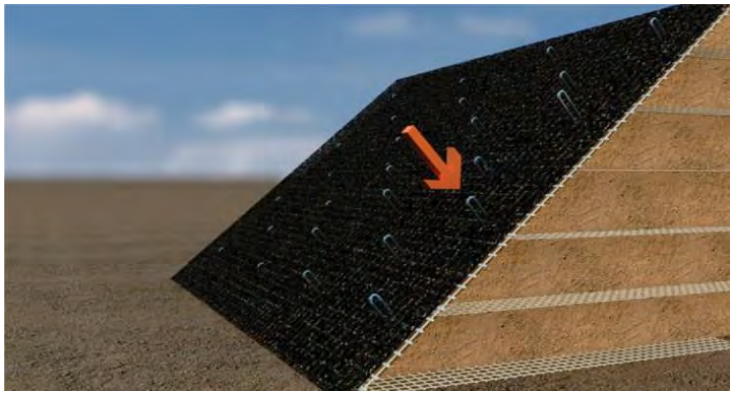

Slika 39: Primer izvedbe konstrukcije dvignjene tratne ploskve (NAUE ..., 2011)

Zgornja slika prikazuje primer konstrukcije dvignjene tratne površine, ki preprečuje erozijo, spiranje in deformacije oblike, tudi ob stalnih zmernih obremenitvah, kot so hoja in košnja. Dvignjene tratne ploskve je treba utrditi s horizontalnimi armaturnimi mrežami, med katerimi so utrjene plasti izbrane zemeljske mešanice. Vrhnja plast novo oblikovanega terena je utrjena živica prekrita s proti erozijsko mrežo in tridimenzionalno rogoznico, kar preprečuje drsenje, izpiranje zemlje in povrhnjice, omogoča hitro rast vegetacije in preprečuje njeno erozijo ob hudih nalivih. Mreža se dodatno pritrdi s klini, ki strma pobočja še ojačajo. Poleg naštetih posegov je deformacijo oblike dvignjenih tratnih ploskev, predvsem klančin, možno preprečiti še z distančniki (Copek, 2016; Erosion …, 2010).

5.8 PREDLOG PREUREDITVE VSTOPNEGA OBMOČJA POSESTVA

Ponovno obujeno osrednjo prostorsko os na vzhodnem robu novo nastalega vrta, prekine pas vstopnega dela posestva, znotraj katerega predlagam strukturno in programsko preureditev ožjega območja ob osi.

Vzhodni rob novo ustvarjenega vrta se zaključi z nižje striženo živo mejo kot fizično bariero, ki ne omejuje pogledov. Meja med vstopnim in parkovnim delom parka teče po vzhodnem robu nekdanje vrtne ureditve. Na stičišču obeh območij se uredi nova vstopna točka v park, ki je namenjena predvsem obiskovalcem parka, ne pa tudi uporabnikom ostalih storitev, ki jih nudi upravljavec. Z nove vstopne točke se odpirajo pogledi na celotno zasnovo

poustvarjenega ambienta z zaključkom v vzhodnem grajskem pročelju proti zahodu ter na cerkev svetega Siksta v Predosljah proti vzhodu.

V objektu vrtnarije, ki se pripenja ob osrednjo os grad – Predoslje predlagam nov program, dejavnost vrtnarije pa se zmanjša na vzhodni krak objekta. V zahodnem kraku in severnem delu objekta se uredi informacijska točka, ki vključuje vratarnico, blagajno, izposojevalnico koles in električnih avtomobilov ter toaletne prostore prijazne vsem skupinam uporabnikov. Del objekta se nameni tudi trgovini, kjer lahko obiskovalec kupi spominke, gradivo o parku Brdo in njegovi zgodovini ali domače, na Brdu pripravljene izdelke.

Z ureditvijo vratarnice v objektu vrtnarije, se odstrani vratarnica ob glavnem vhodu v park, nasproti vhoda hotela. Recepcija hotela, z ureditvijo blagajne in informacijske točke v objektu vrtnarije, prevzame zgolj svojo primarno vlogo. Z lociranjem pomembnih vstopnih dejavnosti na stičišče nove parkovne ureditve in parkirišča, lahko omejimo promet severno od nove ureditve ob osrednji osi. Posledično se v območju med južnim velikim parkiriščem in manjšim parkiriščem južno od hotela, odstranijo vsa parkirna mesta. Promet severno od nove ureditve je omejen na goste hotela in kongresnega centra ter protokolarne dogodke. Obstoječo makadamsko cesto za vzhodno mejo posestva, ki se že uporablja kot dostavna pot, se uredi v dostavno in servisno pot. Za osebje, obiskovalce parka in uporabnike ostalih storitev se poveča južno parkirišče. Organizacijsko in logistično za upravljavca takšna ureditev predstavlja veliko prednost.

Preurejeni del vstopnega območja je razdeljen v tri pasove v smeri sever-jug. Prvi pas predstavlja obstoječe cestišče in je najožji. Drugi pas je s travnimi tlakovci utrjeno obstoječe parkirišče in cestišče ob objektu vrtnarije. Vse od travnih tlakovcev do posestne meje se razprostira tretji in najširši pas. Lokacija objekta vrtnarije upošteva gabarite nekdanje vrtne ureditve in sega od osrednje osi grad – Predoslje na severu, do osi južne meje poustvarjenega ambienta. Gabarite nove vrtne ureditve v vstopnem delu parka, nakazujejo tudi z granitnimi kockami tlakovani pasovi v cestišču, med katerimi izstopa osrednja os grad – Predoslje. Območje severno in južno od vrtnarije ostanejo tratne ploskve zasajene s posameznimi ali manjšimi gručami dreves.

6 SKLEP IN RAZPRAVA

Diplomska naloga izhaja iz predpostavke, da je bilo najvrednejše obdobje parka Brdo v času krajinskih ureditev in vsebinskih programov v času delovanja baronov Žiga in Karla Zoisa, o velikem deležu katerih nam pričajo le še ohranjena gradiva, kot so kartografski prikazi, slikovno gradivo in ohranjeni rokopisi. Da je bil formalen vrt pomemben element krajinske ureditve lahko sklepamo na podlagi preciznosti izrisa Posestne karte iz leta 1797 in Franciscejskega katastra iz leta 1826, kjer je kljub temu, da so vrtni elementi že stilizirani, prikazana ornamentika dveh parternih polj, ki se od ostalih bistveno razlikuje. Na pomen vrta kaže tudi dejstvo, da je bil lociran ob os vzhod zahod, ki je povezovala grad s cerkvijo v Predosljah in je bila primarna os vse do prve polovice 20. stoletja, ko je bila izpostavljena južna os gradu. O pomenu vrta pričajo tudi ohranjeni rokopisi in neposredna bližina Oranžerije. Iz naštetih vzrokov in na podlagi ocene strokovnjakov je obnova Zoisovega formalnega vrta vzhodno od dvorca pomembna z vidika dojemanja duha in vsebinskega pomena nekdanje ureditve, s čimer je potrjena tudi hipoteza, ki predpostavlja, da je najvrednejše obdobje krajinskih ureditev na Brdu iz časa Zoisov.

Ohranjene kartografske zapise ter originale Zoisovih pisem, beležk in korespondenc povzemajo in razlagajo različni avtorji, ki so park Brdo in njegovo zgodovino podrobno proučevali. Na začetku naloge predpostavljamo, da so to zanesljivi in verodostojni viri, na podlagi katerih lahko dobimo vse potrebne informacije za pripravo predloga poustvaritve. Pri metodi primerjanja interpretacij vrtnih prvin ugotavljam odstopanja nekaterih navedb izbranih virov. Verodostojnost takih navedb pa je vprašljiva zato je ta hipoteza delno ovržena, saj se je treba do navedenih podatkov kritično opredeliti.

Zaradi pomanjkanja podatkov in spomeniške substance obravnavanega območja ter kasneje zgrajenega objekta Bazena, je ena temeljnih predpostavk diplomske naloge, da rekonstrukcija vrta ni izvedljiva in je edina možna oblika spomina na nekdanji vrt poustvaritev zasnove v novem oblikovalskem jeziku, ki bo upošteval zgodovinski kontekst in vzpostavil spoštljiv in ustvarjalen odnos do preteklosti in v svojevrstnem dialogu nadgradil zasnovo zgodovinskega ambienta. S premišljenim izborom metode obnove potrdimo tretjo hipotezo, ki trdi, da je pri pomanjkljivih podatkih izbor metode obnove ključnega pomena.

Park Brdo je eden najbolje ohranjenih spomenikov vrtne arhitekture na Slovenskem. Pestro zgodovinsko dogajanje na Brdu in posledično svojstveno oblikovanje krajine pod vplivom različnih slogovnih in družbeno političnih razmer so temelj za razumevanje današnjega stanja parka. Naloga predpostavlja, da je opuščeni del znamenitega Zoisovega parka na Brdu pri Kranju, formalni vrt, pomemben za razumevanje pomembnosti zgodovinskega ambienta kot celote in pomembnosti bratov Zois za razvoj slovenske znanosti. Naloga zato podrobneje proučuje območje parka vzhodno od gradu, o katerem je najmanj znanih podatkov in bi z njegovo obnovo ter novim programom pomenil dodano vrednost parka, kar potrjuje prvo delovno hipotezo.

Predlog obnove izjemnih Zoisovih ureditev vzhodnega vrtnega parterja združi izbrane vzorce, na podlagi proučitve nekdanjih ureditev in današnjih potreb prostora in časa, v zaključeno celoto. Koncept ureditve temelji na poustvarjanju vzorcev in gabaritov nekdanjih ureditev, s katerimi se tvori osrednja os proti Predosljam. Vsebinsko je ureditev podrejena programom ohranjenih objektov Bazen in Oranžerija. Vse do danes so se na Brdu ohranili glavni gabariti in struktura nekdanjih Zoisovih ureditev, ki so bili v osrednjem delu parka obnovljeni med leti 2007 in 2009 medtem, ko so v vzhodnem delu parka še vedno zabrisani. Predlog obnove parka ob vzhodni osi potrjuje možnost soobstoja obstoječih objektov in nove parkovne zasnove v gabaritih izvornih ureditev, s čimer je potrjena tudi zadnja delovna hipoteza.

7 POVZETEK

Diplomska naloga na kratko predstavi zgodovino vrtne umetnosti na območju Slovenije, odnos do spomenikov vrtnoarhitekturne dediščine na slovenskem in načine obnove tovrstnih kulturnih spomenikov. S predstavitvijo načinov obnove in obstoječega stanja obravnavane parkovne ureditve na Brdu pri Kranju, je argumentiran izbor najprimernejše metode, reinterpretacije ali poustvaritve. Predlog poustvaritve nekdanje parterne ureditve vzhodno od dvorca, pa je glavni cilj diplomske naloge.

Brdo pri Kranju velja za enega najpomembnejših spomenikov kulturne dediščine pri nas, nedvomno pa je edinstven primer ohranjene krajinsko arhitekturne ureditve. Izvor brdske gospoščine sega v 15. stoletje, dvor Brdo pa je bil prvič omenjen leta 1446. Brdo je bilo skozi zgodovino prizorišče pomembnih dogodkov in srečanj mnogih pomembnih osebnosti, zato naloga povzema ključne zgodovinske podatke o nastanku Brda in prvega renesančnega dvorca na Kranjskem ter podatke o najpomembnejših lastnikih posestva.

V nadaljevanju naloga podrobneje predstavi zgodovino krajinsko arhitekturnih ureditev na posestvu Brdo, predvsem obdobja iz časa rodbine Zois, ki je krajinsko ureditev parka Brdo najbolj zaznamovalo. Izvorna ureditev namreč kaže na visoko raven krajinskega oblikovanja. V 19. in 20. stoletju je sledila vrsta posegov, ki so dodobra okrnili podobo nekdanje izjemne krajinske ureditve, kljub temu so se bistvene strukturne značilnosti ohranile do danes. Brdo je torej primer parka, kjer lahko razberemo palimpsestno strukturo oblikovnih značilnosti različnih preteklih ureditev, ki so pustile v parkovnem prostoru prevladujoč pečat.

Širše območje obravnave diplomske naloge je krajinski park Brdo pri Kranju, ožje obravnavano območje pa je ambient nekdanje formalne vrtne ureditve ob vzhodni osi gradu. Glavni predmet obravnave je možnost poustvaritve Zoisovega formalnega vrta oziroma kakšna pojavna oblika poustvaritve vrta bi ob potrebah današnjega in jutrišnjega dne še vedno poustvarjala duha nekdanjega prostora z upoštevanjem dejstva, da bi bila oblikovna in vsebinska ponovitev nekdanje ureditve zavajajoča z vidika dojemanja avtentičnosti zasnove. Pomembna je tudi oblikovna in vsebinska povezava z obstoječim prostorom v širšem kontekstu.

S proučevanjem različnih virov sem ugotovila, da interpretacije razpoložljivih zgodovinskih kartografskih virov iz tega obdobja niso enotne, zato v nadaljevanju naloge predstavim primerjavo navedb različnih virov. Kot dodatna izhodišča so predstavljeni tudi dokumenti vezani na varovanje kulturnega spomenika ter pretekli predlogi razvoja in ureditve parkovne in programske zasnove Brda. Pri tem ugotovim, da se je zavest o pomenu posledic nepremišljenih posegov v parkovno zasnovo, nekoliko dvignila, pri čemer je nedvomno odigral veliko vlogo pričetek sodelovanja z Biotehniško fakulteto, Oddelkom za krajinsko arhitekturo.

Poznavanje zgodovine in razvoja parkovne ureditve Brda je izjemnega pomena pri načrtovanju nove parkovne ureditve kot reminiscence na nekdanji vrt. Enako pomembno je tudi razumevanje virov. Glavni viri pri snovanju koncepta nove ureditve so bili trije kartografski viri iz različnih obdobij zgodovine. Nekdanji znameniti Zoisov vrt, kot glavni predmet obnove, prikazan na Posestni karti iz leta 1797, je nadomestila zgodnjebaročna ureditev, prikazana na Franciscejskem katastru iz leta 1826. Po letu 1826 so vrt očitno opustili, saj ga na upodobitvah s preloma stoletja ni več zaslediti. Po prepoznanih glavnih kompozicijskih značilnosti preteklih zasnov in sedanje ureditve, naloga predstavi osnovna izhodišča pri snovanju zasnove nove ureditve, pri čemer nekatera predstavljajo tudi glavne probleme, zaradi katerih popolna obnova nekdanje ureditve ni mogoča. Izmed predstavljenih ciljev naloge izstopa izdelava predloga poustvaritve nekdanje ureditve, ki bo predstavljala krajinski razvoj izbranega ožjega območja parka ter njegove pojavne oblike, hkrati pa bi se nova ureditev v najboljši možni meri vpela v širši prostorski kontekst. S tem predlogom bi bila podana osnovna oblikovalska in programska izhodišča za izdelavo konkretnega načrtovalskega projekta in kakovostnega konservatorskega projekta. Za dosego cilja so opravljene analize možnosti poustvaritve nekdanjih vzorcev v obstoječem prostoru z upoštevanjem glavnega izhodišča, ki ohranja objekt Bazen, saj je kljub manjši spomeniški vrednosti del kasnejše zgodovine Brda.

Na podlagi rezultatov analiz, upoštevanja obstoječe strukture prostora, visoke mere spoštovanja do preteklih ureditev, je predstavljen predlog poustvaritve nekdanje formalne ureditve v sodobnem oblikovalskem jeziku. Nova ureditev in program bi kot nedeljiva dela celostne ureditve poustvarjala duha nekdanjega časa in ambienta. Tako je uresničen glavni cilj in namen naloge, in sicer predstavitev predloga obnove nekdanje ureditve, ki bo predstavljal dodano vrednost parku in pripomogel k prepoznavnosti zgodovinskega pomena Brda pri Kranju.

8 VIRI

8.1 CITIRANI VIRI

Belmont inženiring d.o.o. 2016.
http://www.belmont.si/ (23.8.2016)

Copek G. 2016. ″Deformacije dvignjenih tratnih ploskev.″ Naklo, Belmont (osebni vir, 23.8.2016)

Brdo pri Kranju predlogi ureditve parka. 2004. Študentska delavnica. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta Brdo. JGZ Brdo, Protokolarne storitve RS: katalog

Dešnik S. 1995. Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji. Ljubljana , Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino: 155 str.

Dobrilovič M. 1999. Prenova parternih polj na južni strani gradu. Brdo pri Kranju, Protokolarni servis Brdo (interno gradivo)

Dobrilovič M. 2002. Začetki uvajanja tujerodnih rastlinskih vrst in njihov vpliv na vrtno oblikovanje na Slovenskem. Magistrsko delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta: 102 str.

Dobrilovič M. 2003. Rastlinsko gradivo prvega botaničnega parka na Slovenskem – Brda pri Kranju. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, Kmetijstvo, 81, 2: 277-286

Dobrilovič M. 2013. Rastlinsko gradivo baročnih vrtov na Slovenskem. V: Vrtna arhitektura 18. stoletja v srednji Evropi: raziskovanje, rekonstruiranje, ohranjanje: zbornik mednarodnega simpozija, dvorec Dornava 2011. Ljubljana, Slovensko konservatorsko društvo: 74-85

Erosion control, SECUMAT® The Green Skin and Desert Skin Solution for Slopes. 2010. Espelkamp-Fiestel, Nemčija, NAUE GmbH & Co: 4 str. (predstavitveni katalog, interno gradivo Belmont)

Flis K. 2012. Obuditev parka ob dvorcu Bukovje pri Dravogradu. Diplomska naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta: 114 str.

Gašperlin M. 2010. Romantičnost v oblikovanju vrtov. Diplomska naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta: 75 str.

Gazvoda D. 1996. Persistent urban landscapes, Ljubljana (Slovenia). The Doctor of Design Program in partial Fulfillment of the requirements fort he degree of Doctor of Design. Cambridge, Massachusetts. Graduate School of Design, Harvard Universtity: 295 str.

Generalni razvojni koncept. 1990. Habjančič I. (ur.). Brdo, Servis za protokolarne storitve (interno gradivo)

Hafner A. 1992. Konservatorski vidik pri obnovi objektov vrtnoarhitekturne dediščine. V: Parki – umetnost oblikovanja prostora. Ljubljana, RES: Publikacije Restavratorskega centra Republike Slovenije: 7-15

Jakič I. 1999. Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine. Dopolnjeni ponatis. Ljubljana, DZS: 460 str.

Jakič I. 2001. Sto gradov na Slovenskem. Ljubljana, Prešernova družba: 223 str.

Kolšek A. 2004. Razsvetljenska knjiga Žige Zoisa na Brdu. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 52, 2: 157-166

Kolšek A. 2005. Simbolika vrtne umetnosti na slovenskem prostoru. Poligrafi, 10, 38: 107-119

Kolšek A. 2006. Romantično krajinsko oblikovanje: krajina po habsburško: monografija. Delo, 48, 99: 18

Konservatorski načrt. Mapa 01. Brdo pri Kranju – Posestvo gradu Brdo. 2012. Ljubljana. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije: 118 str.

Koruza N. 2009. Brdo pri Kranju – Posestvo gradu Brdo. V: Po zgodovinskih parkih in vrtovih Slovenije. Ljubljana: 51-55

Kučan A., Kolšek A., Ogrin D., Šiftar A., Trbižan G. 2006. Idejna zasnova za prenovo parka Brdo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta (interno gradivo)

Kučan A., Ogrin D., Šiftar A., Trbižan G. 2007. Park Brdo pri Kranju – Načrt sanacije in odstranjevanje drevnine. Ljubljana, Oddelek za krajinsko arhitekturo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani, JZG Protokolarne storitve Republike Slovenije (interno gradivo)

Kučan A. 2013. Novo in staro – načrtovalske dileme pri prenovi zgodovinskih parkov in vrtov. V: Vrtna arhitektura 18. stoletja v srednji Evropi: raziskovanje, rekonstruiranje, ohranjanje: zbornik mednarodnega simpozija, dvorec Dornava 2011. Ljubljana, Slovensko konservatorsko društvo: 120-129

Kulturnovarstvene smernice k programskim zasnovam za ureditveni načrt Brdo pri Kranju. 2001. Kranj, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj

Lesničar – Pučko T. 2016. Dr. Ana Kučan, krajinska arhitektka: Najbolj me je prekalil študij na Harvardu. Dnevnik https://www.dnevnik.si/1042741503/kultura/arhitektura/dr-ana-kucan-krajinska-arhitektka-najbolj-me-je-prekalil-studij-na-harvardu (26.62016)

Marolt T., Čadež T., Bohinc A., Jagodic F., Česen M., Bezenšek M. 2010. Park Brdo pri Kranju – koncept urejanja: 2010 – 2020. Kranj, JGZ Protokolarne storitve Republike Slovenije: 32 str.

Marolt T. 2016. ″Urejanje parka Brdo pri Kranju.″ Kranj, Brdo pri Kranju (osebni vir)

NAUE m^3 secugrid® reinforced slope and retaining wall systems. 2011. Espelkamp-Fiestel, Nemčija, NAUE GmbH & Co: 4 str. (predstavitveni katalog, interno gradivo Belmont)

Odlok o razglasitvi posestva Brdo pri Kranju za kulturni spomenik državnega pomena. 2008. Ur. l. RS, št. 21/08

Ogrin D. 1992. Evropski tokovi vrtne umetnosti in njihovi odmevi v Sloveniji. V: Parki – umetnost oblikovanja prostora. Ljubljana, RES: Publikacije Restavratorskega centra Republike Slovenije : 17-25

Ogrin D. 1993. Vrtna umetnost sveta: pregled svetovne dediščine. Ljubljana, Pudon. EWO: 400 str.

Ogrin D. 1995. Smisel slovenske krajinsko-arhitekturne dediščine. V: Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji. Ljubljana , Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino: 7-13

Peternel S. 2011. Predlog ureditve parka dvorca Dol pri Ljubljani. Diplomska naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta: 87 str.

Plestenjak M. 2008. Zgodovinski razvoj botaničnih vrtov v Sloveniji. Diplomska naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta: 40 str.

Praprotnik N. 1988. Botanik Karel Zois. Proteus, 51, 3: 83-88

Praprotnik N. 2004. Botanični vrt Karla Zoisa na Brdu. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 52, 2: 167-174

Pravilnik o določitvi in varstvu naravnih vrednot. 2004. Ur. l. RS št. 111/04

Rajšp V., Serše A., Ficko M. 1998. Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763 – 1787. 1998. Zvezek 4. Sekcija 160 (kartografsko gradivo). Ljubljana, Znanstveno raziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije. Kranj, Gorenjski tisk: 21 zvd.

SI AS 176 Franciscejski kataster za Kranjsko, 1823-1869 (Fond). 2016. http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?id=23253 (11.8.2016)

Slana L. 1996. Brdo pri Kranju. Ljubljana, Arterika: 131 str.

Slana L. 2009. Brdo pri Kranju. Ljubljana, Mladinska knjiga Založba: 196 str.

Slana L., Marolt T. 2015. Pol tisočletja gradu Brdo pri Kranju. Brdo pri Kranju (Stalna razstava zgodovine Brda v parku Brdo)

Smole M. 1982. Graščine na nekdanjem Kranjskem. Ljubljana, DZS: 712 str.

Stele F. 1923. Umetnost in Slovenci (Kulturnozgodovinski poskus). Dom in svet, 36, 6: 182-196

Strgar J. 1994. Tivoli, ljubljanski mestni park. ČZP Kmečki glas, Ljubljana: 123 str.

Strateški razvojni načrt javnega gospodarskega zavoda Protokolarne storitve Republike Slovenije 2003 – 2008. 2003. (Interno gradivo.) Purič I. (ur.): 17 str.

SSKJ. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=se&hs=276 (23.5.2016)

Šturm T. 2003. Problematika obnove zgodovinskih parkov in vrtov v Sloveniji. Diplomska naloga. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta: 101 str.

Šturm T. 2013. Sodobno oblikovanje v zgodovinskih vrtovih. V: Vrtna arhitektura 18. stoletja v srednji Evropi. Zbornik mednarodnega simpozija, dvorec Dornava 2011: 138-145

Toman V. 2004. Kritična analiza vrtno-arhitekturnih upodobitev pri Valvasorju in Vischerju. Diplomska naloga. Ljubljana, Biotehniška fakulteta: 101 str.

Tominec I. 1955. Botanik Karel Zois, glasnik cvetne lepote naših Alp. Planinski vestnik 55, 9: 453-456

Umek E. 1992. Arhivsko gradivo – vir za preučevanje parkov s posebnim ozirom na graščino Dol. V: Parki – umetnost oblikovanja prostora. Ljubljana, RES: Publikacije Restavratorskega centra Republike Slovenije: 43-47

Uredba o ekološko pomembnih območjih. 2004. Ur. l. RS št. 48/04

Uredba o spremembah in dopolnitvah Uredbe o posebnih varstvenih območjih (območjih Natura 2000). 2014. Ur. l. RS št. 3/14

Uredba o spremembi in dopolnitvi uredbe o priznanjih in nagradah na področju varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami. 2001. Ur. l. RS št. 76/01

Uredba o ustanovitvi lovišča s posebnim namenom Brdo pri Kranju. 2004. Ur. l. RS št. 114/04

Valvasor J. V. 1995. Topographia Ducatus Carnioliae modernae [slikovno gradivo] = Topografija sodobne Vojvodine Kranjske. (Faksimile, original 1679.) Ljubljana, Mladinska knjiga: 316 str.

Valvasor J. V. 2001. Topografija Kranjske [slikovno gradivo]. (Faksimile, drugi natis, original 1678-1679.) Ljubljana, Tiskarna Mladinska knjiga: 360 str.

Valvasor J. V. 2008. Iconotecha Valvasoriana, XVII. zvezek. (Faksimile, original 1685.) Ljubljana, Fundacija Janez Vajkard Valvasor: 464str.

Valvasor J. V. 2011. Čast in slava vojvodine Kranjske III. (1. izdaja, 1. natis, original 1689.) Ljubljana, Zavod dežela Kranjska, Gorenjski tisk: 3. zv.

Vardjan F. 1992. Restavriranje parkov v Sloveniji. V: Parki – umetnost oblikovanja prostora. Ljubljana, RES: Publikacije Restavratorskega centra Republike Slovenije: 27-42

Veliki slovar tujk. 2002. Tavzes M. (ur.). Ljubljana, Cankarjeva založba: 1303 str.

Vodnik po fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor. 2009. Tovšak S. (gl. ur.). Maribor, Pokrajinski arhiv, Ministrstvo za kulturo RS: 924 str.

Zakon o varstvu kulturne dediščine. 2008. Ur.l. RS, št. 16/08

8.2 DRUGI VIRI

Berrall S. J. 1978. The garden – An Illustrated History. Kingsport, Tennessee, Penguin Books: 388 str.

Hennebo D., Hoffmann A. 1965. Geschichte der Deutschen gartenkunst – Der architektonische garten. Hamburg, Broschek Verlag: 431 str.

Kačičnik G. A. 2004. Gospostvo Brdo v luči franciscejskega katastra. Ljubljana, Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 52, 2: 175-184

Konservatorski načrt. Mapa 02. Brdo pri Kranju – Posestvo gradu Brdo. 2012b. Ljubljana. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije: 70 str.

Konservatorski načrt. Mapa 04. Brdo pri Kranju – Posestvo gradu Brdo. 2012b. Ljubljana. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije: 70 str.

Kučan A. 2007a. Kongresno protokolarni center Brdo pri Kranju – načrt krajinske arhitekture št. 04/06 – KA. Bevk Perović arhitekti d.o.o. Ljubljana, JGZ Protokolarne storitve Brdo pri Kranju (interno gradivo)

Kučan A. 2007b. Obnova vrtnarije – nadomestna gradnja steklenjakov s konzolnimi napušči in ureditev parkirišča – MAPA 2 / krajinska arhitektura. Arhé d.o.o. Ljubljana, JGZ Protokolarne storitve Brdo pri Kranju (interno gradivo)

Lazar J. 1960a. Prispevek k flori alg Slovenje. Biološki vestnik: glasilo slovenskih biologov, 7, 1: 17-28

Lazar J. 1960b. Pripombe k razvoju heterokontnega rodu Ophioytium naegeli. Biološki vestnik: glasilo slovenskih biologov, 7, 1: 11-15

Orser C. E. 1996. Images of the Recent Past. Readings in Historical Archaeology. Alta Mira Press. Oxford, England: 371-381 https://books.google.si/books?hl=en&lr=&id=6S7hRdinkPEC&oi=fnd&pg=PA371&dq=reinterpretation+of+historical+garden&ots=QtqGB-IddU&sig=XWVytmOf25Me5VG9FFRpXU5Fquw&redir_esc=y#v=onepage&q=reinterpretation%20of%20historical%20garden&f=false (23.5.2016)

Petkovšek V. 1960. Začetki botanične vede pri Slovencih. Ljubljana. Univerza: 11-23

Pirkovič J. 2011. Predstavljanje dediščine in njenega varstva javnosti. Skripta za strokovne izpite: 9 str.

Preinfalk M. 2004. ″To in nič drugega je volja gospode″. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 52, 2: 151-156

Steska V. 1919. Baron Žiga Zois: (1747-1819). Dom in svet, 32, 9: 277-288

Turner T. 2005. Garden history refrence encyclopedia. 2014 pdf edition. https://books.google.si/books?id=2q98CAAAQBAJ&pg=PT4280&lpg=PT4280&dq=recreation+of+historical+garden&source=bl&ots=hInjQlLqmP&sig=aBCSRzAryv8BgOdHNOWB84-aDiA&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwjO2PXiiPLMAhXJVxoKHbmRASwQ6AEIRzAG#v=onepage&q=recreation%20of%20historical%20garden&f=false (24.5.2016)

Gardens and landscapes
http://www.english-heritage.org.uk/learn/conservation/gardens-and-landscapes/

ZAHVALA

Za strokovno pomoč in nasvete pri izdelavi diplomske naloge se zahvaljujem mentorici prof. dr. Ani Kučan, doc. Darji Matjašec za vso strokovno pomoč v zadnjih dveh letih ter doc. dr. Valentini Schmitzer za komentarje in mnenje.

Za pomoč pri zbiranju gradiva in informacij o parku Brdo, se iskreno zahvaljujem tudi asistentu dr. Marku Dobriloviču in strokovnemu delavcu JGZ Brdo, Tomažu Maroltu.

Hvala moji družini za razumevanje in organizacijsko pomoč.

Hvala vsem prijateljem za pomoč pri prevajanju, lektoriranju in reševanju tehničnih težav. Hvala Meta za vse pogovore in pomoč na poti k zaključku študija.

PRILOGE

PRILOGA A
TLORIS OBSTOJEČEGA STANJA PARKA

M 1:2000

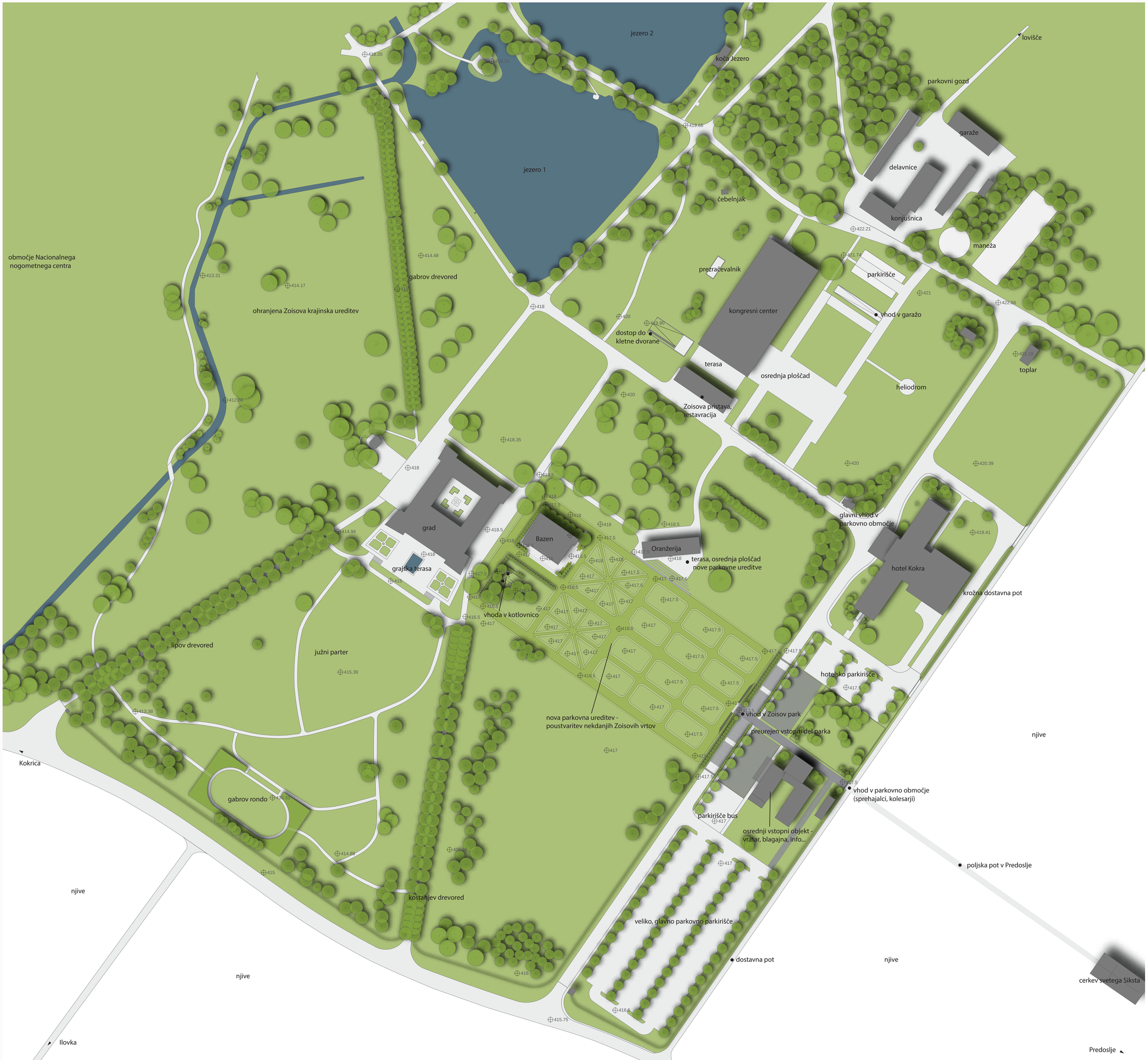

PRILOGA B
TLORIS NOVE UREDITVE ZOISOVEGA VRTA - širše obravnavano območje

M 1:1000

⊕ nadmorske višine

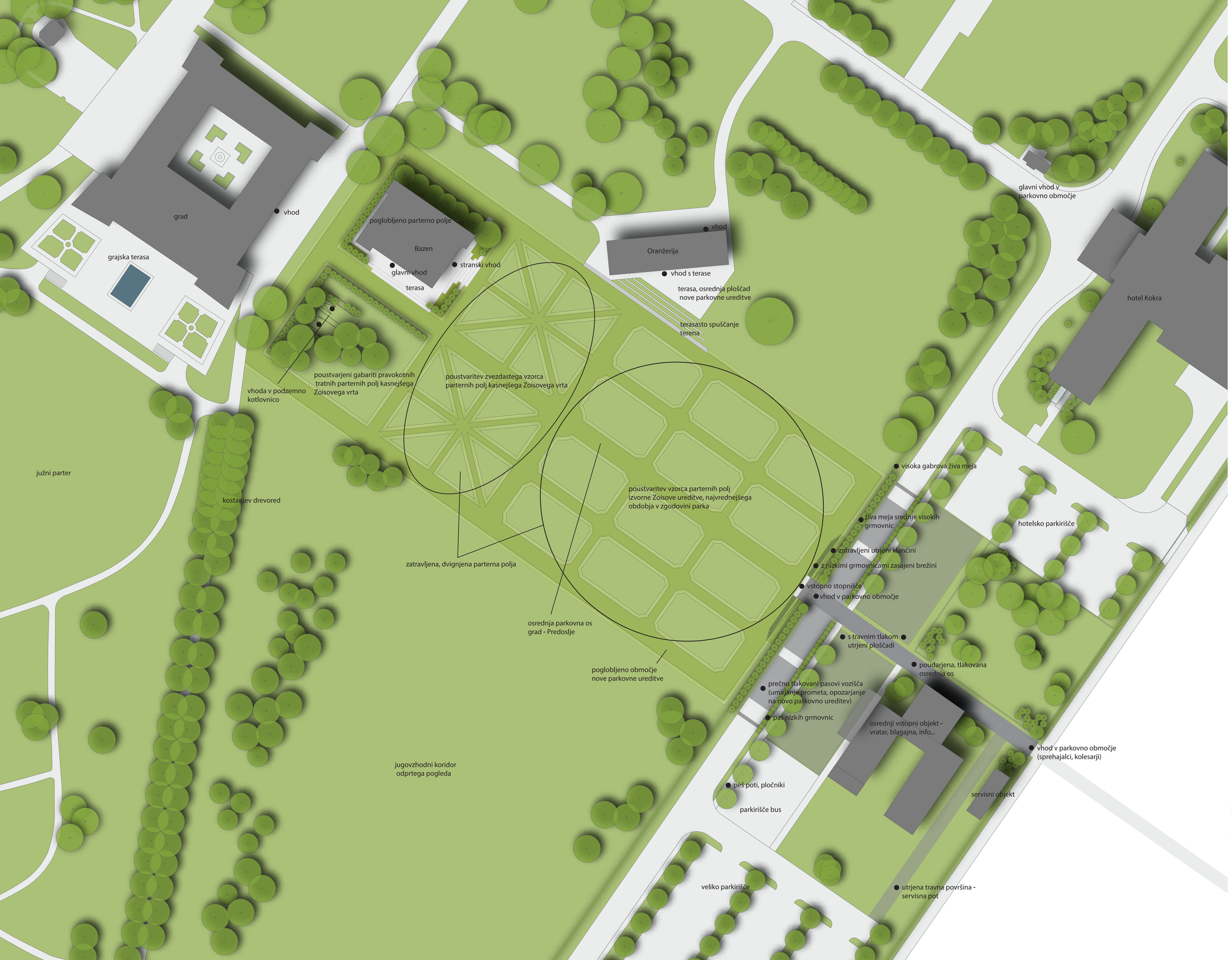

PRILOGA C
TLORIS IZSEKA OŽJEGA
OBRAVNAVANEGA
OBMOČJA

M 1:500

PRILOGA D
SHEMA OBJEKTOV

M 1:2000

PRILOGA E
SHEMA ZGODOVINSKE VREDNOSTI OBJEKTOV

M 1:2000

LEGENDA

objekti izrednega zgodovinskega pomena

objekti majhnega zgodovinskega pomena

objekti brez zgodovinskega pomena

PRILOGA F
SHEMA UTRJENIH POVRŠIN

M 1:2000

PRILOGA G
SHEMA KLASIFIKACIJE
UTRJENIH POVRŠIN

M 1:2000

LEGENDA

- gavni dostop
- protokolarni dostop
- tlakovane poti
- peščene poti
- parterna parkirna mesta
- občasna / bus parkirna mesta
- podzemna parkirna mesta

PRILOGA H
SHEMA TRATNIH POVRŠIN

M 1:2000

PRILOGA I
SHEMA VODNIH POVRŠIN

M 1:2000

PRILOGA J
SHEMA PLOSKOVNIH
PROSTORSKIH ELEMENTOV

M 1:2000

PRILOGA K
SHEMA KORIDORJEV
DOLGIH POGLEDOV

M 1:2000

PRILOGA L
SHEMA DREVNINE

M 1:2000

PRILOGA M
SHEMA VOLUMENSKIH
PROSTORSKIH PRVIN

M 1:2000

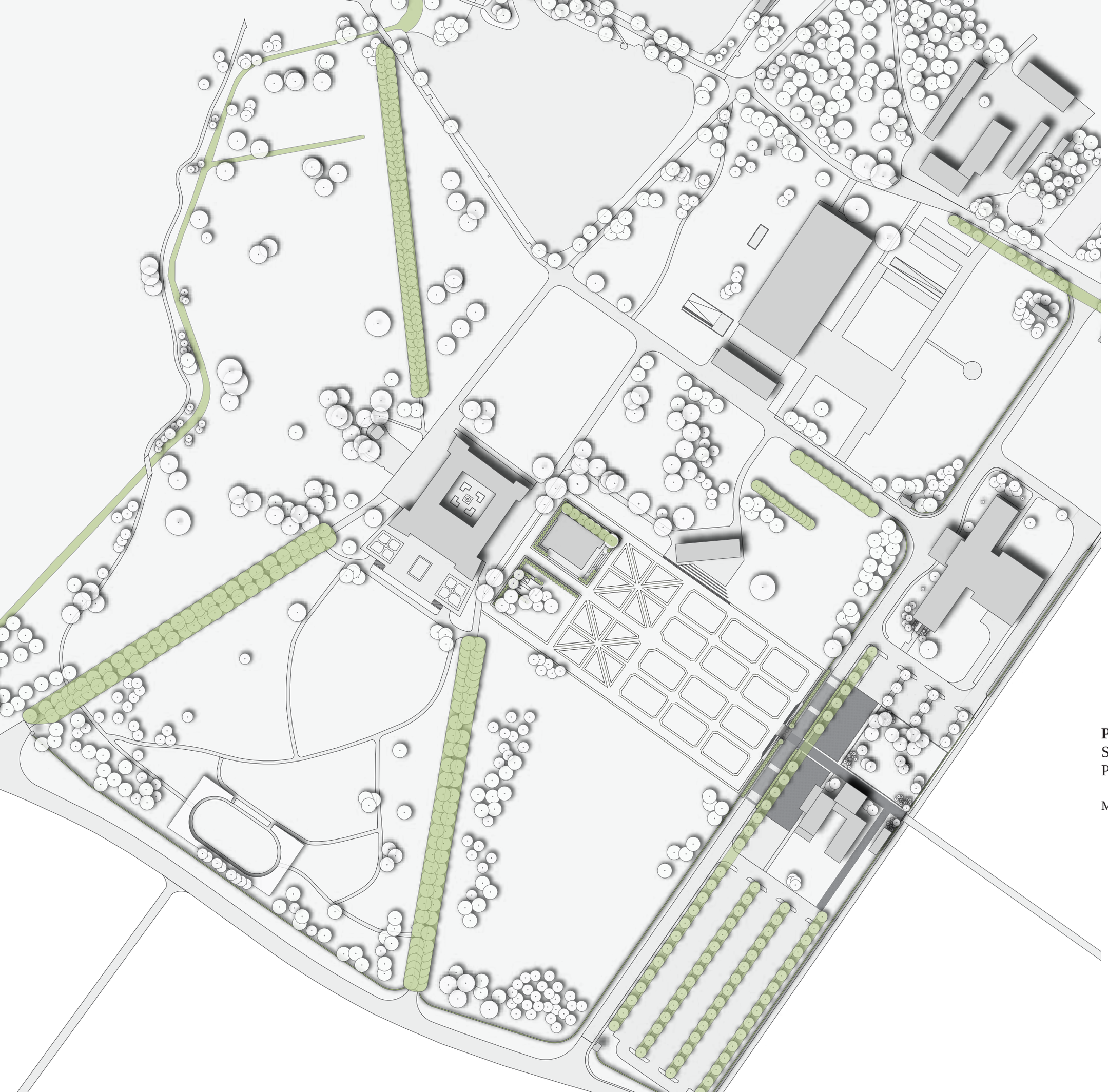

PRILOGA N
SHEMA LINIJSKIH
PROSTORSKIH PRVIN

M 1:2000

PRILOGA O
SHEMA VREDNOSTI
OHRANJENIH
ZGODOVINSKIH
PROSTORSKIH
ELEMENTOV

M 1:2000

- najpomembnejši ohranjeni prostorski elementi - 15. stoletje
- najpomembnejši ohranjeni prostorski elementi - 2. pol. 18. stoletja - obdobje lastnikov baronov Zois
- pomembni ohranjeni prostorski elementi - 1. pol. 20. stoletja (Karađorđević)
- pomembni ohranjeni prostorski elementi - 2. pol. 20. stoletja (Tito)